

**Универзитет „Св. Климент Охридски” - Битола
Факултет за безбедност - Скопје**

**Весна Стефановска
Оливер Бачановиќ
Наташа Пеовска**

Патеки на бездомните лица: пред и за време на бездомништвото

Скопје, 2023

**Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола
Факултет за безбедност – Скопје**

**Весна Стефановска
Оливер Бачановиќ
Наташа Пеовска**

**Патеки на бездомните лица:
пред и за време на бездомништвото
(научно-истражувачка студија)**

**април, 2023
Скопје**

Издавач:

Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола
Факултет за безбедност – Скопје
проф. д-р Никола Дујовски

Главен уредник:

проф. д-р Јонче Ивановски

Рецензенти:

проф. д-р Саше Герасимоски
проф. д-р Пере Аслимоски

Техничка обработка: проф. д-р Весна Стефановска

Лектор: Билјана Никовска

Корица: Кемал Рушид

Истражувачки тим:

проф. д-р Весна Стефановска
проф. д-р Оливер Бачановиќ
вонр. проф. д-р Наташа Пеовска

Со одлука на Наставно-научниот совет на Факултетот за безбедност – Скопје (бр. 08-276/3 од 27.04.2023 година) е одобрено да се печати како научно-истражувачка студија.

***„Денот ми поминува како во трње,
како да си во некоја капина внатре во трње,
и те боцка.“***

(Исказ од интервјуирано лице)

БЛАГОДАРНОСТ

Истражувањето на патеките на бездомните лица: пред и за време на бездомништвото немаше да се спроведе без отвореноста и подготвеноста на раководните лица на Црвениот Крст на град Скопје и на Пунктот за бездомници - Момин Поток кои обезбедија пристап и можност за спроведување на интервјуата со бездомните лица. Поради тоа, изразуваме голема благодарност до секретарката на Црвениот Крст на град Скопје, г-а Сузана Тунева Пауновска и до координаторката на Пунктот за бездомници, г-а Драгана Лазаревска за нивната согласност и поддршка да се спроведат истражувачките активности.

Покрај до нив, благодарност изразуваме и до другите вработени лица во Пунктот за бездомници за нивната отвореност и учество во неформалните разговори во текот на нашето истражување.

Исто така, посебно сме благодарни на бездомните лица за нивното учество во интервјуата и поради нивната мотивираност и отвореност да разговараат со нас за очекувањата, проблемите и искушенијата со кои се соочуваат пред и за време на нивната бездомничка состојба.

На крајот, значаен придонес обезбеди и нашиот Факултет за безбедност – Скопје, кој го поддржа проектот и публикувањето на научно – истражувачката студија за што изразуваме голема благодарност.

Од авторите

Предговор

Истражувањето и анализирањето на голем број негативни општествени појави во нашата земја, како дел од нашата научно-истражувачка работа предизвика размисла да се анализира и истражува бездомништвото како социјален, но и како јавно здравствен проблем, неговите причини, последици и носители. Мислата дека секој човек има своја животна приказна кој *носи со себе свој крст*, свои страдања и борби во животот, уште повеќе ја зголеми желбата да се истражуваат индивидуалните приказни и животни патеки на бездомните лица. Свеста дека ова истражување можеби нема значително да придонесе за брз излез од нивната бездомничка состојба, само не охрабри уште повеќе да се зафатиме со оваа задача, да го слушнеме и разбереме нивниот глас, прво, ние како истражувачи, а потоа и читателите на оваа студија.

Всушност, ние како академски работници имаме и задача и обврска да ги истражуваме манифестните појави, но и она што е под манифестното, односно скриеното, длабоко значење на појавата преку давањето право на глас на незаштитените, маргинализираните, сиромашните лица. Наша задача и обврска е да бидеме нивниот глас и нивните застапници. Токму затоа, се зафативме со предизвикот, преку приказните на нејзините носители, да ја разбереме и да ги пренесеме тежината, сериозноста и последиците од бездомништвото како појава и процес.

И имаше што да се каже. Навидум се малку на број, но смислата е да се заштити секое бездомно лице. Препуштањето на судбината, на индивидуалните проблеми и на тешките животни околности на бездомните лица, во никој случај не нè оправдува за свесното или несвесно нивно маргинализирање, стигматизирање и социјално исклучување.

Впечатокот дека бездомните лица се соочуваат со индивидуални дефицити, со сиромаштија, со ментални болести, со проблеми на зависност, со нарушени семејни односи во примарното семејство, а подоцна и во новоформираното (оние кои создале семејство), всушност го нагласува отсуството на неопходната помош, поддршка и грижа за таа категорија лица од страна на институциите. Оттука, не само што индивидуалните фактори не смеат да се гледаат како единствени причинители за таа состојба, туку напротив. Бидејќи, човекот може да биде немоќен, без индивидуални капацитети, без

семејство и да расте без соодветна семејна поддршка во сиромаштија и во злоупотребувачка средина, отсуството на соодветна системска грижа претставува значаен фактор кој го потпомага и оддржува бездомништвото. Затоа, доколку институциите на системот не успеат да ги ублажат негативните животни околности и да овозможат еднаков пристап до здравствени, социјални и други услуги на сите граѓани во општеството, тогаш историјата, кога животот на човекот и човечкото достоинство вределе малку, ќе ни се врати во уште побрутален облик. Мораме цврсто и бескомпромисно да се залагаме и да се бориме за остварување на правата на квалитетен живот и на домување на секој човек и да создаваме услови за излез од состојбите на бездомништво. На тој пат, ние, пред сè, како научни работници значајно можеме да помогнеме преку истражување, откривање на вистината и застапување пред институциите на системот.

Имајќи го предвид наведеното, спроведеното истражување и добиените сознанија отворија голем број прашања и предизвици не само за нас, како дел од академската заедница, туку за целото општество и посебно за државата. Треба да се запрашаме дали патеките на бездомните лица: пред и за време на бездомништвото се резултат на кризата на нашето општество да се справи со нараснатите социјални проблеми и, истовремено, на напуштањето на хуманистичката димензија во системот на социјална заштита и на политиката на домување.

Се надевам дека истражувачката студија ќе наиде на интерес кај читателите и нема да ги остави рамнодушни, бидејќи тоа и не е нејзина цел. Напротив, ќе поттикне повеќе дебати во академскиот, државниот и граѓанскиот сектор, кои ќе го трасираат патот за решавање на бездомништвото и на социјалното исклучување на бездомните лица како длабоки општествени проблеми.

Од раководителката на истражувачкиот тим

Содржина

Предговор	0
Научноистражувачки проект	1
ПАТЕКИ НА БЕЗДОМНИТЕ ЛИЦА: ПРЕД И ЗА ВРЕМЕ НА БЕЗДОМНИШТВОТО	1
1. Формулација на проблем	1
2. Предмет на истражување	8
3. Цели на истражување	9
4. Методолошка рамка	10
5. Пристап до податоци и етички прашања	12
6. Научна и општествена оправданост	13
ПРВ ДЕЛ	15
ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАПИ ПРИ ИСТРАЖУВАЊЕ НА БЕЗДОМНИШТВОТО:.....	15
ИДЕНТИФИКУВАЊЕ, ГЕНЕЗА, РАЗБИРАЊЕ НА ПОЈАВАТА	15
1. ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ: ПОИМ И ОБЛИЦИ НА БЕЗДОМНИШТВО	15
1.1. Поимно определување на бездомништвото	15
1.2. Што значи дом?	20
1.3. Типологии и облици на бездомништво	23
1.4. Времетраење на бездомништвото	25
1.5. Категории бездомни лица	30
Млади бездомни лица	30
Жени бездомнички	35
Бездомни семејства	40
Постари бездомни лица	42
1.6. Пристапи во истражување на бездомништвото	43
1.7. Основни теоретски пристапи во објаснување на бездомништвото	46
1.8. Интегративен пристап во објаснување на бездомништвото (меѓусебно влијание на индивидуалните и структурните фактори)	49
ВТОР ДЕЛ	52

ИСТРАЖУВАЧКИ РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗА	52
ПАТЕКИ НА БЕЗДОМНИТЕ ЛИЦА	54
ЗА ВЛЕЗ ВО БЕЗДОМНИШТВО:	54
ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАПИ И РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО	54
1. Методолошки пристап.....	54
2. Резултати и дискусија	57
2.1 Социодемографски карактеристики на бездомните лица	57
2.2. Индивидуални ризични фактори и нивната поврзаност со бездомништвото	60
2.3. Семејни ризични фактори и нивната поврзаност со бездомништвото..	76
2.4. Материјална состојба во семејството и историја на вработување.....	81
2.5. Историја на домување на бездомните лица	87
2.6. Криминална историја: поврзаност на бездомништвото со девијантното и криминално однесување	93
ВО КОЖАТА НА БЕЗДОМНИТЕ ЛИЦА: ЖИВОТНИТЕ ИСКУСТВА НА ЕДНО БЕЗДОМНО ЛИЦЕ – ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАПИ И РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО	98
1. Методолошка рамка	98
2. Резултати и дискусија	100
2.1. Личните чувства и ставови за бездомништвото	100
2.2. Секојдневните искушенија и предизвици	109
2.3. Материјален статус на бездомните лица за справување и за излез од бездомничката состојба	116
2.4 Социјална мрежа и поддршка на бездомните лица.....	121
2.5. Пристапот до извори на бездомните лица за справување и за излез од бездомничката состојба	125
2.6. Односот на полицијата спрема бездомните лица	132
ОПШТЕСТВЕНИ РЕАКЦИИ СПРЕМА БЕЗДОМНИТЕ ЛИЦА: СТИГМАТИЗАЦИЈА, МАРГИНАЛИЗАЦИЈА И ВИКТИМИЗАЦИЈА	134
1. Проблемот на стигматизација на бездомните лица	134

2. За маргинализацијата и бездомништвото	138
Одредени истражувачки резултати за стигматизација и маргинализација на бездомните лица.....	139
3. За физичката сегрегација и бездомништвото.....	143
4. Криминализација на бездомништвото	146
5. Виктимизацијата и криминал на бездомните лица	147
5.1. Супкултура на бездомни лица	149
5.2. Виктимизација на бездомните лица	153
СТРУКТУРНИ ОПШТЕСТВЕНИ ФАКТОРИ И ПОЛИТИКИ НА СПРАВУВАЊЕ СО БЕЗДОМНИШТВОТО ВО МАКЕДОНИЈА.....	160
1. Структурни општествени фактори и нивната поврзаност со бездомништвото	160
2. Политика на домување спрема бездомните лица.....	165
3. Политика на социјална заштита спрема бездомните лица.....	176
4. Политика на вработување спрема бездомните лица	182
ТРЕТ ДЕЛ.....	189
ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА И ПРЕПОРАКИ.....	189
КОРИСТЕНА БИБЛИОГРАФИЈА.....	203

Извадоци од рецензиите

Научното истражување (студија) „Патеки на бездомните лица: пред и за време на бездомништвото“ од авторите проф. д-р Весна Стефановска, проф. д-р Оливер Бачановиќ и проф. д-р Наташа Пеовска, претставува особено вредно научно истражување, во кое до израз доаѓаат темелноста, креативноста и посебниот сенс на авторите за истражување на оваа деликатна проблематика. Се работи за квалитативно истражување во кое сложениот проблем на бездомништвото е обработен преку анализа на животните искуства на самите бездомници, нешто што за првпат се среќава кај нас во делот на научното истражување на оваа појава.

Она што е посебна вредност на оваа студија е методолошкиот пристап, кадешто авторите вршат темелна анализа на длабинските интервјуа кои ги направиле со бедомниците, на нивните животни приказни и искуства, од коишто натаму извлекуваат драгоцен научни сознанија.

Заслужува посебна почит умешноста на авторите да ѝ пристапат на оваа прилично затворена категорија испитаници, да успеат да обезбедат релевантни научни податоци, со чија натамошна анализа изнесуваат вредни научни заклучоци.

Посебно треба да се истакне и пристапот кој го имаат авторите во поглед на научниот и општествениот третман кој треба да го има бездомништвото доколку сакаме успешно да се справиме со него. Имено, и покрај тоа што врз појавата и одржувањето на бездомништвото влијаат многу ризични фактори кои честопати се во променлив причинско-последичен нексус, сепак, оваа појава најдобро може да се разбере и третира доколку на неа и се пристапи како на сложен процес во кој бездомниците влегуваат, се одржуваат во таа состојба и многу тешко, речиси невозможно, излегуваат од неа.

Истражувањето е од таков карактер, квалитет и значење што заслужува да биде што е можно повеќе обзнането и промовирано во и надвор од границите на Македонија, бидејќи сознанијата кои ги нуди со сигурност можат да бидат корисни за креирање на политики и општествен пристап за успешно справување со оваа појава кај нас и пошироко.

Научното истражување (студија) *Патеки на бездомните лица: пред и за време на бездомништвото* од авторите Весна Стефановска, Оливер Бачановиќ и Наташа Пеовска е исклучително како од аспект на

реткоста, така и од аспект на квалитетот. Истото користи најсовремен и најрелевантен теоретско-методолошки дискурс за ваков предмет на истражување, кој овозможува стекнување вистинска претстава за проучуваната појава и предлагање соодветни решенија за справување со бездомништвото.

Од рецензијата на проф. д-р Саше Герасимоски

Научниот труд (студија) „Патеки на бездомните лица: пред и за време на бездомништвото“ од авторите Весна Стефановска, Оливер Бачановиќ и Наташа Пеовска, е оригинално дело, кое се одликува со висока креативност и посебност во методолошкото и содржинското обликување на истражувањето, со висок степен на научна и апликативна вредност и други карактеристики кои му даваат посебна вредносна димензија на истражувањето.

Со длабинско интервју за животна историја на бездомниците обезбедени се драгоцени социо-демографски податоци за бездомниците поврзани со нивната возраст, националност, образованието, семејниот, материјалниот и образовниот статус, со социопатолошките појави, како и со нивната криминална кариера и осудуваност.

Со ваквиот пристап, облагороден со креативност, посветеност и ентузијазам и посебен истражувачки сенс, истражувачкиот тим успеал да дизајнираа истражување кое на најоригинален начин, ни раскажува научна приказна (ни даваат научен приказ) за патеките на бездомните лица пред и за време на бездомништвото - за животна историја на бездомните лица, за општествениот и економски контекст во кој се појавува бездомништвото, за искуството да се биде бездомник, за процесот на криминализација на бездомните лица, за социјалните политики и достапноста на социјална поддршка од заедницата и од општеството како целина.

Методолошките алатки со кои се служат истражувачите им овозможиле да погледнат на проблемот и со очите на нивните испитаници и на тој начин да дојдат до значајни индивидуални сознанија кои потоа низ стандардизирана методолошка обработка добиваат карактер на оригинални научно - истражувачки погледи.

Во овој труд, се сретнуваме со креативно „рушење,“ на вообичаените рамки за трудовите од ваков вид и создавање на еден креативен истражувачки концепт кој е присутен не само во

дизајнирањето на истражувањето, туку и во начинот на соопштувањето на резултатите.

Од друга страна, сознанијата од емпириското истражување на патеките кај бездомниците во нашата земја, ја збогатуваат теоретската рамка за бездомништвото и уште повеќе, ги прошируваат теоретските погледи за бездомништвото како многу комплексен општествен проблем.

Дејственоста на трудот е посебна кога се изразува и неговото теоретско и практично значење. Со начинот на кој е истражено бездомништвото, со високиот академски, но истовремено и разбирлив-привлечен јазичен израз, со богатата илустриративност изразена низ животните приказни на бездомниците и со другите вредности, трудот лесно навлегува во мисловните патишта и предизвикува активна размисла за положбата на бездомните лица, за потребата од хуманизирање на општествениот однос кон нив и за воспоставување на попродуктивен социјален ред во нивниот свет со мерките на социјалната политика.

Оваа студија ќе предизвика критичко-творечка размисла не само во областа на безбедноста и социјалната политика, туку и во поширокиот научен и општествен простор. Нашето очекување е дека оваа студија има карактер на моќна алатка за пообјективно препознавање на состојбите и потребите со кои се соочуваат бездомниците и за согледување на неопходноста од развивање на покреативни и мерки на социјалната политика. Едноставно, ова истражување укажува на неопходноста од натамошно хуманизирање на односите во надминувањето на проблемите со кои се соочуваат бездомните лица.

Од рецензијата на проф. д-р Пере Аслимоски

Научноистражувачки проект
ПАТЕКИ НА БЕЗДОМНИТЕ ЛИЦА: ПРЕД И ЗА ВРЕМЕ НА
БЕЗДОМНИШТВОТО¹

1. Формулација на проблем

Бездомништвото е појава присутна во сите земји во светот. Во речиси сите поголеми градови, во одредени делови, односно населени или напуштени места можат да се сретнат бездомни лица, како просат или спијат на улица, на клупа, под мостови, во импровизирани куќи со субстандардни услови за домување. Таквите слики се многубројни и ја покажуваат грдата страна, како на високоразвиените земји, така и на сиромашните и неразвиени земји на глобалниот југ. И темата е често дебатирана и истражувана како во јавнополитичката сфера, така и во академскиот, односно граѓанскиот сектор, од повеќе аспекти: од аспект на човековите права и дискриминацијата на бездомните лица, од аспект на политиките на социјална заштита и социјална превенција на бездомништвото, од аспект на политиката на домување и други структурни фактори поврзани со сиромаштијата и невработеноста во државите, од аспект на здравствената и ментална состојба на бездомните лица, како и од аспект на хуманизмот, солидарноста или маргинализацијата и социјалното исклучување на оваа ранлива категорија.

Прегледот на достапната научна и стручна литература нуди голем број теоретски објаснувања, квантитативни и квалитативни податоци за бездомништвото како процес. Се истражуваат факторите кои доведуваат до таа појава, искуството да се биде бездомно лице, како и причините, односно програмите и политиките кои водат до „излез“ од таа состојба. И, иако истражувачките извештаи и студии содржат низа препораки и мерки за превенција и спречување, сепак, бездомништвото како процес постојано се генерира и продолжува да расте и да добива дополнителни форми и облици. Се проширува и неговото поимно објаснување и последните истражувања вклучуваат неколку форми: јавно, скриено и потенцијално бездомништво. *Јавното бездомништво* опфаќа лица кои се без кров над глава и се без

¹ Со одлука на Наставно-научниот совет на Факултетот за безбедност – Скопје (бр. 08-60/19 од 20.01.2022 година) се прифати предлог проектот за истражување.

поддршка во обезбедувањето живеалиште. *Скриеното бездомништво* опфаќа лица со (вон)институционално поддржано живеење од каде што треба да излезат во законски предвиден рок: жени згрижени во шелтри за жртви на семејно насилство, имигранти сместени во центри / прифатилиштата / социјални станови, лицата коишто треба да излезат од затвор, од здравствени или од други институции, а немаат расположливо живеалиште. *Потенцијалното бездомништво*, пак, опфаќа лица што живеат во несигурно сместување (кај роднини и пријатели, во узурпирано живеалиште или во дом изграден на узурпирано земјиште), лица што живеат под закана од иселување, или насилство, како и лица што живеат во привремени, неконвенционални живеалишта.²

Исто така, Европската федерација на национални организации кои работат со бездомници (European Federation of National Organizations working with the homeless (FEANTSA), лицата ги дели на тие без покрив и без дом (со повремено место за спиење во некоја институција или шелтер центар). Пошироко сфатено, бездомништвото се карактеризира со депривација од задоволувачко и безбедно сместување и вклучува лица кои живеат на улица или во привремено сместување (Kelling, 1991, наведено во Brown, 2019). Кај нас, од страна на граѓанските организации, бездомништвото се дефинира како процес што опфаќа лица со ограничена вклученост во општествениот живот кои имаат проблеми со сопствениот идентитет и се без живеалиште, живеат во несигурни и/или несоодветни услови или пак се привремено згрижени во прифатилишта или во институции (Илијевски, Мојанчевска, Илоска и Неделковска, 2016).

Без разлика што бездомништвото во својата природа значи немање дом, сепак, тоа не е само отсуство на место за живеење, туку е комплексен социјален и јавно здравствен проблем. Токму затоа и се истражува како процес кој е флуиден, комплексен, генериран од низа фактори кои влијаат меѓу себе и кои заедно го поттикнуваат и условуваат бездомништвото.

Одредени истражувачки резултати

Што покажуваат истражувачките резултати за обемот, видовите, причините, како и карактеристиките на бездомните лица?

²Наведените дефиниции се согласно Европската типологија за бездомништво и за исклученост од правото на домување (ETHOS), European typology on homelessness and housing exclusion.

Податоците покажуваат дека приближно 150 милиони лица се бездомници и 1, 6 милијарди живеат во несоодветно домување во светот. Тоа би значело дека секој 70-ти жител е бездомник. Во Америка околу 1,5 милиони секоја година живеат во shelтер центри за бездомници, со дополнителна непозната бројка на оние кои немаат ниту привремено сместување (Brown, 2019). Еден податок покажува дека во еден ден во јануари 2007 во Америка има регистрирано официјална бројка од 671.888 бездомни лица, од кои 58 % се сместени во shelтер центри, додека останатите 42 % немаат покрив над глава (Fulton, Kut, Morianos & Spencer, 2010). Во главниот град во Франција, во Париз, во 2020 се проценува дека има околу 28.000 бездомници (од кои 3.500 се без покрив, додека 25.000 лица се сместени во shelтер центри). Таа бројка процентуално покажува дека 1,3 % од популацијата во Париз се бездомни лица (Chevreau et al, 2021).

Големите бројки на оваа категорија лица во градовите треба да загрижуваат доколку се утврди отсуство на системска политика и структурни реформи за нивно намалување бидејќи тоа води до хронично и постојано бездомништво кое со себе повлекува дополнителни здравствени и ментални проблеми на бездомните лица, без разлика дали станува збор за индивидуално или семејно бездомништво.

Во однос на траењето на оваа состојба, во литературата се сретнуваат главно три вида: краткорочно (епизодно), среднорочно и долгорочно (или хронично) бездомништво. Исто така, истражувањата покажуваат дека оваа состојба може да биде привремена и секому, под одредени услови, да му се случи, но исто така да биде и епизодна, односно одредени лица одвреме навреме да „влегуваат“ во кругот на бездомништвото. Интересно, но овој процес може да се разгледува и како стил на живот, најчесто во услови кога бездомните лица се помируваат со таквата состојба или кога им е „удобно“ во таа состојба. Што се однесува до просечното времетраење на бездомништвото како резидуална нестабилност, повеќето истражувања покажуваат дека тоа изнесува до две години (Shlay & Rossi, 1992). Овој период ги вклучува патеките за влез, траењето и потребните услови за излез од тој процес (Mayock, Louise Corr, M. & O’Sullivan, 2008). Во суштина, голем број истражувања покажуваат дека индивидуите можат да се движат внатре и надвор од тој круг во различни периоди од животниот циклус. Исто така, кога се објаснува целиот процес, најчесто тој се дели во неколку фази, кога на почетокот бездомното лице се соочува со

десоцијализација, оттуѓување, раскинување на социјалните врски, па сè до интегрирање во супкултурата на бездомништво.

Што се однесува до причините за оваа појава, во литературата генерално се издвојуваат индивидуални и структурни фактори. Во индивидуалните се вбројуваат: менталните и здравствени проблеми, зависностите, нарушувањето на семејните односи и распаѓањето на семејството, раната виктимизација и злоупотреба во детството, невработеноста, индивидуалната сиромаштија и немањето ресурси за домување. Во тој дел, бездомните лица често немаат или имаат слаби капацитети да развијаат конструктивни односи со семејството, пријателите или заедница, активно да се вклучат како корисници на социјална заштита потпомогнати од јавните или граѓанските здруженија, и зрело да се справат со општествени барања. Во структурните фактори се вбројуваат несоодветната политика за домување поврзана со достапност на социјални станови, со поволни хипотекарни кредити, општата невработеност во земјата, немањето соодветна поддршка и капацитети од страна на заедницата и слично.

Имајќи ги предвид различните фактори, и од аспект на карактеристиките на бездомните лица не би можело да се издвои посебен профил. Тие се хетерогена група според пол, возраст, националност, материјален, образовен и семеен статус. Во тој контекст, секое индивидуално бездомно лице има т.н. бездомничка патека, која води кон бездомништво, поради што не би можеле да се генерализираат причините за сите нив заедно и да се тврди дека постои еден етиолошки процес. Може да се каже дека секое бездомно лице, колку и да наликува едно на друго, е несреќно на свој начин.³ Што значи тоа? Дека, иако истражувањата за причините за оваа појава може да се структурираат и да се издвојат индивидуални, економски, структурни и други причини, сепак, решенијата за надминување на таа состојба треба да бидат пред сè индивидуални.

Да се разберат бездомните лица, треба да се влезе во нивна кожа, да се слушнат нивните приказни, да се слушне нивното животно искуство и нивните перспективи како бездомници. Дополнително, треба да се следат нивните патеки и кариери за да се разбере контекстот во кој се јавуваат причините и последиците од перспектива на самите бездомни лица.

³ според мислата на Толстој – *сите среќни семејства наликуваат едно на друго, секое несреќно семејство е несреќно на свој начин* (од романот Ана Каренина, 1878).

Токму затоа, во последно време истражувањата за бездомништвото се квалитативни и вклучуваат детални интервјуа со нив со цел да се идентификуваат транзициските процеси и патеки на учесниците, како и да се разбере комплексното меѓусебно влијание на различните фактори кои водат до влез, останување и излез од процесот на бездомништво. Квалитативните истражувања даваат глас на маргинализираните ранливи категории лица бидејќи тие често имаат ограничени можности да ги артикулираат нивните искуства и потреби.

Состојба со бездомништвото во Македонија

Во нашата земја проблемот со бездомништвото е адресиран пред сè од Црвениот крст на градот Скопје, кој активно работи со бездомните лица речиси 15 години. Стручните служби, во соработка со Министерството за труд и социјална политика го водат Пунктот за бездомни лица во Момин Поток, во чии рамки функционира и прифатен центар (стационар) за преноќување на бездомните лица во периодот на зимските месеци. Во Пунктот, корисниците добиваат здравствена, социјална, психолошка и правна помош и заштита и во просек во текот на една недела се опслужуваат околу 150 бездомни лица.

Во однос на институционалната заштита, во Македонија бездомните лица, покрај во Пунктот за бездомници, во кој можат да преспият привремено, на територија на град Скопје, можат да се сместат во три прифатни центри, кои се под надлежност на министерството за труд и социјална работа (во Чичино Село, во Визбегово и во домот Ранка Милановиќ). Такви центри има отворено и во други градови во државата, во Битола, Струга и во Струмица. Во официјалната статистика се регистрирани околу 300 лица кои имаат привремено згрижување, иако бројот на лицата кои немаат кров на глава е многу поголем.

Во Македонија, односно во македонската литература можат да се сретнат две истражувања за бездомништвото што се спроведени од страна на Асоцијацијата за истражување, комуникации и развој „Паблик“ во 2016 и во 2018 година.

Првото истражување *„Бездомништвото околу нас, јавно, скриено и потенцијално“* става акцент на прецизирање одредени карактеристики поврзани со оваа појава: дефиниција, профили на

бездомни лица, мерење, политика за санирање.⁴ Придобивка е што ја проширува дефиницијата за оваа појава прифаќајќи ги трите облици на јавно, скриено и потенцијално бездомништво, заедно со 12 категории според Европската типологија за бездомништво и за исклученост од правото на домување (ETHOS), European typology on homelessness and housing exclusion). Во таа насока и истражувањето ги опфаќа сите категории бездомни лица во нашата земја. Притоа, во анализата на нивната состојба, фокус е ставен на причините кои довеле до бездомништво, на секундарните ефекти врз нивното физичко и ментално здравје, на нивните социјални релации со семејствата, пријателите и другите бездомни лица, на третманот од страна на заедницата и на институциите, како и на личните перспективи на самите бездомни лица за нивната иднина. Покрај понудените предлози и препораки за мерење длабочина на бездомништвото, стручните упатства за оние кои работат со бездомници, како и наведените препораки наменети за јавните институции, граѓанските организации и за бизнис секторот (Илијевски, Мојанчевска, Илоска и Неделковска, 2016), како дел од проектот е поставена веб-страница на која можат да се најдат корисни податоци и прилози за оваа појава кај нас (www.bezdomnistvo.mk).

Во однос на карактеристиките на бездомните лица (кај јавното бездомништво), податоците покажуваа дека според полот 91 % се мажи, додека според возраста околу 55 % се на возраст од 40 до 60 години, иако не е мал ни процентот на младите бездомни лица (од 15 до 30 години) кои сочинуваат околу 19 %.⁵ Во однос на семејниот статус, голем процент се сами (околу 82 %), без разлика дали биле самци (54,5%) или се разведени, односно разделени од претходниот брачен партнер (27,3 %). 9,1 % живеат во вонбрачна заедница, а 9,1 % се сами со вонбрачно дете. Според степенот на образование, скоро 27,5 % се без образование, додека 19 % имаат завршено основно образование. Повеќе од половината се изјаснуваат дека имаат завршено одреден степен на занаемско образование. Како главни

⁴ Истражувањето е составено од два дела. Во првиот дел е направен компаративен преглед на бездомништвото од 11 земји во регионот, вклучувајќи ја и нашата земја. Направена е анализа на постојната законска регулатива, литература и национални стратегии. Во емпирискиот дел се спроведени длабински интервјуа со бездомни лица, со клучни актери, односно професионалци кои третираат прашања поврзани со бездомништвото, како и со претставници на невладини организации кои нудат одредени социјални услуги.

⁵ 9,1 % се постари лица (од 60 до 70 години) и 18,3% се на возраст од 30 до 40 години.

причини за нивната состојба се наведуваат нарушените семејни односи, бедата, невработеноста, долговите, неисплатените хипотекарни кредити, насилничкото однесување и слично. Конкретно, 42% од лицата кои го посетуваат Пунктот за бездомници се соочуваат со зависности од алкохол, дрога, хазардни игри и семејни проблеми, 26 % со сиромаштија и деликвенција, 15 % со семејни проблеми и сиромаштија и 12 % имаат психички проблеми и ментална ретардација (Илијевски, Мојанчевска, Илоска и Неделковска, 2016).

Второто истражување со наслов *„Реинтеграција на бездомните лица сместени во прифатниот центар Чичино Село“* (2018) го анализира нивото на работоспособност на лицата кои живеат во скриено бездомништво, односно се корисници на прифатниот центар и се идентификуваат нивните работни навики и потреби за конкретни обуки или за вработување со цел да се интегрираат на пазарот на труд (Илијевски, Мојанчевска, Илоска и Неделковска, 2018).

Во делот на структурните фактори и политиките на домување и социјална превенција, двете наведени истражувања констатираат дека генерално во нашата земја отсутнуваат капацитети и стратегии за развојот на домувањето и на социјалната заштита кои посебно би ги таргетирале овие ранливи категории. Центрите за социјална работа, претежно го третираат само јавното бездомништво и се насочени повеќе кон последицата, наместо кон причината. Иако постои дневен центар за згрижување согласно Законот за социјална заштита, сепак тој не ги адресира суштинските структурни проблеми кои го генерираат бездомништвото во сите три облици кај нас. Во делот на правнатата нормираност тие беа дел од повеќе стратегиски документи (Националната стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост (2010–2020) и Националната стратегија за домување (2007–2012), но не се адресираат директно како бездомни лица со сите аспекти потребни за превенција и заштита на оваа појава, туку повеќе како социјално исклучени лица. Конкретно, како што е наведено, Стратегијата за домување посебно го третира социјалното домување и домувањето на ранливите групи, но концепциски не предвидува нова ориентација и структурни реформи кои ќе го јакнат социјалниот станбен фонд во Македонија.

Тоа покажува дека отсутнува нова законска и системска политика за нив како посебна категорија, поради што бездомништвото претставува горлив проблем кој добива растечки димензии во нашата земја.

Имајќи го предвид наведеното, Факултетот за безбедност – Скопје во периодот од февруари до септември 2022 година спроведе научно истражување поврзано со бездомништвото, од перспектива на самите бездомни лица со цел да се разберат нивните социјални и лични светови. Негова општа цел е да се разберат условите и општествениот контекст во кои бездомништвото се јавува бидејќи таквите сознанија се нужни за дизајнирање соодветни политики на општествен, социјален и индивидуален план.

2. Предмет на истражување

Предмет на истражување се **патеките на бездомните лица пред и за време на бездомништвото како процес**. Тој процес вклучува животна историја на бездомните лица, општествен и економски контекст во кој бездомништвото се појавува, искуство да се биде бездомник, процес на криминализација, развој на социјални политики и достапност на социјална поддршка од заедницата и од општеството како целина.

Според наведеното, истражувањето се фокусираше на следниве аспекти поврзани со патеките на бездомните лица во Македонија:

- **Животната историја на бездомните лица и индивидуалните ризик фактори за влез во кругот на бездомништво.** Овој дел вклучи идентификација и анализа на индивидуалните и семејните фактори, условите во кои растеле и кои ги ограничиле нивните капацитети да се вклучат во конструктивни социјални односи и врски со примарната и секундарната социјална средина. Посебен интерес во рамките на животната историја беше ставен на семејната историја, на историјата на домување, на работната, финансиска и здравствена историја, како и на одредени проблеми или пресвртни (клучни) настани со кои се соочиле во текот на нивниот животен циклус.
- **Животното искуство да се биде бездомно лице.** Во анализата да се биде бездомник фокусот се стави на предизвиците со кои се соочуваат бездомните лица, како и врз факторите кои ја одржуваат бездомничката состојба, односно го отежнуваат процесот на излез. Посебно се анализирани процесите на стигматизација, маргинализација и социјално исклучување од перспектива на самите бездомни лица, но и на добиената поддршка и помош од заедницата и од надлежните институции на системот. Во рамките на

животното искуство, исто така посебно значење имаат и промените во животните ситуации како бездомници и како тие влијаат врз нивното искуство. Дополнително, анализата како бездомните лица ја перцепираат сопствената состојба, но и како го доживуваат перцепирањето од страна на другите за нив има значење во утврдување на личниот и социјалниот идентитет како бездомници.

- **Поврзаност на бездомништвото и девијантното и криминално однесување.** Во овој контекст фокус се стави на бездомништвото како причина, но и последица на одредени девијантни и/или криминални однесувања, со посебен акцент на зависностите, на имотните и насилничките казниви однесувања. Од друга страна, немањето соодветна постпенална заштита и третман на осудените лица по излегување од казненопоправни установи, исто така може да води до патеки на бездомништво. Поради тоа, се анализираше претходната криминална историја на бездомните лица и немањето општествени и лични капацитети да се справат со проблемот на бездомништвото по издржување на казната затвор.
- **Локалниот и општествениот контекст во кој бездомништвото се јавува.** Во овој дел беа анализирани политиките на домување, на вработување и социјалните политики насочени кон справување со проблемот на бездомништво. Акцент се стави на пазарот на социјално домување, на достапноста на расположливите сместувачки капацитети, на политиката на социјална и институционална заштита на бездомните лица, како и на можностите и пристапот до вработување и стручно оспособување на овие ранливи категории согласно националните и локалните приоритети и програми.

Истражувањето се фокусираше на **јавното бездомништво** во главниот град Скопје, и во најголем дел опфати лица кои се без кров над главата и кои истовремено немаат поддршка во обезбедување живеалиште.

3. Цели на истражување

Основна цел на истражувањето беше да се разберат патеките кои доведуваат до бездомништво, како и нивното животно искуство и перспективи како бездомни лица.

Посебни цели кои произлегуваат беа следниве:

- да се истражи животната историја на различни бездомни лица со цел да се утврди како тие влијаат врз процесот за влез во бездомништво,
- да се идентификуваат клучните индивидуални и семејни фактори поврзани со менталната состојба и зависностите, како и со распаѓање на семејството и нивниот придонес кон влез во бездомништво,
- да се оцени меѓузависноста на низата индивидуални и социјални фактори кои посредно и непосредно влијаат да се влезе и одржи бездомништвото како процес и како состојба,
- да се разбере личното искуство на бездомните лица како маргинализирани, социјално исклучени и стигматизирани лица,
- да се утврди односот и поврзаноста меѓу девијантното и криминално однесување и бездомништвото, дали повеќе го генерираат бездомништвото или се резултат на несигурниот бездомнички живот,
- да се испитаат одредени структурни процеси и политики поврзани со домувањето, со социјалната заштита и вработувањето, нивната ефикасност во справување со бездомништвото или опасноста од негово одржување и создавање.

Генералната цел на истражувањето е да се даде значење на учесниците кои говорат и ја опишуваат својата животна приказна и состојба, да се разберат животното искуство, предизвиците со кои се соочуваат, социјалниот контекст и условите во кои се наоѓаат бездомните лица и да се предложи теоретско објаснување за оваа појава.

4. Методолошка рамка

Истражувањето опфати неколку фази: (1) подготвителна фаза, (2) собирање и анализа на податоците и (3) подготовка на извештај.

Подготвителната фаза се состоеше од преглед на релевантни законски и подзаконски акти и стратешки документи и извештаи, во кои се регулира бездомништвото како појава и проблем во нашата земја и од развивање на инструменти за собирање податоци. Во рамките на подготвителната фаза истражувачкиот тим се запозна со

клучните актери кои овозможија пристап до податоци, како и со бездомните лица од кои се издвои намерен стратификуван примерок. Целта е да се воспостави првичен пријателски однос во безбедна и пријатна атмосфера и да се стекне позитивен однос на доверба.

Собирање податоци. За собирање податоци се применија неколку техники и постапки:

- (1) *Длабински полуструктурирани интервјуа „лицевлице“.* Се примени длабинско интервју за животна историја како клучен метод за собирање податоци за идентификување на контекстот и процесите поврзани со животниот пат и транзициите на бездомните лица. За спроведување на интервјуата се подготвија **соодветни протоколи** кои содржат структурирани прашања поделени во повеќе тематски области, како и **листа за кодирање** која содржи основни социодемографски податоци за бездомниците поврзани со возраста, националноста, образованието, семејниот, материјалниот и образовниот статус, со социопатолошките појави, како и со нивната криминална кариера и осудуваност.
- (2) *Разговор со клучните актери во Пунктот за бездомници.* Поради ограничениот пристап да се направи увид и да се соберат податоци за одредени карактеристики на бездомните лица, дополнително се спроведе непосреден разговор со стручната служба во Пунктот.
- (3) *Увид и анализа на содржина* на релевантни статистички анализи и на други извештаи и документи поврзани со бездомништвото, со третманот, заштитата и превенцијата на бездомните лица.

Извор на податоци

- Документи: евиденции, статистички анализи, извештаи.
- Ставови на бездомните лица.

Инструменти за собирање податоци

За собирање на потребните податоци се користеа два вида инструменти:

(1) Протокол за интервју со бездомните лица. Опфати три основни теми (животна историја, животно искуство и лични перцепции да се биде бездомно лице и поврзаност меѓу девијантно и криминално однесување и бездомништвото) и повеќе групи прашања.

(2) Листа за кодирање

При подготовката на инструментите беа користени, односно адаптирани, неколку скали и прашалници наменети за истражувања и мерења на ставовите на оваа категорија бездомни лица.

Интервјуата се спроведоа во периодот од март до јуни 2022 година и тие, во просек, трааа 60 минути.

Примерок и карактеристики на примерокот: Примерокот опфати 35 испитаници⁶ кои беа регрутирани според повеќе карактеристики: пол, возраст, националност, материјален, образовен и семеен статус. При изборот на примерокот, (кој беше намерен стратификуван примерок), одредена помош беше обезбедена од координаторката за бездомни лица во Пунктот за бездомници во Момин Поток, г-а Драгана Лазаревска.

Истражувачки тим: Во рамките на истражувањето беа вклучени истражувачите: проф. Весна Стефановска (раководителка на тимот), проф. Оливер Бачановиќ и проф. Наташа Пеовска.

Временска рамка: Теренското истражување, собирањето податоци и нивната квалификација и анализа се спроведе од февруари 2022 година до јануари 2023 година.

5. Пристап до податоци и етички прашања

Пристапот до податоци и предвидената временска рамка за спроведување на интервјуата беше поддржан со писмена и усна согласност од раководните лица на соодветните служби при Црвениот крст на град Скопје. На тој начин се обезбеди непречен пристап до предвидените испитаници.

Во текот на истражувањето е посветено должно внимание на одредени етички прашања поврзани со заштитата на идентитет на

⁶Во предлог проектот беше предвидено да се направи интервју со 40 испитаници. Но поради периодот на летни одмори, неможноста да се контактираат одредени бездомни лица и други објективни и субјективни причини на страната на истражувачкиот тим, се направи интервју со 35 лица. Испитаните лица беа доволни за да се собере соодветен и релевантен квантум на податоци поврзани со предметот и со целите на истражувањето од кои може да се направи анализа и интерпретација на податоците. Во периодот на интервјуирање, при собирањето на податоци се дојде до теоретско заситување, односно доволност на собраните податоци. Секое наредно интервјуирано лице ќе ги потврдеше првичните сознанија и заклучоци за испитуваната појава од страна на истражувачкиот тим.

испитаниците како специфична категорија и со гаранциите за доброволно учество, информирана согласност, анонимност и доверливост на собраните податоци. Во таа смисла, сите испитаници кои изразија подготвеност да бидат интервјуирани потпишаа соодветна **изјава за учество и согласност** нивните искази да бидат анализирани и да се користат во извештајот. Подготвената изјава за доброволно учество во интервјето со која се гарантира и анонимноста на испитаникот и доверливоста на собраните податоци беше потпишана и од страна на истражувачот/ката. Сите (аудио и писмени) записи од спроведените интервјуа (како и подготвените транскрипти) ќе бидат доверливи и пристап до нив ќе има само истражувачкиот тим. Имајќи го предвид малиот број испитанички, а со цел да се избегне можно препознавање на родовиот идентитет, изјавите на испитаниците во извештајот беа цитирани во машки род.

При собирањето на податоците се водеше сметка за безбедноста и интересот на бездомните лица и за обезбедување безбедна и релаксирана атмосфера за сите учесници. Истражувачкиот тим воспостави соодветен пријателски однос на доверба, со почитување на доверливоста на податоците и на нивната анонимност.

6. Научна и општествена оправданост

Истражувањето за патеките на бездомните лица пред и за време на бездомништвото има голема општествена и научна оправданост. **Општествената оправданост** се гледа во стремежот на академската заедница да ги проучи и анализира и прашањата поврзани со состојбата, личните перспективи и ставови на бездомните лица, кои најчесто не се доволно слушнати и разбрани од страна на државните и другите јавни установи. Во тој контекст, анализата на патеките на бездомните лица, истовремено значи и критички пристап кон институциите на системот.

Второ, во услови кога бездомните лица се често етикетираны, јавно осудувани и заборавени, не само од системот, туку и од општеството, истражувањата за нивните карактеристики и за факторите на ризик што довеле до бедомништво имаат посебна општествена оправданост. Општеството има значаен придонес за маргинализацијата, стигматизацијата и социјалното исклучување на бездомното лице и затоа се јавува потреба за запознавање, едукација и

зголемување на свеста кај пошироката заедница за надминување на предрасудите, дискриминацијата и јавното осудување на бездомниците.

Од друга страна, не помало значење има и улогата на јавноста и на општеството во нивното прифаќање бидејќи е потребна нивна поддршка и реинтеграција. Оттука, предложеното истражување сакаше да ја запознае јавноста со истражувачките резултати и да поттикне општествена акција за подобрување на условите и за граѓанско вклучување во поширокиот процес на социјално вклучување и излез од состојбата на бездомништво.

Научната оправданост на истражувањето произлегува од фактот што криминологијата, социологијата и психологијата, како пошироки научни области, може да се развиваат единствено преку научни истражувања. Добиените резултати се предмет на научни дебати и на продлабочени анализи, кои добиваат и научна апликативна вредност. Тоа значи дека препораките може да понудат соодветни решенија од страна на надлежните државни органи. Исто така, научниот интерес за проблемите поврзани со бездомништвото подразбира познавања на најновите теоретски и практични сознанија во соодветните научни области, кои можат да бидат отфрлени или проверени со вакви и слични истражувања во наш, специфичен политички и општествен контекст.

ПРВ ДЕЛ

ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАПИ ПРИ ИСТРАЖУВАЊЕ НА БЕЗДОМНИШТВОТО: ИДЕНТИФИКУВАЊЕ, ГЕНЕЗА, РАЗБИРАЊЕ НА ПОЈАВАТА

1. ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ: ПОИМ И ОБЛИЦИ НА БЕЗДОМНИШТВО

Првото прашање што се поставува пред академската заедница, од кое зависи определувањето на предметот и обемот на научните теоретски и емпириски истражувања, како и градењето соодветни политики за спречување на бездомништвото, е неговото поимно определување.

1.1. Поимно определување на бездомништвото

Експертите кои се занимаваат со бездомништвото генерално се согласуваат дека е многу тешко, па дури и невозможно да се даде единствена дефиниција бидејќи определувањето зависи од повеќе критериуми: кој го дефинира (граѓански здруженија, државни институции или академска заедница), за какви потреби (за идентификување и евидентирање, за градење политики, за разбирање на појавата), кои аспекти се адресираат (немање покрив над глава, немање дом, ризик фактори) и слично. Поради тоа, во литературата се сретнуваат повеќе дефиниции.

Статутарна (или законска) дефиниција овозможува евидентирање на бездомните лица од страна на институциите на системот со цел да стекнат законски утврдени права и мерки за заштита. На пример, Велика Британија, бездомните лица законски ги дефинира како: *семејства кои имаат мали деца и кои немаат пристап до соодветно сместување, стари лица над 60 години и бремени жени и млади кои се наоѓаат во ризик од можна злоупотреба, а притоа сите категории имаат приоритетна потреба од сместување*. Според наведеното законско набројување на категориите бездомни лица, се заклучува дека се исклучуваат други категории, особено самците од машки пол. Или со други зборови,

наведената дефиниција укажува дека на предвидените категории им следува одредена законска помош и сместување, додека на останатите бездомни лица под 60 години, особено на самците не им следува. Покрај тоа, тие не се евидентираат во статистиката на бездомни лица според наведената дефиниција.

Се сретнуваат и **континумската дефиниција** која ги вклучува лицата кои немаат дом и не можат да си дозволат соодветно сместување, **статистичка дефиниција**, според која бездомништвото се поврзува со недостаток на домување и се разгледува како социјален проблем, како и **генерална јавна дефиниција** (наведено во Ravenhill, 2008: 6–7).

Уште една дефиниција од аспект бездомници како маргинални групи (Живаљевиќ, 2012) заслужува внимание, бидејќи го има предвид аспектот на општествена дискриминација и негативно етикетање и употреба на овие групи (маргинални, н.з.) во улога на дежурен виновник, бидејќи поаѓа од маргиналноста на бездомните лица. „Некои автори посебно го нагласуваат **аспектот на општествена дискриминација и на негативни етикетањести**, дефинирајќи ги маргиналните групи како групи на население кои се **дискриминирани** со оглед на некои карактеристики (скитање, питачење, казнување, неспособност, итн.) и кои имаат мали можности да ги искажат своите потреби и интереси во општеството. Маргинални групи особено настануваат во општествата кои се карактеризираат со силни нееднаквости (пр. со општества во транзиција) и кога „лесно стануваат“ употребени во функција на дежурен виновник кој служи како (негативен) пример (Sgroj, 1988). Ова е посебно значајно од аспект на виктимолошкиот пристап на бездомништвото, односно виктимизацијата на бездомните лица.

Освен наведените, одредени автори бездомништвото го објаснуваат и од други аспекти: како способност на лицата да бидат во интеракција со други лица, со средината и со други структури во општеството (вработување, достапност за прибежиште), што претставува **релациона дефиниција** (наведено во Ravenhill, 2008: 13). Или, бездомништвото се дефинира како состојба на раздвојување од општеството. Тоа значи отсуство на афилијативни врски кои ја поврзуваат личноста со други социјални структури (работа, семејство или дом) (Caplow, 1973, наведено во Ravenhill, 2008). Во литературата е препознатлива и **дефиницијата на Андерсон и Кристијан (Anderson and Christian)**, според која бездомништвото се гледа како отсуство на

соодветно, достапно домување и неопходна социјална поддршка (наведено во Mzwandile A. Mabhala, Yohannes & Griffith, 2017). Се сретнува и дефиниција поврзана со отсуство на лични извори, односно капацитети на самото бездомно лице да се справи со проблемот на домување (DeForge et al., наведено во Mzwandile A. Mabhala, Yohannes & Griffith, 2017). Пошироко сфатено, бездомништвото се карактеризира со депривација од задоволувачко и безбедно сместување и вклучува лица кои живеат на улица или во привремено сместување (Kelling, 1991, наведено во Brown, 2019:3).

Значи, најчесто, бездомништвото се разгледува преку два пристапи: првиот, како лишување на повеќе нивоа, поврзано со повеќе депривации и вториот пристап, бездомништво како „флуиден феномен“ или како „континуум од дом до бездомништво“. Токму вториот пристап соодветствува на нашето истражување поврзано со проучувањето на патеките на бездомништвото.

Што се однесува до законското определување на бездомните лица, одредени анализи покажуваат дека државите го одбегнуваат тоа, а дел од причините се гледаат не толку во комплексноста на појавата, колку поради политичките и социјалните последици од самото дефинирање. Всушност, законското дефинирање повлекува одговорност за градење политики и обезбедување помош и поддршка на лицата кои би биле опфатени во законската рамка како бездомни лица. Токму затоа, во литературата се сретнува мислење дека изоставувањето на законска дефиниција е во функција на рационализација на социјалното домување и препуштање на товарот на граѓанскиот сектор да се справува со потребите, причините и со изнаоѓање соодветни решенија и препораки за таа ранлива категорија (Ravenhill, 2008).

Во тој контекст, во нашата држава, од страна на граѓанските организации, бездомништвото се дефинира како процес што опфаќа лица со ограничена вклученост во општествениот живот кои имаат проблеми со сопствениот идентитет и се без живеалиште, живеат во несигурни и/или несоодветни услови или пак се привремено згрижени во прифатилишта или во институции (Илијевски, Мојанчевска, Илоска и Неделковска, 2016).

Во литературата се сретнува и став дека бездомништвото (како појава и околност) е конструирана (Jacobs et al, 1999) од моќта на одредени групи во општеството да го дефинираат бездомништвото

како проблем кој треба да се третира на посебен начин (McNaughton, 2008:3).

Според претходно наведените ставови и пристапи во дефинирањето на бездомништвото, може да се заклучи дека се прави разлика на *минималистички и максималистички пристап*. **Минималистичкиот пристап** се фокусира на немањето живеалиште (што подразбира апсолутно бездомништво), кое најчесто е поврзано со индивидуални карактеристики или ранливости на одредени групи (како што се зависности, ментални болести, криминал и слично). Ваквиот пристап гради јавна перцепција за бездомништвото, како улично јавно бездомништво. Покрај тоа, има и **максималистички пристап** кој го вклучува и скриеното бездомништво, што подразбира привремено сместување во хостел, кај пријател или во одредена институција за згрижување (наведено во McNaughton, 2008: 4).

Наведените различни пристапи во дефинирањето се поврзани и со разликите кои постојат во начинот на кој се сфаќа домот како објективна, но и субјективна категорија. Тоа значи дека бездомништвото може да се разгледува како објективен феномен (поврзан со околности во врска со домувањето), но и како појава што субјективно се доживува (McNaughton, 2008: 9). Токму затоа, за реално да се разбере бездомништвото треба да се навлезе и во тоа што значи да се има дом. И на ова прашање има повеќе одговори.

Состојби во Македонија: законско дефинирање и евидентирање на бездомните лица

Во **Македонија**, не постои законска дефиниција на бездомништвото, иако во Законот за социјална заштита (2019) се сретнува категорија **бездомни лица** без да се наведе кои лица се бездомни (нивни карактеристики или околности под кои живеат). Таа категорија постои и во последните податоци од **пописот 2021** кои покажуваат дека во земјата се попишани околу 350 бездомни лица кои се сместени во некои од прифатните центри во надлежност на Министерството за труд и социјална политика, како и оние кои доаѓаат во Пунктот за бездомни лица во Момин Поток во надлежност на Црвениот крст на градот Скопје.⁷ Но, независно од ваквата бројка, се проценува дека неевидентирани, односно нерегистрирани бездомни лица во социјалните служби има многу повеќе. На пример, интересни

⁷ <https://www.mkd.mk/makedonija/politika/popishani-350-bezdomni-lica-vo-centrite-vizbegovo-i-chichino-selo>

податоци за бројот на бездомни лица во нашата земја даваат **Годишните извештаи на Државниот завод за статистика Социјална заштита на деца, млади и возрасни** (stat.gov.mk).

Во нив е содржана категоријата бездомници, но, според возраста, опфаќа само полнолетни лица, додека бројот на бездомни деца не е дел од наведените бројки. Последниот податок за 2020 година покажува дека на крајот на годината се евидентирани вкупно 153 полнолетни бездомни лица. Всушност, станува збор за корисници на некоја од услугите во системот на социјална заштита. Но, таквата бројка не содејствува со бројот на лица, кои индивидуално или семејно се сместени во некои од прифатните центри, бидејќи според последните изјави од надлежните институции во нив се сместени околу 300 лица⁸ додека во Пунктот за бездомници се евидентирани дополнителни 150 лица. Имајќи ја предвид и темната бројка, може да се заклучи дека во нашата земја не постои соодветен систем за утврдување на обемот на бездомништвото како социјален проблем и за бројот на бездомни лица како категорија во ризик. Официјалните бројки се одраз на статистичко евидентирање во одреден период и не ја отсликуваат реалната состојба на оваа појава.

Ваквиот проблем е детектиран од страна на неколку граѓански здруженија (НВО Љубезност, Асоцијацијата за истражување, комуникации и развој Паблик). Тие, во соработка со локалните и државните власти прават напори да се воспостави соодветен систем и механизам за социјално мапирање на сиромашни и материјално необезбедени семејства и поединци во ризик од социјална исклученост (со фокус на бездомниците) на територијата на Република Северна Македонија и воспоставување на база на податоци врз основа на мапирањето. И покрај големите заложби и првични средби меѓу претставниците на локалните власти, социјалните служби, Државниот завод за статистика и невладините организации, појавата на пандемијата со ковид 19 ги спречи и одложи предвидените активности.

⁸ На територија на град Скопје, можат да се сместат во три центри кои се под надлежност на Министерството за труд и социјална работа (Прифатен центар за привремено сместување бездомници во Чичино Село, станбена единица за сместување бездомни семејства во Визбегово и привремено згрижување бездомни лица и семејства во домот „Ранка Милановиќ“).

1.2. Што значи дом?

Во книгата *Култура на бездомништвото (The Culture of homelessness, Ravenhill, 2008)*, домот се објаснува како плуралитет на физичко и емоционално значење. Тоа значи, дека домот не е само физичко место кое обезбедува безбедност и сигурност, туку место кое се поврзува со семејството на секое лице, социјален центар и единствено место кое овозможува лична приватност и самопотврдување на самото лице кое го користи. Домот, исто така, претставува место за релаксација и место кое го организира животот и секојдневните активности на корисниците, а истовремено го определува и нивниот статус во општеството (Wilkinson 1995b). Од друга страна, емоционалното значање на домот подразбира дека луѓето можат да се чувствуваат како дома живеејќи и на улица и поради тоа немаат потреба да бидат „вдомени“ (Ravenhill, 2008:11). Во прилог на субјективното поимање на домот, според одредени анализи, самите бездомни лица го дефинираат како личен социјален центар во кој можат да поканат лица, како физички простор во кој се чувствуваат стабилно и безбедно, но и како место на емоционално прибежиште. Дополнително, овозможува чувство на припадност и сопственост на просторот. Оттука, во литературата се препознава сфаќањето за домот, како од страна на самите бездомни лица, така и од тие кои имаат сигурно домување:

Домот е чувство на безбедност, доверба, континуитет и стабилност, кој овозможува физичка, емоционална и психолошка добросостојба неопходна за доживување пријателство и социјални врски. Тој е централна точка во нашите животи од каде што другите активности, како што се работа, пријателство и односи можат да се доживуваат и развијат. Тој е исто така единствен простор, место или област којшто ги дефинира индивидуите и им овозможува да бидат вистински тие самите. Простор или место кое им овозможува да се закотват во нивното општество и еднакво да можат да се мешаат со нивните врсници (Ravenhill, 2008:12).⁹

Исто така, во литературата се јавува и поширок пристап во објаснување на домот кој се поврзува со пошироки социопросторни локации со кои некои имаат субјективна поврзаност (чувство на

⁹ наш превод

припадност, историски контекст), што значи дека луѓето можат да имаат повеќе чувства за тоа што за нив значи дом.

Од претходно наведеното, немањето дом може да вклучи: немање живеалиште, приватност, комфор, сопственост на просторот, простор за развој на интимни односи или недостаток на чувство на припадност и на идентитет (McNaughton, 2008).

Покрај наведените објаснувања, за разбирање на бездомништвото значајно е да се согледаат функциите на домот и кои опасности произлегуваат од нивното губење. За таа цел, ќе се послужиме со табелата на Jahiel (1992), во која во 12 точки се наведени функциите на домот и опасностите кога тие се губат.

Функција на домот	Опасности кога функцијата се губи
1 Заштита од временски услови.	Дехидрација, сончаница, хипотермија, nelaгодност.
2 Заштита од криминал.	Зголемен ризик од разбојништво, насилство, силување, убиство.
3 Место за одмор, спиење, закрепнување од стрес, одржување хигиена.	Стрес, замор, недостаток на спиење, слаба хигиена, нечисти алишта, васкуларни болести.
4 Место за чување лични предмети.	Потреба да ги носат предметите со себе.
5 Личен простор за приватност.	Стрес и тензии, деморализација, изложеност на респираторни инфекции.
6 Контрола на влез, место да се биде со пријатели.	Упад на лица кои може да вознемируваат, да злоупотребуваат, недостаток на нормален социјален живот.
7 Сопствено место кое рефлектира нечија персоналноста, вкус и креативност, место за подготовка на оброци.	Анонимност, деморализација, зголемена изложеност на алкохол и дрога.
8 Место каде се живее и се формира семејство, кое обезбедува модел на улоги за децата и каде тие се воспитуваат.	Прекин на семејниот живот, емоционален стрес и деморализација, сиромашни семејни улоги и лошо влијание врз децата, мал прогрес на децата во училиште, понекогаш одвојување на родителите од децата.
9 Поседување адреса, место каде што може да се одржуваат	Недостапен за контакти поврзани со работа или за добивање одредени

- телефонски контакти, да се добие бенефиции.
 пошта, место блиску до работа
 или рекреација.
- 10 Символ на припадност во заедницата, учество во политички одлуки. Намалена можност да се учествува во тековната политика, неможност да се гласа.
- 11 Место кое доделува социјален статус. Низок социјален статус и последователен ризик од намалена самоверба и самоимиџ.
- 12 Економска вредност на домот, домот како инвестиција, место за ангажирање во доходовна работа. Низок економски статус, намалена способност за подобрување на економскиот статус.

Извор: преземено од Jahiel (1992), Homelessness: A Prevention-Oriented Approach, наведено во Ravenhill, 2008: 28.¹⁰

Од табелата може да се заклучи дека домот има биолошки, психолошки, правни, економски и социјални функции. Токму затоа, домот има значајна улога во одржување на стабилноста на општеството и во социјализација на неговите членови. Без таа стабилност постои опасност за соодветно функционирање на нивниот социјален, емоционален, здравствен и безбедносен живот. И покрај обидот на сеопфатен начин да ги подели функциите на домот, на Jahiel му се забележува дека домот исклучиво го објаснува како физичка структура, без да навлезе во животните перспективи на корисниците (Ravenhill, 2008: 29), бидејќи освен физички простор, домот значи место на емоционална благосостојба, чувство на припадност и идентитет. Значи, бездомните лица со губење на домот губат дел од емоционалната и физичката стабилност, како и дел од своето себство (Warnes at al. 2003, 4, наведено во Brown, 2019).

Имајќи предвид дека дефинирањето бара јасни правила и претходно разграничување на поимите дом и ризик од бездомништво, се прават типологии на бездомништво и на бездомни лица со цел покомплексно и посеопфатно да се објасни појавата.

¹⁰ слободен превод

1.3. Типологии и облици на бездомништво

Една поделба на бездомништвото е на јавно, скриено и потенцијално. *Јавното бездомништво* опфаќа лица кои се без кров над глава и без поддршка во обезбедување соодветно живеалиште. *Скриеното бездомништво* опфаќа лица со (вон)институционално поддржано живеење со ограничено времетраење (жени згрижени во шелтри за жртви на семејно насилство, имигранти сместени во центри / прифатилиштата / социјални станови, лицата кои што треба да излезат од затвор, од здравствени или од други институции, а немаат расположливо живеалиште). *Потенцијалното бездомништво* опфаќа лица што живеат во несигурно сместување (кај роднини и пријатели, во узурпирано живеалиште или во дом изграден на узурпирано земјиште), лица што живеат под закана од иселување или насилство, како и лица што живеат во привремени, неконвенционални живеалишта (Илијевски, Мојанчевска, Илоска и Неделковска, 2016: 196).

Постои и **типологија засновата на ризик од бездомништво**, според која се прави разлика на акутна, неминовна или потенцијална бездомничка ситуација. *Акутни бездомници* се оние кои живеат на улица, во напуштени места, железнички вагони, шелтер центри и други прибежишта, вклучително и оние кои живеат кај роднини или пријатели бидејќи немаат соодветно сопствено сместување. *Неминовна бездомничка ситуација* е кога постои ризик лицето да го загуби сместувањето или не може да најде (по излегување од затвор, од болница, или од други институции за згрижување). И *потенцијално бездомништво* е кога постои ризик да се влезе во кругот на бездомништвото поради ниски приходи и неможност да се плати сместување, кога станува збор за самохрани родители, за лица со инвалидитет и слично (наведено во Bilinovic Rajacic & Cikić, 2021).

Европската типологија на бездомништво и на исклученост од правото на домување (ЕТХОС), *European typology on homelessness and housing exclusion*, при категоризирањето ги има предвид квалитетот на сместувањето и траењето односно временската димензија на бездомништвото. Подетална анализа на типологијата е направена во студијата *Бездомништво: теорија, превенција, интервенција (2021)* од Ана Билиновиќ Рајачиќ и Јована Чикиќ. Според квалитетот на сместувањето се прави разлика на апсолутно и релативно бездомништво. Апсолутно подразбира ситуација во која лицето не поседува сместување и престојува на привремено прибежиште или на

улица (во паркови, на клупи, под мостови, во напуштени места, вагони, напуштени приколки). Од друга страна, релативно бездомништво значи кога сместувањето не ги исполнува основните стандарди кои се однесуваат на чувството на сигурност, заштита од природни непогоди, немање пристап до чиста вода и/или локациска одалеченост од образовни и здравствени институции.

Дополнително, во студијата на детален и графички начин се презентирани теориските категории на бездомништвото и станбената исклученост, развиени од **Европската федерација на национални организации кои работат со бездомници** (European Federation of National Organizations working with the homeless (FEANTSA) во 2005. Станува збор за седум категории (2 поврзани со бездомништвото и 5 со станбената исклученост). Сите категории имаат посебни карактеристики во рамките на трите домени на домот (физички, социјален и правен домен). Во однос на бездомништвото, лицата се делат на тие без покрив и без дом (со повремено место за спиење во некоја институција или шелтер центар), додека останатите без сигурно или неадекватно сместување (наведено во Bilinović Rajacic & Cikic, 2021: 18, Илијевски, Мојанчевска, Илоска и Неделковска, 2016: 11).

Врз основа на претходно наведените поделби, генерално, бездомните лица, според домувањето се делат во три субкатегории:

1. *Лица без покрив на глава (Roofless)* кои спијат на улица, на клупи, по паркови. Најголемиот дел од општеството ги смета за бездомни, иако не сите лица без покрив се дефинираат како такви.
2. *Лица без дом, односно куќа (Houseless)* кои спијат во бараки, коли, приколки, шатори.
3. *Лица сместени во несигурно домување (Precariously housed)* кои спијат во хостели, во привремени шелтер центри, во колективни центри за спиење или кај пријатели или роднини (Ravenhill, 2008).

Исто така, истражувањата покажуваат дека оваа состојба може да биде привремена и секому, под одредени околности, да му се случи, но исто така да биде и епизодна, односно некои лица одвреме навреме да „влегуваат“ во кругот на бездомништвото. Овој процес може да се разгледува и како стил на живот, најчесто во услови кога бездомните лица се помируваат со таквата состојба или кога „удобно“ се сместуваат во своите чевли. Што се однесува до просечното времетраење на бездомништвото како станбена нестабилност,

повеќето истражувања покажуваат дека тоа изнесува до две години (Shlay & Rossi, 1992). Овој период ги вклучува патеките за влез, траењето и потребните услови за излез од тој процес (Mayock, Louise Corr, M. & O'Sullivan, 2008).

1.4. Времетраење на бездомништвото

Кога се зборува за времето кое едно лице го поминува надвор од адекватно сместување, во литературата се споменуваат три групи/видови на бездомништво: привремено, епизодно и хронично (Kuhn and Culhane 1998; Culhane et al. 2007; Argeriou et al. 1995; Fischer and Breakey 1986, 1991; Hopper 1989; Snow and Anderson 1987) цитирано во Bilinović Rajačić & Čikić, 2021. Оваа типологија иницијално е предложена од Kuhn и Culhane во 1998 и се базира на истражување кое користи податоци добиени од засолништа за бездомни лица. Според оваа типологија, преодното или привременото бездомништво е карактеристично за личности кои се наоѓаат во преоден период помеѓу две постојани престојувалишта. За нив краткиот период на бездомништво е еднократно искуство. Епизодното бездомништво подразбира кратки наизменични периоди на бездомништво и на живеење во конвенционално домување, додека хроничното се карактеризира со долгорочно користење на засолништа (Kuhn and Culhane 1998: 211) цитирано во Bilinović Rajačić & Čikić, 2021. Со цел да се утврди типот на бездомништво, се употребувале две димензии: зачестеност и траење на бездомништвото (McAllister, Lennon, & Kuang, 2011). Според овие димензии, транзициското или преодното бездомништво е базирано на ниска зачестеност и кратко времетраење (една или неколку епизоди на бездомништво за краток временски период). За епизодното бездомништво се карактеристични зачестени епизоди со севкупно кратко траење, додека хроничното бездомништво се базира на ниска зачестеност, но долго севкупно времетраење. Но, на оваа типологија и се забележува недостаток во однос на сеопфатноста на бездомничката популација во предложените категории кои се формирани врз база на нивните поставени димензии. Во нивната типологија не е застапена категоријата на бездомни лица со многу епизоди и севкупно долго времетраење (McAllister, Lennon, & Kuang, 2011). Иако може да се каже дека тие припаѓаат во хроничното бездомништво, сепак авторите поимно не ја определите таа категорија

на тој начин. Уште поголем проблем настанува ако се земе предвид фактот дека авторите ги конструирале категориите базирајќи се на податоци добиени само од бездомни лица од засолништа за временски период од три години. Тоа би значело дека не се базираат на добиени податоци од бездомни лица на улица и не се однесуваат на искуството со бездомништвото низ нивниот целокупен живот (McAllister, Lennon, & Kuang, 2011). Особено е значајно во ваков вид на истражувања да се испита кумулативното присуство на бездомништвото во одреден временски период, како што тоа го истражувале и Piliavin et al. (1993) и Scutella et al. (2013). (Scutella, и др., 2014) Во обид да се надмине недостатокот што го има оваа типологија, McAllister, Lennon, & Kuang, базирајќи се на понови податоци, креирале нова типологија од шест групи на бездомништво, која не ја исклучува онаа на Kuhn and Culhane (1998) туку воведува две подгрупи во секоја од основните три групи. Идејата на авторите е дека ваквото решение може да помогне во теоретизирањето и креирањето на политики, зашто хомогеноста во рамките на групите, дозволува теориите да бидат попрецизни и политиките подобро да ги таргетираат и да одговараат на одредени типови на бездомни лица (McAllister, Lennon, & Kuang, 2011).

Типологијата на Edvin Hertzberg (Hertzberg 1992) се фокусира на потенцијалот на краткорочните бездомници да се вратат во стандардно сместување или да потонат во состојба на трајно бездомништво. (Bilinović Rajačić & Čikić, 2021) Врз основа на траењето на бездомничките епизоди и реакцијата на тоа искуство, оваа типологија ги дели бездомниците на „отпорни“ „неодлучни“ и „прилагодени“. (Bilinović Rajačić & Čikić, 2021) Оние кои покажуваат отпор на бездомништвото имаат стабилно вработување и поминуваат краток временски период во бездомништво. Одлучните имаат намера да се тргнат од улица и да се вратат во стабилно сместување. Меѓутоа, кога доживуваат неуспех во барањето на работа и кога не успеваат да пронајдат финансиски достапно сместување стануваат обесхрабрани и се повеќе чувствуваат срам и вина, што ги спречува да се обратат до надлежните за помош. Во вакви случаи постои веројатност и тие да се придружат на долгорочните бездомни лица (Hertzberg 1992: 155–156). Што се однесува на групата „неодлучни“, нив ги карактеризира подолг период на бездомништво, како и лични пречки на патот кон стабилноста. Во тие пречки најчесто спаѓаат нарушено физичко и ментално здравје, алкохолизам и дисфункционално семејство. Но, се надеваат дека ќе го стабилизираат својот живот и често го прифаќаат

бездомништвото како неминовност. (Bilinović Rajačić & Čikić, 2021) „Прилагодените“ се оние лица кои јавноста и медиумите ги карактеризира како бездомници. Тие се на улица најдолг временски период. Ретко одат во засолништа, горди се на својата независност и обично не примаат социјална помош. Доминантно се неписмени, долгорочно невработени и често немаат желба да имаат сопствен дом или пак кратко кажано го избрале бездомништвото како животен стил. (Bilinović Rajačić & Čikić, 2021)

Покрај дискусиите во однос на тоа како би требало да се категоризира бездомништвото на основа на неговото времетраење, при анализа на истражувачките резултати, може да се забележи дека обрасците кои се однесуваат на времетраењето на бездомништво, во голема мера варираат. Одредени меѓународните истражувања, особено во САД и Европа укажуваат дека голем број од бездомните лица во било кој временски период, најчесто имаат еднократно искуство со бездомништвото (Rossi 1989; Ziesemer, Marcoux and Marwell 1994; Kuhn and Culhane 1998; Avramov 1999; van Doorn 2005). Истражувањето на Скутела и соработниците покажуваат поинакви резултати, односно дека доминира втората група на бездомни лица која има тенденција да влегува и излегува од кругот на бездомништвото и тие генерално се враќаат во домување, со малку повеќе поддршка. Според истражувачите, третата група која се однесува на постојани или хронични бездомници е најмала и вообичаено, тие се најинтензивни корисници на услугите за поддршка. (Scutella, и др., 2014)

Едно од важните прашања од аспект на креирање на политики и стратегии за намалување на бездомништвото е, дали индивидуите кои имаат подолго времетраење на бездомничка состојба имаат различни карактеристики од оние кои имаат кратки епизоди на бездомништво. Дали тие карактеристики влијаат на помала можност за излез од бездомништво? (Scutella, и др., 2014) Доколку креаторите на политиките имаат за цел намалување на хроничното бездомништво, потребно е да се утврдат кои се тие фактори кои го зголемуваат ризикот од долго задржување во таква состојба. Несомнено дека различни подгрупи од популацијата искусуваат различно времетраење на бездомништвото. Сепак, бездомништвото може повеќе да опстојува кај одредени подгрупи, во зависност од полот, возраста, причината за бездомништво и менталниот здравствен статус. На пример, од истражувањата може да се заклучи дека хроничните бездомни лица

имаат поголема можност да имаат сериозна ментална болест, да конзумираат многу алкохол и да употребуваат психотропни супстанции. (Phelan and Link 1999; Johnson, Gronda and Coutts 2008; Johnson and Chamberlain 2011) цитирано во (Scutella, и др., 2014). Особено кога се зборува за присуство на ментална болест пред првата епизода на бездомништво, истражувачките резултати покажуваат дека тие имаат тенденција почесто да влегуваат и излегуваат од кругот на бездомништвото. (Scutella, и др., 2014) Истражувањето на Kertesz et al. исто така ја потврдува тезата за поврзаноста меѓу полошото ментално здравје и епизодното или хроничното бездомништво (McAllister, Lennon, & Kuang, 2011). Истражувањето на Скутела и соработниците, покажало дека групата на испитаници кои изјавиле дека влезот во бездомништво е резултат на распаѓањето на семејството или конфликтите, имале подолги временски рамки во бездомништво, за разлика од оние кои истакнале дека тоа е поради семејно насилство или злоупотреба. (Scutella, и др., 2014) Базирајќи се на прашањето, кои се тие карактеристики кои го детерминираат долготрајното бездомништво, од анализа на изјавите на испитаниците од истражувањето на овој труд, може да се забележи најсилна поврзаност меѓу времетраењето на бездомништвото и присутноста на менталните болести или нарушувања. Се доаѓа до заклучок дека менталната болест/нарушување во голема мера го детерминира времетраењето на бездомништвото. Најчесто овие лица, поради нивната ментална состојба немаат физички или ментален капацитет да работат или пак се пасивни во однос на работењето, што ги доведува во одредена финансиска нестабилност. На тој начин дополнително се продлабочува нивната бездомничка состојба. Сепак, прашањето кое останува отворено и може да биде предмет на дополнителна анализа е дали менталната болест/нарушување и претходи на бездомништвото или пак искуството со бездомништвото е тригер за настанување на ментални болести или нарушувања.

Должината на временските периоди на бездомништво варираат во зависност од возраста, полот и брачниот статус. Според податоците добиени од истражувањето направено во САД во 1996 година, базирајќи се на податоците добиени од National Survey of Homelessness Assistance Providers and Clients (NSHAPC) било утврдено дека времетраењето на бездомништвото се зголемува со возраста. Тој стаж е подолг кај мажите, кај оние кои не биле женети, кај оние кои живееле во институции или издржувале затворски казни и кај оние кои имаат

проблеми со зависности. (Allgood & Warren, 2003) Истражувањето на Скутела покажало дека траењето на епизодите на бездомништво се пократки за жени отколку за мажи, за лицата до 24 години и над 45 години се подолги за разлика од возрасната група од 25 до 45 години, кога има тенденција за побрзо излегување од бездомништво. (Scutella, et al., 2014)

Во литературата се среќава и една друга теза во однос на времетраењето на бездомништвото и можноста за излез од него. Се наметнува дилемата, дали за лицата станува потешко да излезат од бездомништвото колку подолго се бездомни? Дали има „зависност од времетраење на бездомништвото“? На пример, лицата кои искусуваат бездомништво по одреден временски период, да се навикнат на тоа, да се адаптираат на тој животен стил, правејќи потешко да го напуштат животот на улица. Може да постои и ситуација колку што подолго лицето е бездомно и без евиденција за историја на изнајмување на простор за домување, толку потешко може да се убеди потенцијалниот сопственик дека лицето е добар потенцијален закупник. (Scutella, et al., 2014) Значајно е да се направи разлика меѓу зависноста од времетраењето и разликите во индивидуалните карактеристики, зошто импликациите од двете се многу различни. Доколку, присуството во бездомништво во текот на времето е најчесто поради разликите во карактеристиките на оние кои биле набљудувани, тогаш креаторите на политиките треба да ги таргетираат тие фактори за да го намалат бездомништвото. (Scutella, et al., 2014) Доколку спротивното е вистина и постои доказ за зависност од времетраењето со бездомништво со текот на времето, тогаш креаторите на политики треба да ги таргетираат бездомниците поексплицитно, посветувајќи посебно внимание на превенирање на хроничното бездомништво (Scutella, et al., 2014) Согласно ваквите сознанија, за да се дизајнираат поефективни услуги за поддршка, треба да се знаат разликите меѓу краткорочните и долгорочните бездомни лица. На тој начин може да се утврди како да се намали ризикот за влегување во хронично бездомништво и потребата од интензивна поддршка.

1.5. Категории бездомни лица

Кога се разгледуваат индивидуалните ризични фактори треба да се имаат предвид возраста и полот на бездомните лица и дали се самци или станува збор за бездомни семејства. Постојат значајни разлики во нивниот етиолошки процес, поради што и превентивните програми и мерките за заштита се разликуваат. Во теоретските и емпириските истражувања посебен предмет на интерес и анализа се жените бездомнички, младите бездомни лица, постарите бездомни лица, како и бездомничките семејства. Во рамките на овој дел ќе бидат посебно презентирани и анализирани нивните карактеристики и бездомнички патеки.

Млади бездомни лица

Кога се зборува за бездомништвото на младите во пошироката научна и стручна литература, примарно е да се разграничи што се подразбира под *млади бездомни лица* и кои возрасни категории ги опфаќа: дали под млади се подразбираат и децата под 14 години, кои се најчесто дел од бездомните семејства или само адолесцентите од 14 до 25 години. Според Европската мрежа на национални организации кои работат со бездомни лица (ФЕАНСТА)¹¹ бездомни млади се лица меѓу 13 и 26 години кои живеат во несигурна или неадекватна средина без родител, член од семејство или законски старател (Pavelková, 2022: 48). Иако кога се анализираат младите, предмет на истражување можат да бидат и деца кои живеат со своите семејства и се дел од семејното бездомништво, сепак почесто се анализираат младите кои живеат без семејства (дефинирани како оние на кои им недостасува адекватно ноќно престојувалиште, кои живеат во шелтер, во институција, кај пријатели, во напуштени места и објекти (Stewart and McKinney Homeless Assistance Act of 1987) (Aptekar & Stoecklin, 2014: 11). Во однос на возраста, според Обединетите Нации млади се лица на возраст меѓу 15 и 24 години, со чија дефиниција се согласува и Европската Унија (Mayock, Parker & Murphy, 2014: 1). Бидејќи во националните статистики во категоријата млади се вбројуваат и деца под 14 години не можеме да зборуваме за унифицирана согласност

¹¹ анр. Feansta – European Network of National Organizations Working with the Homeless.

околу терминот млади, особено кога сакаме да правиме компаративни анализи за обемот на бездомништвото на таа категорија лица.

Без разлика на различното поимање, младите бездомни лица се едни од најзапоставените индивидуи од заедницата и општеството и тие претставуваат сериозен проблем во голем број држави. Во Америка, според едно истражување во 1992/93, имало повеќе од 1 милион бездомни млади меѓу 12 и 17 години кои биле концентрирани и највидливи во големите градови. Проценката е дека секоја година приближно 4,2 милиони млади доживуваат искуство како бездомници од кои 700.000 се деца (од 12 до 14 години) без родители или старатели. Од нив 80 % се физички или сексуално злоупотребени, такашто најголем дел прибегнуваат кон дрога (Schuster L. Mary, 2022: 128). Американското одделение за домување и урбан развој (US Department of Housing and Urban Development, 2020) младите бездомни лица ги дели во 4 категории: 1. млади кои присилно се избркани од дома, 2. млади кои доброволно бегаат од својот дом, односно го напуштаат без согласност од родителите, 3. улични млади кои го поминуваат денот на улица без соодветен родителски или старателски надзор и 4. млади кои пораснале во институции или во згрижувачки семејства (Schuster L. Mary, 2022: 109).

За првата категорија, во САД има проценка дека секоја година бегаат меѓу 1 и 1,5 милион адолесценти на возраст меѓу 16 и 21 година. Но, бидејќи бегањето од дома претставува статусен престап, малолетните лица можат да бидат сместени во институции или во фостер семејство (Aptekar & Stoecklin, 2014: 11–12). Во Англија и Велс одредени податоци во 1990 година покажуваат дека приближно 30,000 деца под 17 години бегаат од семејствата, додека според друго истражување, речиси 50% станале бездомни кога биле под 20 години, а како главна причина кај 44 % се наведува напуштањето на родителите и семејниот дом (Homelessness, Causes of Homelessness and Rough Sleeping, Rapid Evidence Assessment, 2019: 44–45).

Покрај бегство од дома, младите бегаат и од социјалните згрижувачки институции или стануваат бездомни поради присилното бркање од страна на семејството. Во прилог на тоа, во едно истражување, 22 % од интервјуирани млади лица рекле дека биле избркани од дома. Дел од причините се наоѓаат во различниот родов идентитет и сексуална ориентација, што предизвикува конфликт со семејството кое не сака да го прифати тоа.

Напуштањето на семејниот дом може да биде од повеќе причини. Најчесто во средните тинејџерски години (на возраст од 15 до 16 години) во време на транзиција од детство во адолесценција се случуваат одредени развојни промени на физички, емоционален и социјален план. Современата развојна психологија ја разбира адолесценцијата како период на одраснување, како физичко, така и психолошко. Во тој период свој придонес има и современиот општествен контекст во времето во кое растат младите, бидејќи во 21 век, младите созреваат биолошки порано, а социјално побавно. Созревањето е побавно бидејќи треба да се прилагодат на брзите промени и да прифатат стратегии за надминување на новонастанатите проблеми во современиот свет. Притоа, според развојната психологија, адолесценцијата се дели на три периоди: рана адолесценција (од 14 до 17 години), средна адолесценција (17–18) и доцна адолесценција (23–25 години). Според неа, секој развојен период во животот носи посебни развојни задачи¹² и степени на зрелост, кои влијаат врз однесувањето на луѓето и врз општото адаптирање на предизвиците што ги носи животот. Поединецот треба да ги совлада за да може успешно да премине во следната фаза и да се соочи со новите предизвици и развојни задачи.

Значи, во периодот на адолесценција доаѓа до значајни промени во сите области на социјалниот живот, во семејството и во контактите со пријателите. Од младите се очекува да се прилагодат на телесните промени, да изградат емоционална независност, да развијат интелектуална зрелост и да формираат нови и стабилни односи со врсниците. Во тој период стекнуваат вештини на комуникација и општествено одговорно однесување, професионално се определуваат и се подготвуваат за економска независност, за брак и за семејни обврски и формираат личен идентитет и сопствен поглед на светот (Brković, 2011: 311). Се намалуваат контактите со семејството, а се зголемуваат со врсниците, кои добиваат поцврсти и посложени форми бидејќи младите тежнеат кон поблиско и вистинско пријателство, посветеност и заемно почитување (Brković, 2011: 316). Неуспешното совладување на наведените развојни задачи води кон неприлагодено

¹² Поврзано со животните фази во развојот на личноста, развојната психологија разликува неколку фази: доенче (до 3 години), детство (рана, средна и доцна фаза на детство до 18 години), адолесценција (18–24 години), рана зрелост (25–40 години), средна зрелост (40–60 години) и доцна зрелост (60–0 години) и возраст во постари години (над 70 години) (Brković, 2011).

однесување во друштвото, а на ниво на поединецот доаѓа до лично незадоволство. Тоа значи дека од нивното успешно совладување зависи како поединецот ќе ги совлада развојните задачи во следниот развоен период. Кога не може успешно да се остварат развојните задачи, настануваат конфликти, пред сè во семејството, и младите имаат искушенија да избегаат од дома.

Но, бегането од дома секако дека се поврзува и со злоупотреби во семејството, со негово распаѓање и дисфункција. Историја на сексуално насилство имаат од 16 до 35%, додека на физичко насилство во семејството 40 до 60% од бездомните млади (Levinson & Ross, 2007). Всушност, распаѓање на односите со семејствата е водечка причина за нивното бездомништво, а злоупотребата и семејното насилство се причини за напуштање на домот. Тоа е иницијален драјвер, кој е под влијание и на структурните фактори (на пример, несоодветна социјална заштита) или на други индивидуални фактори (ментални и физички болести). Уште едно истражување за поврзаноста меѓу семејните конфликти, семејната негрижа и трауматските настани, од една и нарушеното ментално здравје и проблемите со однесувањето, од друга страна на бездомните адолесценти¹³ покажува дека 57% од нив имаат доживеано трауми пред првата епизода на бездомништвото, а 24 % развиваат пострауматски стрес синдром подоцна (Bender и други (2010). Бидејќи младите сè уште имаат силна потреба од родителска љубов и материјална и емоционална поддршка, кога тоа отсутува, се зголемува ризикот од бездомништво. Дополнително, смртта на родителот, одвојувањето или разводите може да резултираат во намалување на приходот, сиромашно образование и ограничен пристап до извори во заедницата (Mayock, Parker & Murphy, 2014: 20). И во услови кога недостасува и социјалната поддршка од заедницата и државата, влезот во бездомништво е сè поверојатен (Farrugia, 2016: 36).

Покрај наведеното, ризичен фактор е и резиденцијалната нестабилност во детството, односно честото менување на живеалиштето заедно со семејството, или кога се дел од бездомни семејства. Во едно истражување во Австралија, 48,5 % од 637 млади бездомни лица живееле во бездомни семејства. Од друга страна, животот во институции, надвор од семејството ја зголемува веројатноста за бездомништво бидејќи, по напуштање на

¹³ Истражувањето е направено со 201 млади бездомни лица на возраст меѓу 12 и 17 години од март 2006 до август 2008, во Los Angeles и San Bernardino (Lopez, Bath, Lee & Comulada, 2017)

институционалната грижа, поддршката од социјалните служби е често недоволна за справување на младите со предизвиците во доцниот модернизам. Статистиката покажува дека голем процент на млади доживуваат висока стапка на станбена промена: живеење во дом, во згрижувачко семејство, во воспитни и здравствени установи, на улица, кај пријатели и слично. Таквите промени се стресни и емотивно и физички. Отсуството на стабилно живеалиште, и со тоа, отсуство на сигурност, заштита и дом, негативно влијае врз способноста на младите да развијат и одржат социјални врски, позитивни семејни односи и адекватна мрежа на поддршка (Mayock, Parker & Murphy, 2014: 25).

Од друга страна, животот на улица може да биде манифестација на слобода, отпор, потрага по сопствен идентитет. Некои од бездомните млади одбиваат да користат социјални услуги за нивната бездомност (Pavelková, 2022: 49). Велат дека го одбрале животот на улица доброволно и уживаат во таквиот живот. Улицата е место на слобода каде не мора да почитуваат правила и да бидат под контрола од нивните родители. Или други причини за напуштање на домот можат да бидат: несогласување со новиот партнер на родителот со кого живее, различни стилови на живот или припадност на одредена супкултура (панк, хип-хоп).

Без разлика на индивидуалните ризични фактори, постои силна поврзаност меѓу социјалното исклучување пред и во текот на бездомничката состојба. Имено, младите се исклучуваат од шелтер центрите, од образовниот, социјалниот и здравствениот систем, како и од пазарот на труд. Немојат да остварат одредени социјални придобивки и се соочуваат со значајни пречки во нивните обиди да преминат успешно во зрелата возраст (Mayock, Parker & Murphy, 2014: 16-17). Податоците потврдуваат дека при преминот од детство во адолесценција, одредени млади се соочуваат со недостаток на достапно домување, а главни проблеми за тоа се: отсуството на материјална и семејна поддршка, а со тоа и неподобност за поддржано домување. Таквите проблеми и ранливости се предиктори за хронично бездомништво. И колку порано лицето станува бездомно, поголема е шансата за повторување на бездомничката состојба и помала е веројатноста да најдат одржливи патишта за излез. Иако податоците покажуваат дека поголем дел од младите успеваат да излезат од бездомништво и да најдат стабилно домување релативно брзо, сепак има и такви кои остануваат долготрајно (Mayock, Parker & Murphy, 2014: 15). Некои истражувачи во тој контекст зборуваат за акултурација

односно навикнување и адаптирање на бездомништвото како стил на живот, додека други поголем акцент ставаат на структурните фактори и на отсуството на социјална поддршка.

Во поновата литература преовладува ставот дека бездомништвото на младите е форма на структурна нееднаквост, процес на културна маргинализација и манифестација на социјални промени кои ги реобликуваат животите на младите во последните декади. Во доцниот модернизам младите лица се соочуваат со драматично зголемување на нееднаквоста и материјалната несигурност што различно влијае врз оние кои не поседуваат соодветни извори на приходи. Поради тоа, бездомништвото кај младите претставува најекстремна манифестација на сиромаштија кај нив. Често се објаснува како социјален проблем, а младите како девијантни и непослушни кои носат ризични фактори (Farrugia, 2016: 17).

Во однос на одредени индивидуални ризик-фактори, одредени истражувачки резултати покажуваат дека 28 % имаат нарушување на вниманието, а 25 % посетуваат специјални или поправни училишта (Levinson & Ross, 2007). Исто така, тие се сексуално поактивни во споредба со другите. Според едно истражување, младите бездомни девојки од 27 до 44 % биле бремени најмалку еднаш, а дел од нив и станале мајки. Се соочуваат со висок ризик од ХИВ, нарушување на личноста, нарушување на однесувањето и обиди за самоубиства.

За излезот од бездомништво, наспроти тоа што семејството се смета за значаен ризик фактор, тоа исто така може да биде клучен заштитен фактор. Одржувањето на семејните врски и нивната поддршка во текот на бездомништвото може да предизвика промени, но и полесно да се справат со предизвиците. Има позитивни примери кога бездомни млади продолжиле да имаат позитивни врски со нивното семејство и добиле значајна социјална, материјална и емоционална поддршка во критични моменти како што се непланирана бременост, периоди на депресија, судир со казненосправниот систем и слично (Mayock, Parker & Murphy, 2014: 23-24).

Жени бездомнички

Жените бездомнички се едни од најранливите категории во секое општество и сочинуваат значаен дел од вкупната бездомничка популација. Доколку се погледнат статистиките во различни држави во однос на жените бедомнички, може да се согледаат значајни разлики,

бидејќи статистиката варира од 15 % до 41 % во одредени европски земји. Сепак, како што се наведуваат Löfstrand & Quilgars (2016) евидентирањето зависи од тоа дали се зема предвид потесното или поширокото сфаќање на бездомништвото, односно дали само оние лица кои немаат покрив и кои се сместени во центри за бездомници, или се бројат и лицата кои се наоѓаат во потенцијално, односно скриено бездомништво. Кога се зема предвид посесното сфаќање, одредени податоци покажуваат дека жените сочинуваат 1/3 од вкупната бездомничка популација. Но, кога би се вклучиле жените жртви на семејно насилство на кои им е обезбедена институционална грижа во соодветни shelter центри за семејно насилство или жените кои живеат во скриено бездомништво (сместени кај роднини или пријатели), тогаш нивниот број би бил значително поголем (Löfstrand & Quilgars, 2016: 55). Оттука, може да се заклучи дека кај жените бездомнички е поголема темната бројка и дел од нив не се вбројуваат во официјалните статистики за бездомни лица (Löfstrand & Quilgars, 2016: 46). Причините за тоа се поделени во три групи: жените почесто остануваат кај пријатели и роднини споредбено со мажите, жените почесто сакаат да ја скријат својата бездомност поради чувство на срам и жените почесто се сместуваат во shelter центри и други институции како дел од политиките за поддржано социјално домување. Наведените причини продуцираат слика за жена бездомничка која е зависна и ранлива (Löfstrand & Quilgars, 2016: 61).

Во однос на причините за влез во бездомништво, повеќе истражувања заклучуваат дека бездомништвото на жената е често вкоренето во историјата на насилство и злоупотреба уште од детството (Hutchinson et al. 2014: 4, наведено во Löfstrand & Quilgars, 2016: 59). Покрај траумите во детството, постои силна поврзаност меѓу насилството од интимниот партнер и бездомништвото кај жените. Едно истражување (Jones, 1999) за искуството на жените бездомнички во 4 града во Англија наоѓа дека семејното насилство е најчеста причина. Во прилог на тоа, други податоци покажуваат (Reeve et al., 2006) дека 20 % од 134 жени станале бездомнички поради злоупотреба од нивниот партнер или друг член од семејството. За жените на возраст од 41 до 50 години семејното насилство е најчеста причина, и 40 % изјавуваат дека си отишле од дома за да го избегнат насилството (Mayock, Bretherton & Baptista, 2016: 130). Други значајни ризик-фактори за влез во бездомништво се бременоста кај самохраните мајки со низок приход и

зависноста од дрога, поради честата дискриминација што ја доживуваат.¹⁴

Кај жените бездомнички посебно се разгледуваат прашањата: дали имаат деца и дали живеат со нив. Станува збор за мајки кои повеќе се вклопуваат во дефиницијата за еднородителски бездомни семејства. Иако за поимот на семејство постојат разлики во светот, сепак во европските држави се прифаќа сфаќањето за самохраните мајки како **еднородителски семејства**. И бројот на домаќинства/семејства водени од жени кои се грижат за свои малолетни деца е значаен и расте. Одредени податоци од Британија во 2015 покажуваат дека 52 % од бездомните семејства се домаќинства со еден родител кој се грижи за своите малолетни деца (Department for Communities and Local Government 2015a). Слично и во Франција, во 2013, половина од бездомните семејства сместени во shelтер-центри се еднородителски семејства со мајка родител, додека во Стокхолм, Шведска во 2011, 60 % се еднородителски семејства со самохрани мајки (Van den Dries, Mayock et al., 2016).

Бидејќи жените почесто имаат деца за кои треба да се грижат поголема е веројатноста да бидат позаштитени од најекстремните форми на бездомништво (Löfstrand & Quilgars, 2016: 46). Мајките со деца можат да имаат пристап до потпомогнато субвенционирано домување за разлика од мажите бездомници кои имаат статус на самци. Обратно, жените без деца можат да бидат подложни на критики и неодобрување доколку имаат проблеми со дрога или пројавуваат непристојно и насилно однесување. Оттука, присуството на децата повеќе отколку статусот на мајчинство влијае врз пристапот до соодветни услуги за поддршка на бездомни лица (Löfstrand & Quilgars, 2016: 56).

Темата за **одвојување на бездомната мајка од нивните деца** е значајно прашање кое пробудува интерес. Во Европа нема точна бројка на жени кои се одвоени од нивните деца за време на бездомништвото, иако се смета дека тој број не е за занемарување. На пример, во едно истражување во Ирска, кај 32 % од 80 жени децата не живеат со нив (Van den Dries, Mayock et al., 2016:191).

¹⁴Institute for the Prevention of crime (2008). Homeless, victimisation and crime, Ottawa, Canada, достапно на: <https://www.publicsafety.gc.ca/lbrr/archives/cnmcs-plcng/cn35305-eng.pdf>

Одвојувањето на мајката од детето може да е со и без нејзина согласност. Кога е без нејзина согласност, тоа е најчесто поради затворање, злоупотреба на дрога, подложност на психијатриски или друг третман. Исто така, мајките може да се одвојат од нивните постари машки деца кога на децата им е забранет пристап во некои шелтер центри. Тие кои се одвоени доживуваат голема загуба, чувствуваат стигматизација и осуда како несоодветни родители, посебно доколку нивното одвојување е поврзано со злоупотреба на дрога или ментални проблеми (Van den Dries, Mayock et al., 2016:192). Според едно британско истражување, одвојувањето од децата ја намалува самодовербата кај мајката, се јавува чувство на срам и вина и доживуваат стрес поради стигмата дека не се успешни и добри мајки. Таквата стигма води кон нивна понатамошна маргинализација, особено кога се ограничени во добивањето соодветни социјални и други услуги. Значи, бездомничката состојба, несигурноста и непредвидливоста во текот на нивните секојдневија негативно влијае врз способноста соодветно да се грижат за своите деца (Mayock & Bretherton, 2016: 277). Во прилог на тоа, жените бездомнички чии деца не живеат со нив (одземено им е старателското право) остваруваат ретки или воопшто немаат контакти со своите деца. Поради тоа, социјалните служби не ги третира како мајки и ги ограничува во правото да добијат соодветна помош и поддршка со цел повторно да воспостават контакт со своите деца и/или да се обединат со нив (Mayock & Bretherton, 2016: 276). Од друга страна, одредени студии ја истакнуваат желбата на мајките за сигурен и стабилен дом и за враќање на децата во нивна грижа што претставува значаен мотивациски фактор за значајна промена во нивните животи.

На прашањето со што се соочуваат бездомните мајки, сиромаштијата е најчест и клучен предизвик. Голем број се невработени или со ниски приходи недоволни за финансиска поддршка на семејството. Во прилог на тоа, одредени податоци во Холандија покажуваат дека само 14 % од мајките кои биле сместени во шелтер центри за бездомништво биле вработени. Слични податоци има и во Англија, односно 78 % од самохраните мајки со деца до 5 години кои се сместени во центри не биле вработени. Покрај сиромаштијата, имаат ниско образовно ниво што дополнително ги намалува шансите за работа (Van den Dries, Mayock et al., 2016: 188). Самохраните мајки се соочуваат и со други бројни предизвици поврзани со нивните родителски улоги и одговорности, можностите за

учество на пазарот на труд и прашањата поврзани со нивното физичко и ментално здравје и здравјето на нивните деца (Van den Dries, Mayock et al., 2016: 184).

Жените бездомнички често имаат здравствени проблеми како што се инфекции, респираторни болести и настинки како резултат на уличниот живот. На пример, во Холандија 86 % од 138 жени бездомнички изјавиле дека имаат здравствени проблеми во последните 30 дена, вклучувајќи главоболки и стомачни проблеми (Wolf, Anderson, Van den Dries & Filipovič Hrast, 2016: 157). Покрај нарушување на физичкото здравје, се соочуваат и со високи стапки на ментални проблеми поврзани со доживевани злоупотреби, трауматични настани и ревиктимизации. Во прилог на тоа, 51,8 % од 83 млади жени бездомнички имаат дијагноза на пострауматски стрес (Crawford et al., 2011 наведено во Wolf, Anderson, Van den Dries & Filipovič Hrast, 2016: 159). Исто така, 35 % од жените бездомнички патат од депресија, од 10 до 25 % од когнитивни оштетувања и 25 % се жртви на силување. Друг податок покажува дека $\frac{1}{4}$ од жените бездомнички биле во затвор (Homelessness, Causes of Homelessness and Rough Sleeping, Rapid Evidence Assessment, 2019)

Кај жените се поставува и прашањето за долготрајното и повторено бездомништво. Одредени податоци, за разлика од мажите, покажуваат дека помал број жени доживуваат долгорочно и повторено бездомништво, а причините се наоѓаат во следново: (а) мајките со деца имаат полесен пристап до социјално домување, (б) кај жените жртви на родово базирано насилство потешко се открива нивната бездомност, (в) жените почесто го прикриваат нивното бездомништво и користат механизми на неформална социјална поддршка (Pleace, Bretherton & Mayock, 2016: 216). Но, оние жени кои искусуваат долгорочно бездомништво со години и декади доживуваат низа негативни последици по нивното здравје и благосостојба. Уште потешко добиваат соодветен медицински и психијатриски третман, одредена работа, поддршка за домување и пристап до социјални услуги. Дел од бариерите што постојат се недостаток на домашна адреса за службите кои одат на терен, како и неподготвеност на службите да работат со долгорочни и хронични бездомни лица. На пример, уверувањето дека постои тесна поврзаност меѓу бездомништвото и злоупотребата на дрога, менталните болести и девијантното однесување може да предизвика значајни бариери за здравствени услуги (Pleace & Quilgars 1996).

Имајќи го предвид женското бездомништво, во феминистичката литература може да се сретне и мислењето дека поимот на дом е мултидимензионален и комплексен и како таков **родово стереотипизиран**. Тоа значи дека односот на жената со домот (и бездомништвото) е квалитативно различен со тој на мажот и загубата на домот има специфични родови последици за жената. Етикетата *бездомничка* има стигматизирачки ефект врз жените, бидејќи за нив бездомништвото е поврзано со личен неуспех, придружено со срам и самообвинување. Стигмата која жените бездомнички ја искусуваат е значајна и силно поврзана со нивните намалени улоги како мајки и со загубата на мајчинството како резултат на одвојувањето од нивните деца (Mayock & Bretherton, 2016: 276).

Бездомни семејства

Во однос на бездомните семејства, се забележува дека нивниот број не може точно да се евидентира и станува збор за приближни бројки. Тие се бројат според тоа дали евидентираните бездомници-самци имаат семејство (деца, сопруга/сопруг), кои се исто така бездомни. Всушност, голема е веројатноста во едно бездомно семејство да се одвојат децата поради зависности на родителот, семејно насилство и слични семејни проблеми, така што децата се ставаат под институционална грижа. Или од друга страна, едно истражување покажува дека понекогаш семејствата се присилени да се *разбијат* за да можат мајките со малите деца да бидат сместени во шелтер центри за бездомници кои не овозможуваат сместување за постарите машки членови од семејството (татковците и машките тинејџери).

Затоа, евидентираните бездомни семејства се најчесто сиромашни мајки со нивните деца и се дел од малцински групи. Тие се соочуваат со голем стрес, траума, ментални болести и проблеми со зависности (Homelessness, Causes of Homelessness and Rough Sleeping, Rapid Evidence Assessment, 2019: 73–75). Страдаат од трауматично детство, физичка и сексуална злоупотреба и поради тоа не се способни да воспостават стабилни односи во текот на критичните развојни години. Според едно истражување, само 8,4 % од бездомните мајки не искусиле барем една форма на сериозно насилство во детството или од нивниот брачен партнер. Исто така страдаат од психички проблеми, како што се депресија, анксиозност, апстиненцијални кризи или

посттрауматски стрес, поради што значаен број бездомни мајки биле претходно хоспитализирани (Levinson & Ross, 2007).

Во однос на причините, во едно истражување се идентификувани неколку патеки низ кои минуваат бездомничките семејства. Тие се: а) секојдневните предизвици со кои се соочуваат како ниски социјални вештини, ментални проблеми, ниски приходи, недостаток на социјална поддршка, сиромаштија; б) немање информации за функционирањето на системот; в) неприфаќање и дискриминација по основ на сексуална ориентација и родов идентитет во рамките на семејството и другите служби; г) бегство во бездомништво како излез од сиромаштија, лични кризи и недостаток на достапно домување (Forchuk et al, 2022). Покрај наведеното, голем број семејства (посебно еднородителските) стануваат бездомни поради семејно насилство, ментални болести, недостаток на семејна поддршка, сиромаштија и хронична нестабилност. Посебно децата во рамките на бездомните семејства се соочуваат со сериозни физички и развојни тешкотии, како и со емоционални и проблеми во однесувањето. Тие имаат историја на ниска родилна тежина, анемија, одложена имунизација, проблеми во растењето, проблеми во развојот, ментални проблеми, нарушување на спиење и на јадењето, хиперактивност, анксиозност и посттрауматски стрес. Кај нив постои веројатност да останат бездомни и во подоцнежните возрасни години (Reinhardt Andrade, et al., 2020). Бездомните деца имаат проблеми и во образованието и описменувањето и според едно истражување, 22 % одат во училишта за деца со посебни потреби.

Во однос на обемот и бројот на бездомни семејства во вкупната бездомничка популација, во голем број држави се евидентира нивен раст. Во САД се проценува дека речиси секоја ноќ има 60.00 бездомни семејства со деца. Со сличен проблем се соочува и Канада, имајќи предвид дека повеќе од 37 % од домаќинствата имаат тешкотии со одржување и задржување на домувањето и сè повеќе семејства се потпираат на сместување во интервентни шелтер центри (Quinn, 2019).

Зголемувањето на семејното насилство во САД во 80-тите години ги зголеми стапките на економска нееднаквост, на детска сиромаштија и го намали достапното домување. Типични бездомни семејства се еднородителските семејства со мали деца бидејќи се најранливи на неповолните структурни фактори. Во дополнение, значаен структурен фактор е намалувањето на државниот буџет за домување од 33 билиони долари на 10 билиони долари меѓу 1981 и

1986. Така, со зголемување на сиромаштијата, бројот на семејства кои имаат потреба од помош при домување се зголемува (потреба за субвенции за домување или сместување во јавно поддржано домување), а фондот на достапни домови се намалува. Тој процес е обратнопропорционален и поради ограничените сместувачки капацитети се проценува дека 2/3 од семејствата во ризик не добиваат субвенции или јавно поддржано домување (Grant et al, 2013).

И во Европа, се евидентира зголемување на бројот на бездомни семејства. Европската мрежа на национални организации кои работат со бездомни лица (ФЕАНСТА) во 2017 покажува дека во Франција има висока стапка на бездомни семејства споредбено со бездомниците кои се самци. Во Ирска има значителен раст на семејното бездомништво во 2014 посебно во регионот на Даблин. Во некои европски земји, семејното бездомништво е над 20 % од бездомничката популација.

Постари бездомни лица

Постарите бездомни лица во вкупната бездомничка популација покажува постојан раст. Во Лондон се проценува дека 20 % од бездомниците се лица над 50 години кои се вбројуваат во оваа возрасна категорија. Во САД во раните 90-ти 11 % биле постари бездомни лица над 50 години, во 2003 37 %, додека во 20 тите години на 21 век половина. Се смета дека лицата над 65 години се најбрзо растечка возрасна група на лица кои се бездомни (Kushel, 2020).

Во однос на карактеристиките на оваа категорија лица истражувањата покажуваат значајни разлики во зависност од тоа дали влезот во бездомништво бил во детството, за време на раната зрелост или по 50 тите години од нивниот живот. Оние кои влегле во бездомништво пред 50 тата година имаат поголеми ранливости и ризик фактори, како што се ниско образовно ниво, поголема стапка на затворање уште во системот на малолетничка правда, поголема стапка на злоупотреба во детството, поголеми здравствени и ментални проблеми, проблеми со зависности (Rebecca T. Brown, et al, 2016).

Од друга страна, оние кои доживуваат бездомништво по 50-тата година имаат различни патеки и искуства во животот. Половина од нив имаат долга историја на вработување, почесто физичка и ниско платена работа. Но, по 50-тата година може да доживеат негативни искуства, разводи, загуба на работа, болест, смрт на родител или на партнер. Поради малите заштеди, потешкотиите да најдат работа на постара возраст и ограничените капацитети на конкурентниот пазар на труд на

недвижности, голема е веројатноста лесно да се најдат без покрив над глава. Значи, главна причина за бездомништвото е сиромаштијата, односно ниските примања и недостатокот на достапно домување. Според одредени податоци во САД, постарите лица над 50 години се во најголем ризик да платат повеќе од 30 % од нивниот приход на закупнина во САД. Тие не можат да заштедат пари и стануваат ранливи да го изгубат домувањето кога ќе се соочат со загуба на работа, болест или смрт на партнер/сопруг(а)(Kushel, 2020). Оттука, најчести причини за влез во бездомна состојба на постара возраст се смрт на сопруга, загуба на домот поради невработеност, влошено ментално здравје и неможност да се оствари пензија (Rebecca T. Brown, et al. (2016).

Во однос на физичкото и ментално здравје, податоците покажуваат дека постарите лица се соочуваат со когнитивни проблеми, намалување на физичката активност, проблеми со одржување на хигиената и хронични здравствени проблеми како што се срцеви и бронхијални болести, па дури и рак. Има и високи стапки на смртност. Присутни се ментални болести, посебно кај постарите жени бездомнички и речиси 1/3 страдаат од депресија, когнитивни оштетувања (од 10 до 25 %) и силувања (¼ од жените биле силувани). Друг податок покажува дека речиси половина од постарите бездомни лица биле во затвор (Homelessness, Causes of Homelessness and Rough Sleeping, Rapid Evidence Assessment, 2019). Карактеристика на постарите бездомни лица во Америка е тоа што се сиромашни, неквалификувани работници, доминантно афроамериканци, кои не можат да си дозволат платено сместување.

Во однос на процентуалната застапеност, околу половина од бездомните лица станале бездомни за првпат во доцната зрела возраст.

1.6. Пристапи во истражување на бездомништвото

Да се истражува бездомништвото како состојба и процес е голем предизвик во академската заедница. Има низа истражувања кои опфаќаат различни аспекти и пристапи. Во минатото почести се индивидуалните пристапи кои непосредно ги истражуваат индивидуалните фактори поврзани со бездомните лица. Потоа, истражувачката научна мисла се свртува и кон структурните општествени фактори. Но, мошне значајни прашања кои се поставуваат

се: зошто и како да се истражува бездомништвото и кои методи и пристапи се најсоодветни да се применат за собирање податоци?

Како и секоја општествена појава, така и бездомништвото треба да се истражува за да се разбере и адресира проблемот. Тоа најдобро може да се направи доколку самите бездомни лица се гласот и изворот на податоци, односно доколку бездомништвото се разгледува од перспектива на самите бездомни лица од кои може многу да се научи. Тие треба да бидат непосредно вклучени во градење политики за нив, со цели клучните државни актери во носење и преземање политики да ги разберат и да донесат инклузивни и правични мерки.

Имајќи предвид дека бездомништвото е процес и дека постојат бездомнички кариери (и патеки), во рамките на тие контексти треба да се имаат предвид фазите на бездомништвото, причините за влез, за одржување и за излез, животното искуство да се биде бездомно лице, начинот на преживување, борбата да се излезе од кругот на бездомништво, падовите, успехите и предизвиците. Оттука, се јавува потреба да се истражуваат факторите кои постојат, дејствуваат и се јавуваат пред, но и за време на бездомничката состојба. Всушност, станува збор за разбирање на концептот на бездомни кариери, што значи процес, а не статична состојба. А тоа вклучува динамична анализа на патеките пред, во и низ бездомништвото, како флуиден процес кој има променлив статус. Значи, карактеристика на бездомништвото како индивидуална појава е што тоа претставува состојба во која се наоѓа човекот, која има своја генеза, но и актуелни постоечки и сè уште присутни причини и ризик-фактори, кои придонесуваат таа состојба да трае подолго или пократко време, а во некои случаи да биде и трајна состојба или стил на живот. Токму затоа, кога се разгледува бездомништвото се разгледуваат не само причините и ризик факторите кои довеле до таа состојба, туку бездомништвото се разгледува како процес, начин на живот, борба за преживување или за излез од таа состојба, успехите и падовите. Тоа значи, истражување на промените, предизвиците, борбите и конфликтите на самите бездомни лица (Mayock, Louise Corr & O'Sullivan, 2008). Се разгледува неговата динамичка страна и меѓусебното влијание на индивидуата со семејството, пријателите, средината, влијанието на општествените (јавните и индивидуалните) реакции и слично.

За испитување и анализа на тие аспекти соодветни се лонгитудиналните студии за подолгорочно следење на патеките во, низ, но и надвор од бездомништвото. Во прилог на наведеното,

бидејќи бездомништвото е генерирано од серија на хронолошки настани и траектории, во, за време и надвор од него, во литературата се сретнува *хронолошка или историска перспектива во истражувањето*. За да се создаде слика за процесот на бездомништво, се конструираат мапи (route map) со цел да се идентификуваат транзициските процеси и патеки на учесниците, како и да се разбере комплексното меѓусебно влијание на различните фактори кои водат до влез, останување и излез од процесот.

Исто така, на прашањето: квалитативни или квантитативни истражувања?, во последно време, во истражувачката заедница доминираат квалитативните истражувања за бездомништвото. Мотивот и целта е да се даде глас на бездомните лица за да ги раскажат своите приказни и искуства бидејќи имаат ограничени можности да ги артикулираат нивните искуства и потреби. Без да се слушне гласот на бездомните лица, не е можно целосно да се разберат што претставува суштинска основа за развој на ефективни решенија насочени кон нив.

Во однос на прашањето: индивидуален или структурален пристап во објаснување на бездомништвото? во литературата се присутни двата пристапа. Поврзано со тоа, во академската заедница се јавуваат автори кои го застапуваат ставот дека бездомништвото е индивидуална појава и поради тоа самите лица се виновни што се довеле во таквата состојба (според концептот „да се обвини жртвата“). Наспроти таквите ставови, се јавува мислењето дека патеките кон бездомништво многу повеќе се поврзани со транзициите, изворите и настаните отколку со индивидуалните карактеристики на бездомните лица (Sosin, 2003 наведено во Belcher R. John & Deforgem, 2012).

Освен, истражувачките прашања поврзани со објаснување на причините за појава на бездомништвото, како индивидуална и како масовна појава, односно социјален проблем во едно општеството, истражувањето може да се насочи и кон други аспекти. Предмет на интерес може да биде:

- Како бездомништвото се перцепира и конструира како социјален проблем?
- Како бездомништвото се третира од страна на системот и од страна на граѓаните? Колку нивните реакции придонесуваат во негово создавање или во процесите на стигматизација, криминализација и маргинализација?
- Како расата, класата и полот влијаат врз политиките за намалување на бездомништвото?

- Како нееднаквоста во моќта ги субординира и изолира бездомните лица?
- Како системот на социјална заштита, наместо да го спречи, го создава, односно поддржува и одржува бездомништвото?

Оттука, освен примена на позитивистички, во истражувањата може да се примени и критички пристап фокусирајќи се на општествените реакции, на структурните нееднаквости и на гласот и приказните на маргинализираните и ранливите категории граѓани во општеството.

Пред да пристапиме во теоретска анализа на индивидуалните и структурните фактори кои го предизвикуваат и одржуваат бездомништвото, во текстот што следи накратко ќе презентираме одредени теоретски пристапи во објаснување на бездомништвото.

1.7. Основни теоретски пристапи во објаснување на бездомништвото

Во книгата *Култура на бездомништвото (The Culture of homelessness, Ravenhill, 2008)* се наведени 8 теоретски пристапи во објаснување на бездомништвото: функционализам, структурализам, девијантност, симболична интеракција, социјално исклучување, општествен капитал, структурација и ризично општество.

Според **функционалистичкиот пристап**, бездомништвото се гледа како дисфункционална појава, а бездомните лица како девијанти, дисфункционални и лица со одредена патологија. За ваквиот пристап, делумно се обвинуваат и начните ставови бидејќи играат важна улога во задржување на девијантниот статус на бездомните лица. Имено, голем број истражувања ги испитуваат девијантните карактеристики на бездомните лица, (како што се менталните болести, зависностите, други ризични однесувања) и ги дефинираат тие карактеристики како причини за криминалот. Таквите научни ставови претставуваат основа и насока на законодавците и носителите на одредени политики да го разгледуваат бездомништвото како индивидуален девијантен проблем и да ги игнорираат структурните услови кои во основа го зголемуваат проблемот (Kyle, 2005: 124). Овој пристап е едностран бидејќи факторите се бараат исклучиво кај самите

бездомни лица кои се третираат како неспособни да се справат со предизвиците во животот (Ravenhill, 2008).

Структурализмот се заснова на тезата дека општеството е составено од повеќе структури кои функционираат заедно за уредување на секојдневниот живот на луѓето. Оттука, социјалните проблеми, вклучувајќи го и бездомништвото, можат да се анализираат во врска со тоа како структурите (како што се домувањето, благосостојбата, економскиот систем, системот на здравствена заштита, пазарот на труд, социјалната заштита, семејните политики и политики за заштита од семејно насилство и други социопатолошки појави и слично) го организираат и регулираат животот. Значи, структурализмот се фокусира на тоа како структурните подсистеми во едно општество влијаат врз индивидуите и ги прави подложни на бездомништво. Како тие го охрабруваат или создаваат самото бездомништво (Ravenhill, 2008). Овој пристап е прифатен во академската заедница и ќе се задржиме повеќе во анализата на посебните структурни фактори во понатамошниот дел од текстот.

Дополнително, во прилог на структуралистичкиот пристап во литературата се сретнува и став за поврзаноста меѓу капитализмот и бездомништвото. Станува збор за **радикалниот критички пристап** според кој капитализмот кој се карактеризира со нееднаква дистрибуција на богатството, со експлоатација и нееднаков пристап до јавните услуги предизвикува сиромаштија, невработеност, деморализација и оттуѓување што води и до бездомништво. Дополнително, капиталистичката економија заедно со глобализациските процеси покрај добитници, создава и губитници, односно скитници кои најлесно преминуваат во категоријата на подкласа во едно општество, од која лесно се регрутираат и бездомните лица. Всушност, бездомништвото станува општествен проблем, но тој останува таков бидејќи општеството го третира како прифатлив (Belcher R. John & Deforgem B. Bruce, 2012).

Според **теоријата на девијантност**, бездомништвото како појава се третира како закана за општеството, додека бездомните лица како маргинализирани и дел од девијантна субкултура во рамките на општеството.

Теоријата на симболична интеракција (симболичен интеракционализам) се фокусира на социјалниот процес, на интеракциите и на начинот како индивидуите се конструираат и деконструираат. Во контекст на бездомништвото, бездомни се оние на

кои им се става етикета на бездомник. Всушност, со ставање на етикетата лицето што ја прифаќа почнува да го менува својот личен имиџ и да се однесува така. А тоа, влијае врз начинот на кој ние ги гледаме, третираме, дури и во ситуации кога се соочуваме со нив на улица или на други места. Во врска со генералната перцепција дека отстапуваат од нормалното однесување, општ е ставот дека бездомните лица имаат потреба од соодветен третман, лечење, ресоцијализација и инклузија во заедницата. Но, се поставува прашањето: што е нормално однесување во една држава? Дали кога бездомното лице ќе добие соодветно домување и ќе води начин на живот во согласност со наметнатите униформи начини на живеење станува збор за нормално однесување? Ако одговорот е потврден, тогаш тоа не ги вклучува оние кои продолжуваат да се облекуваат, да изгледаат и да се однесуваат како да се бездомни. Токму затоа, што е нормално, а што отстапува од него е само одраз на тоа што мисли мнозинството, а никако не и рефлексивна на вистинските вредносни системи врз кои почиваат и се градат општествата.

Во рамките на овој пристап се наведува и **конструктивистичката теорија**, според која социјалните проблеми се причинети од специфични групи во општеството кои имаат моќ да идентификуваат и дефинираат одредена појава како социјален проблем кој треба да се третира. Кога се дефинира како социјален проблем, тогаш се дефинира и политиката за справување со тој проблем (Ravenhill, 2008). Со таквото дефинирање и конструкција, всушност, се создаваат социјалните проблеми во политичките кругови со цел да се дефокусира, односно одвлече вниманието од другите горливи прашања како што се општествената нееднаквост, нефункционирањето на социјалната држава, дерегулацијата на сопственичките односи и слично (Schuster L. Mary, 2022, Kyle, 2005: 20).

Пристапот на **социјален капитал** во објаснувањето ги вклучува и структурните и индивидуалните фактори, односно се фокусира на индивидуалните и потенцијални извори и капацитети (вештина, знаење, едукација, животно искуство, социјални врски, работни вештини на самото бездомно лице). Тие се механизам преку кои индивидуите можат да земат место во општеството и преку разни посредувања да успеат. Под социјален капитал се подразбира физичко и ментално здравје, како и социјален, образовен, економски и симболичен капитал (Ravenhill, 2008: 29–41).

Како дел од теоретските пристапи во објаснувањето на бездомништвото се развива и концептот на **edgework** на Stephen Lyng што значи доброволно преземање ризик со цел да се предизвика и да се спротивстави на она што значи нормативно или конвенционално однесување? (McNaughton, 2008: 32)

Факторите за појава и за развој на бездомништвото се делат на индивидуални и на структурни.

1.8. Интегративен пристап во објаснување на бездомништвото (меѓусебно влијание на индивидуалните и структурните фактори)

Во дискусијата што го генерира и одржува бездомништвото, не е прашање дали го генерираат индивидуални или структурните фактори, туку кои се доминантни. И во овој дел има различни пристапи.

Сепак, почесто прифатливи се ставовите дека бездомништвото може да биде патолошко, индивидуално генерирано, но, индивидуалните акции и проблеми се генерирани во општествените светови, создадени од многу структури преку интеракција и разбирање на индивидуални агенти (Ravenhill, 2008: 8). Оттука, структурните фактори создаваат услови во рамките на кои бездомништвото се случува. И лицата со лични проблеми и индивидуални ранливости се поранливи на тие социјални и икономски негативни околности од другите. Или, високата концентрација на лица со лични проблеми во бездомничката популација може да се објасни со нивна подложност на макро-структурни сили, а не само на личните околности (наведено во Homelessness, Causes of Homelessness and Rough Sleeping, Rapid Evidence Assessment, 2019). Исто и Wilson и Barton (2018) истакнуваат дека структурните (намалување на социјалното домување, високи хипотеки, сложени барања за депозити) и индивидуалните фактори (распаѓање на врски, ментални болести, зависности, излегување од затвор) во корелација водат кон бездомништво. На пример, сиромаштијата има силен каузален ефект врз менталното и физичкото здравје и затоа таа е поврзана со сериозни форми на злоупотреба на дрога и криминално однесување. Значи, индивидуалните проблеми и ситуации можат да се објективни причини зошто бездомништвото се случува, но не обезбедуваат врска на каузација, не го причинуваат социјалниот контекст во кој бездомништвото се случува? Тој контекст го

предизвикуваат одредени структурни услови. Треба да се истражи што ги причинува тие индивидуални фактори да имаат такво влијание врз животите на нечии луѓе и зошто резултираат во бездомништво за некои лица во некои околности.

Од погоренаведеното, поприфатлив е ставот дека индивидуалните фактори и настани го поттикнуваат бездомништвото, но причина се структурните услови. Социоструктурните фактори можат да мотивираат и создадат повеќе можности за проблеми вклучувајќи и бездомништво. Структурните фактори ги генерираат индивидуалните проблеми. Во тој дел често се цитира пристапот на (Fitzpatrick, 2005). Според него, бездомништвото треба да се разбере како меѓурелација на индивидуални ризични фактори кои се случуваат во рамките на одреден структурен општествен контекст кога луѓето имаат недостиг од ресурси да се справат со нив (McNaughton, 2008: 79–80). Тој истакнува дека индивидуалните ранливости, поради притисокот предизвикан од структурните нееднакости можат да доведат до бездомништво (Homelessness, Causes of Homelessness and Rough Sleeping, Rapid Evidence Assessment, Alma economics, 2019).

Затоа при истражувањето на оваа појава предлага концептуална рамка во која идентификува четири генерални причини:

(1) социо-економската структура на општеството како макро фактор,

(2) националните политики на домување, посебно капацитетите и критериумите за социјално домување, резиденцијалната сегрегација, концентрацијата на маргинализирани групи, банкарските политики за станбени кредити, хипотеки и слично,

(3) семејните и интерперсонални фактори (вклучително семејното насилство, воспитната запуштеност, слабата социјална поддршка, нарушување на односите), како и

(4) индивидуалните карактеристики на самите бездомни лица (постојно ментални здравствени проблеми, зависности, недостаток на самодоверба и лично механизми за справување) Homelessness, Causes of Homelessness and Rough Sleeping, Rapid Evidence Assessment, Alma economics, 2019).

Слично и современиот пристап за бездомништвото, согласно Европската комисија од 2007 година, причините за бездомништвото ги гледа како повеќефакторски и тоа во меѓусебна интеракција, класифицирајќи ги во четири основни групи: структурни причини (сиромаштија, економска и станбена политика на државата),

институционални причини (на пр. растење на деца во институции, излегување од казнени или психијатриски установи), причини врзани за социјалните односи (на пр. семејното насилство) и индивидуални причини (на пр. зависности, нарушено ментално здравје). (Југовиќ, 2012)

Оттука, сите фактори дејствуваат истовремено и во меѓусебна корелација и меѓудејство придонесуваат за појава и траење на бездомништвото. Токму затоа, за да се разберат самите бездомни лица неопходно е да се истражуваат заедно и да се анализираат нивните врски, односи и влијанија.

Во прилог на наведеното, низа истражувања потврдуваат дека не може да се издвои посебен профил на бездомно лице, иако во јавниот дискурс, благодарение на медиумите и јавната стигматизација, постојат стереотипи за бездомниците. Сепак, тие се хетерогена група според пол, возраст, националност, материјален, образовен и семеен статус. Во тој контекст, секое индивидуално бездомно лице има т.н. бездомничка патека која води кон бездомништво, поради што не би можеле да се генерализираат причините за сите нив заедно и да се тврди дека постои еден етиолошки процес. Може да се каже дека секое бездомно лице, колку и да наликува едно на друго, е несреќно на свој начин.¹⁵ Што тоа значи? Дека, иако истражувањата за причините за оваа појава може да се структурираат и да се издвојат индивидуални, економски, структурни и други причини, сепак, решенијата за надминување на таа состојба треба да бидат пред сè индивидуални. Да се разберат бездомните лица, треба да се влезе во нивната кожа, да се слушнат нивните приказни, да се слушне нивното животно искуство и нивните перспективи како бездомници. Дополнително, треба да се следат нивните патеки и кариери за да се разбере контекстот во кој се јавуваат причините и последиците од перспектива на самите бездомни лица.

¹⁵Според мислата на Толстој – *сите среќни семејства наликуваат едно на друго, секое несреќно семејство е несреќно на свој начин* (од романот *Ана Каренина*, 1878).

ВТОР ДЕЛ

ИСТРАЖУВАЧКИ РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗА

Имајќи ја предвид повеќедимензионалноста на истражувањето и различните аспекти при анализата на предметот, за презентација и анализа на резултатите се определивме за тематскиот пристап, што подразбира анализа и одговор на повеќе прашања и тематски области, кои произлегоа од предметот и поставените цели во рамките на истражувањето. Наведениот пристап го прифативме за да избегнеме конфузноста на податоците и да ги елаборираме резултатите според одредени теми.

За таа цел, предметот на обработка го поделивме во три тематски области, во кои посебно беа обработени повеќе теми:

1. Патеки на бездомните лица за влез во бездомништво: теоретски пристапи и резултати од истражувањето

1. Социодемографски карактеристики на бездомните лица
2. Индивидуални ризични фактори и нивната поврзаност со бездомништвото
3. Семејни ризични фактори и нивната поврзаност со бездомништвото
4. Материјална состојба во семејството и историја на вработување
5. Историја на домување на бездомните лица
6. Криминална историја на бездомните лица: поврзаност на бездомништвото со девијантното и криминално однесување.

2. Во кожата на бездомните лица: животните искуства на едно бездомно лице

1. Личните чувства и ставови за бездомништвото
2. Секојдневните искушенија и предизвици на бездомните лица
3. Материјален статус на бездомните лица за справување и за излез од бездомничката состојба
4. Социјална мрежа и социјална поддршка на бездомните лица
5. Пристап до извори на бездомните лица за справување и за излез од бездомничката состојба
6. Односот на полицијата со бездомните лица

3. Општествени реакции спрема бездомните лица: стигматизација, маргинализација и виктимизација

1. Проблемот на стигматизација на бездомните лица
2. За маргинализацијата и бездомништвото
3. За физичката сегрегација и бездомништвото
4. Криминализација на бездомништвото
5. Виктимизација и криминал на бездомните лица

ПАТЕКИ НА БЕЗДОМНИТЕ ЛИЦА ЗА ВЛЕЗ ВО БЕЗДОМНИШТВО: ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАПИ И РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. Методолошки пристап

За да ги разбереме и објасниме криминалните, девијантните и другите социјални проблеми како комплексни појави во едно општество, треба да ги истражime и да ја согледаме нивната причинитост, развој, динамика и траење. Тие можат да се набљудуваат како индивидуални појави, односно да се анализираат нивните носители, но и како сложени општествени појави кои имаат свој обем, динамика, структура, појавност, кои се општествено опасни, во спротивност со системот на вредности во едно општество и предизвикуваат негативни последици. Во тој контекст и бездомништвото како јавен, социјален, но и здравствен проблем може да се разгледува како индивидуална човекова состојба, и според тоа да се анализираат самите лица кои се во ризик да станат бездомници, или кои веќе се наоѓаат во бездомничка состојба. Или, како негативна појава присутна во една држава, да се анализираат длабоките структурни фактори и корен причини кои доведуваат до бездомништво како што се нееднаквоста, нееднаквиот пристап до јавни социјални услуги, нерамномерната дистрибуција на богатството, несоодветните политики на домување, посебно на социјалното домување, неповолните станбени кредити и поволности за пристојно домување, улогата на заедницата во давање поддршка на бездомните лица и слично.

На микроиндивидуално ниво, често поставувани прашања се: Што довело до тоа одредени лица да станат бездомни? Кои индивидуални карактеристики претставуваат ризик фактори и ја зголемуваат веројатноста, во корелација со другите структурни и социјални фактори, за влез во кругот на бездомништвото? Што го „заглавува“ лицето во таа состојба, односно го оневозможува да излезе од неа?

Имајќи ги предвид наведените прашања, во рамките на научното истражување, дел од **предметот на теоретска и емпириска**

разработка беше и **животната историја на бездомните лица**. Овој дел вклучи идентификација и анализа на индивидуалните и семејните фактори, условите во кои растеле и кои ги ограничиле нивните капацитети да се вклучат во конструктивни социјални односи и врски со примарната и секундарната социјална средина. Посебни прашања во рамките на животната историја беа ставени на семејната историја, на историјата на домување, на работната, материјалната и здравствената историја, како и на одредени проблеми или пресвртни (клучни) настани со кои се соочиле во текот на нивниот животен циклус. Покрај наведените, во рамките на истражувањето предмет на интерес и анализа беа и одредени **социодемографски карактеристики** на бездомните лица поврзани со нивната националност, возраст, пол, образование, семеен статус, присуство на одредени социопатолошки состојби, криминална кариера и претходна осудуваност, кои како значајни независни варијабли имаат поврзаност со бездомништвото и неговите транзиции.

Анализата на животната историја имаше за цел да се согледаат неколку аспекти:

Кои индивидуални и семејни фактори придонесуваат за развој на бездомничка кариера и како се манифестираат во текот на тоа искуство?

Кои лични карактеристики и проблеми ги прават ранливи и со тоа ги онеспособуваат да се справат со предизвиците во животот кои ги туркаат во кругот на бездомништво?

Како трауматските настани во детството влијаат врз нивната афективност и девијантно однесување во понатамошниот тек од животот?

Како националноста, полот, староста, семејниот и материјалниот статус се поврзани со бездомништвото, односно го засилуваат процесот за влез во таа состојба?

Како историјата на домување, криминалната историја и работната историја ја засилува ранливоста на лицата со социјален ризик?

Наведените прашања беа анализирани преку **квантитативна и квалитативна анализа на содржина** на добиените искази при спроведените интервјуа со бездомните лица во просториите на Пунктот за бездомници Момин Поток во Скопје. Во тој процес беа преземени повеќе методолошки чекори.

Прв чекор: Дефинирање на категории и субкатегории, со можност за создавање дополнителни врз основа на добиените искази (тематски единици/категории).

Втор чекор: Издвојување на теми и збир на поими (единици за анализа) и нивно категоризирање.

Трет чекор: Систематизација и анализа на податоците.

Четврти чекор: Интерпретација на податоците.

При анализата на содржина, податоците ги поделивме во 8 (осум) категории и повеќе субкатегории:

1. **Социодемографски карактеристики на бездомните лица:** националност, пол, старост, место на живеење, образование, семеен статус, социјален статус и занимање,
2. **Индивидуални ризични фактори:** ментални болести кај бездомните лица и во рамките на семејството, зависности кај бездомните лица и во рамките на семејството, виктимизација и злоупотреба во детството.
3. **Семејни ризични фактори:** сиромаштија во семејството, семеен криминалитет, слаб родителски надзор, напуштеност од семејството, семејно насилство.
4. **Материјална состојба во семејството и историја на вработување:** вработеност, приматели на социјална помош во семејството
5. **Историја на домување:** менување на домот, губење на домот и растење во институции.
6. **Криминална историја:** рано девијантно однесување, присуство на социопатолошки појави и претходна осудуваност.

За собирање на потребните податоци беа подготвени **листа за кодирање** на одредени карактеристики на бездомните лица и **протокол за интервју**. Листата за кодирање содржи податоци за возраста, полот, националноста, образованието, местото на живеење, односно престојувалиште, за материјалниот и образовниот статус на семејството, за социопатолошките појави во семејството, како и за криминалната кариера на самите бездомните лица. Протоколот за интервју содржи структурирани прашања, кои се поделени во неколку тематски области: животна историја на бездомното лице, животното искуство и лични перцепции да се биде бездомно лице и поврзаност меѓу девијантното и криминалното однесување и бездомништвото.

2. Резултати и дискусија

2.1 Социодемографски карактеристики на бездомните лица

Националност/етничка припадност. Во однос на националната, односно етничката припадност на бездомните лица, 60% се од македонска, додека 30% се од ромска националност. Само едно лице е Албанец. Карактеристика на лицата од ромска националност е што, најголем дел од нив припаѓаат на категоријата бездомни семејства. Другите лица, претежно од македонската националност, индивидуално и независно од семејството останале сами во бездомна состојба. Ваквата процентуална застапеност покажува дека Ромите се диспропорционално застапени меѓу бездомничката популација.

Пол. Според полот, четири лица се жени, додека 31 се мажи. Иако се присутни и жени бездомнички, сепак во Македонија многу повеќе и повидливи се мажите. Тоа можеби се должи на околноста, што жените побрзо добиваат одредена институционална грижа во достапните центри за бездомни лица во нашата земја, особено доколку се заедно со своите малолетни деца или се жртви на семејно насилство. Карактеристика на интервјуираните жени – бездомнички е што се со нарушено ментално здравје и имаат одредени ментални болести, а дел од нив се без основно образование. Повеќето имаат деца, но се самохрани родители. Само една бездомничка живее со своето малолетно дете.

Старост. Според староста, најголем процент (45%) се на возраст од 41 до 55 години (средна зрелост), додека 37% се од на возраст од 56 до 65 години (доцна зрелост). Три лица имаат над 65 години, а две под 40 години. Ваквата старосна структура покажува дека во Пунктот за бездомници во Скопје доминантно се евидентираат лица над 41 година и тие речиси рамномерно се распоредени во старосните групи.

Од друга страна, според **должината, односно времетраењето на бездомничката состојба**, направена е поделба во 4 групи: до 4 години, од 5 до 10, од 11 до 15 и над 15 години. Мнозинството од бездомните лица се долготрајни односно хронични бездомници, имајќи предвид дека повеќе од 10 години се наоѓаат во таква состојба (10 лица се од 11 до 15 години, додека 8 лица се над 15 години бездомни). Помал процент, односно 5 лица се во бездомничка состојба до 4 години (се случува најчесто непосредно пред или за време на

корона кризата), додека 8 лица од 6 до 10 години. Четири лица, иако имале епизоди на бездомништво, сè уште се високо ризични и потенцијални бездомници бидејќи живеат во несигурни туѓи живеалишта или во бараки со субстандардни услови. Ваквата процентуална застапеност според времетраењето на бездомништвото, во корелација со возрастните категории, укажува дека бездомничката состојба е сериозен и долготраен проблем кај голем број лица кои долг период од нивниот живот се без соодветно престојувалиште. Речиси половина од интервјуираните лица со влезот во бездомничката состојба не успеале да се стабилизираат, односно немаат епизоди на излез, туку континуирано се без покрив над глава. Краткотрајно, или инцидентно можат да преспијат кај пријател или роднина, но по неколку дена се повторно на улица. Тоа значи дека со години се борат со предизвиците кои ги носи бездомничката состојба. Само неколку лица имаат одредени епизоди на влез и излез што значи привремени сместувања под кирија, но и тие епизоди не се трајно решение бидејќи зависат од работните приходи на бездомните лица кои се често променливи и несигурни. Или зависат од добрата волја на работодавците да обезбедат сместување на бездомниот работник што е знак на хуманост и сочувство. Во периодот на интервјуирањето, три лица се привремено сместени во соба/просторија што претставува дел од работните објекти каде тие работат.

Во врска со возраста се поставува и прашањето на која возраст станале бездомни лица? Тој аспект е значаен од повеќе причини: бездомништвото во детството кое прераснало во хронично може да значи стил на живот, навика, акултурација, од една страна, но е често поврзано и со семејни трауми или отсуство на родителска грижа. Конкретно, од мала возраст (кога биле деца) останати во бездомничка состојба (најчесто по загубата на едниот или на двата родители на рана возраст, без разлика дали растеле во домови) се 6 лица кои стануваат хронични бездомници долг период. За нив, таа состојба станува стил на живот и повеќето ја прифаќаат, односно станува дел од нивниот идентитет и култура. Без родители и без кров над глава, во понатамошниот тек од животот не успеваат да најдат прибежиште и голем дел од животот се на улица.

Што укажува ваквата состојба? Дека во периодот на растење, социјализација и воспитување на децата кои се во ризик од бездомништво, социјалните и другите државни служби затаиле во превенција и рана интервенција на ризичните фактори кои придонеле

за бездомништво. Од друга страна, поголемиот процент, поради одредени животни околности, остануваат без престојувалиште по 40-тата односно 50-тата година, најчесто поради раскинување на семејните врски, смрт на постари родители со кои се во зависна врска и слично.

Образование. Според образованието, 45 % (16 лица) од испитаниците се со средно образование, 37 % (13 лица) со основно и 17 % (шест лица) се без образование или без завршено основно училиште. Карактеристика на лицата без оформено основно образование е што имаат одредени ментални болести, а неколку лица завршиле основно образование во училиште за лица со посебни потреби или во училиште за возрасни на подоцнежна возраст поради нередовно школување. Според наведената образовна структура може да се заклучи дека повеќе од половината немаат образовни квалификации, односно посебно насочено занаетчиско образование што оневозможува да бидат конкурентни на пазарот на труд. Исто така, и од тие што имаат завршено средно образование, речиси 1/3 нема стекнато посебни работни квалификации.

Семеен статус. Во однос на семејниот статус, 60% се самци, односно немаат формирано свое семејство. Имајќи ја предвид нивната возрасна граница, може да се заклучи дека голем дел од нив, кога се очекува да имаат стабилна партнерска врска и поддршка во животот, се сами, со кратки привремени партнерски односи. Таквиот животен пат укажува на долготрајна емотивна осаменост, особено што и дополнително недостасува нивното биолошко семејство поради смрт или прекинати семејни односи (браќа, родители, сестри, други роднини). Останатите 40% формирале семејство, но поради развод, разделеност, односно нарушени семејни односи, 80% од нив останале сами и долг период (некои и над 10 години) немаат контакти со семејството, па дури и со своите биолошки деца. Поради тоа се водат како бездомни лица – самци. Само 5 лица се дел од категоријата бездомни семејства, бидејќи заедно со своите деца (или брат) се без кров над глава, односно живеат во импровизирани субстандардни услови. Оттука, разореното семејство и прекилот на односите, од една, но и немањето семејство, од друга страна во корелација со други ризични индивидуални и структурни фактори ги прави ранливи и подложни на бездомништво.

Биолошко/примарно семејство. Во однос на нивното биолошко, примарно семејство, кај најголем дел (95%), обата родители

се починати, на 2 лица почината е мајката, на едно лице таткото, и само 2 лица имаат живи родители, со кои имаат нарушени односи. Само три лица одржуваат контакти со живиот родител.

2.2. Индивидуални ризични фактори и нивната поврзаност со бездомништвото

За индивидуалните фактори поврзани со бездомните лица има широка научна литература во областа на криминолошките, социолошките, психолошките, но и медицинските науки. Темата се анализира како социјален, девијантен, психолошки, но и како јавно здравствен проблем, а лицата сè повеќе се третираат како лица со одредени ментални болести, психолошки проблеми, со криминални склоности кои се социјално исклучени и поттекнуваат од ниските сиромашни слоеви во општеството. Во една анализа се наведува дека од 354 трудови за бездомништво, 2/3 се објавени во публикации посветени на психијатрија, психологија и медицина, а само 5% од трудовите се објавени во публикации посветени на политичка економија, економија или домување. Ова е во прилог на тезата дека голем број општествени појави, меѓу кои и безбедомништвото се сметаат за одраз на лични особини, личен избор и личен неуспех. Овој пристап е во согласност и со концептот „да се обвини жртвата,, (наведено во Bilinovic Rajacic & Cikic, 2021: 36).

Всушност, во идентификувањето на индивидуалните ризични фактори, голем број студии потврдуваат дека **лицата со ментални болести**, кои имаат проблем со зависностите, кои имаат доживеано трауми или физичка и сексуална виктимизација во семејството, како и оние кои ги прекинуваат врските со семејството и не можат да воспостават цврсти социјални односи и врски се најподложни на бездомништво. Кај бездомните лица, исто така, чести се и суицидални однесувања (Brown, 2019:2). Има високи стапки на самоубиства, социјална изолација и осаменост меѓу нив (McNaughton, 2008: 14). Сето тоа доведува до проблеми во однесувањето, слаб училишен успех, разорено семејство, криминално однесување, зависности и невработеност (Mzwandile A Mabhala, Ellahi, Massey, Kingston, 2016). Таквите проблеми ги прават мошне ранливи и, во корелација со несоодветни социјални политики и политики на домување, голема е веројатноста да влезат и да останат во кругот на бездомништвото.

Ravenhill (2008), како клучни индивидуални фактори поврзани со бездомништвото ги наведува: ранливоста, траумата и ризичните однесувања (зависносите и суицидалните однесувања), поткрепени со економска и материјална депривација на самото бездомно лице (McNaughton, 2008: 57). Во дополние, се наведуваат и социјализацијата (мрежата на воспоставени социјални односи) и човечкиот капитал (економските, човечките и образовните капацитети), (McNaughton, 2008: 63). Тоа значи, колку помалку конструктивни социјални односи и колку помалку човечки капитал толку поголем ризик за влез во бездомништво. Тоа е резултат на материјалната депривација и на психолошката беспомошност човекот да се справи со маргинализацијата во зголеменото индивидуалистичко општество.

Виктимизацијата и злоупотребата во детството се посочуваат како значајни ризични фактори кои ја намалуваат способноста на детето успешно да се справува со предизвиците во животот: да постигне добри училишни резултати, да воспостави стабилни односи, да формира семејство, да најде соодветно вработување. Доживеаната злоупотреба и траума има долгорочен импакт врз речиси секој аспект на индивидуалниот емоционален и социјален живот што може да води до повлекување на лицето на маргините на општеството. А кога е веќе на периферијата, има се помалку заштитни фактори кои можат успешно да го спречат кругот на бездомништво. Трауматизираните деца ја губат самодовербата, често бегаат од дома, имаат нарушена слика за себе, доживуваат пострауматски стрес и можат да прибегнат кон самоповредување. Уште повеќе, бездомните лица кои се соочиле со крајно трауматични искуства во детството, злоупотреби и насилство стануваат уште поранливи и чест објект на виктимизација (McNaughton, 2008: 14). Посебно смртта на родителите за време на детството има значајно влијание, која ги прави децата ранливи (Ravenhill, 2008:105, Mzwandile A Mabhala, Ellahi, Massey, Kingston, 2016, Fulton, Morianos & Spencer, 2010).

Исто така, значаен аспект е **прибегнувањето кон дрога, алкохол и други девијантни и криминални однесувања** кои се чекор пред прагот на бездомничките патеки. Тие можат да се разгледуваат како причина, но и како последица од состојбата на бездомништво, односно механизам на повлекување и бегство од нараснатите социјални проблеми и ментални болести со кои се соочуваат.

Покрај наведените, значајни индивидуални ризик фактори се: **1. честото менување на домот и 2. растењето во институции.** Во првиот

случај, честото менување на домот во детството може да предизвика загуба на стабилноста, на социјалните врски и влијае врз способноста во понатамошниот живот да формира стабилни социјални односи кои би биле значајни заштитни фактори. Во вториот случај висок процент од бездомните лица имаат искуство со институционално живеење (во згрижувачки центри за деца, во затвори, во психијатриски установи или во болници). Тоа искуство онеспособува или оневозможува некои лица да обезбедат пристап до постојано сместување или вработување. Исто така, за дел од нив, кои од деца биле во згрижувачки институции и домови, може да биде голем предизвик самите да формираат и одржуваат сопствен дом (Kemp A. Peter, 1997: 75). За нив, институционалниот живот е *бездомнички* и да се биде зависен од државата е нужност и нормална состојба (McNaughton, 2008: 178).

Имајќи ги предвид различните фактори кои довеле до бездомништво, Chamberlain & MacKenzie (2006) идентификуваат три типологии на кариери кои се поврзани со: 1. одредени ризик фактори во младоста, 2. со криза на домувањето, односно несигурност во станбеното обезбедување и 3. со распаѓањето на семејството и на семејните врски (Mayock, Louise Corr, 2008: 33).

Без разлика на индивидуалните фактори, во суштина, процесот на бездомништво започнува и е генериран со губење на можноста за отпор, за справување и лична борба со доживеаните негативни настани во животот, како што се злоупотреба во детството, губење на значајна личност и раскинување на семејни врски (Mzwandile A. Mabhala, Asmaït & Mariska, 2017).

Во објаснувањето на факторите кои придонеле за влез во бездомништво, исто толку значајна е анализата на **факторите кои ја одржуваат таа состојба и бездомното лице** го туркаат уште подлабоко и уште подолго во кругот на бездомништвото. Значајно истражување на оваа тема е направено во осумдесетите години во Америка за уличното бездомништво чии резултати се објавени во книгата *Down On Their Luck: A Study of Homeless Street People* (Snow, David A., Anderson) во 1993 година. Дел од предметот на истражување се и факторите кои го ограничуваат бездомното лице да излезе од кругот на уличното бездомништво.

Зошто кругот на бездомништво е тешко да се пробие? Како и за влезот во бездомништво, така и за излезот од него треба да се разгледува меѓувлијанието на индивидуалните и структурните фактори. Овој дел од трудот ќе биде насочен кон индивидуалните ризични

фактори кои го „спречуваат“ бездомното лице успешно да излезе од сопствениот „маѓепсан“ круг на бездомништво.

Со што се соочуваат бездомните лица во своето секојдневие и дали имаат здравствени, интелектуални, материјални и социјални капацитети да се изборат со тешкотиите и предизвиците во животот.

Како што одредени фактори (зависности, ментални болести, физички недостатоци, сиромаштија), во корелација со други фактори предизвикале да се влезе во кругот, истите тие ја продолжуваат бездомничката состојба. Всушност, здравствената состојба на бездомните лица многу повеќе се влошува како резултат на бездомничкиот живот што ги намалува капацитетите активно да се вклучат на пазарот на труд како чекор напред кон излезот. На пример, туберкулозата е 25 пати повисока кај бездомните лица отколку кај генералната популација. Или, кај нив е 10 пати поголема веројатноста да добијат сида или гангрена поради лошиот начин на живот и нередовното спиење (Superson M. Anita, 2020: 200). Други здравствени проблеми со кои се соочуваат се хепатит Ц, кардиоваскуларни, бронхијални, како и проблеми со нарушување на личноста (Gadernann, Hublely et al, 2021).¹⁶ Дополнителни здравствени проблеми добиваат поради честото конзумирање алкохол, без разлика дали пиенето било честа појава пред или во текот на бездомничката состојба. Дури и менталните болести, иако постои мислење дека не се непосредна причина за бездомништвото, сепак, многу повеќе се засилуваат и влошуваат како резултат на тешката борба што бездомното лице ја води за преживување на улица. Голем број лица се чувствуваат депресивно, анксиозно и нервозно (Bines, 1997: 146).

Но, покрај тоа што бездомните лица страдаат од ментални и физички недостатоци, што ја ограничува нивната работоспособност, тие страдаат и од **недостаток на човечки капитал**, што значи немање образование, вештини за работа или работно искуство, што ја ограничува нивната конкуренција на пазарот на труд. Дополнителни фактори се и сиромаштијата и насилството во семејството. Доколку тие

¹⁶Во врска со квалитетот на живот на бездомните лица се прават и истражувања во рамките на кои се анализира нивото и предикторите на субјективниот квалитет на живот на бездомните лица, кој вклучува цели, очекувања, стандарди и грижи на испитаниците во рамките на културниот контекст и вредносниот систем. При анализата предвид се земаат неколку варијабли: време на бездомништво, хоусинг статус, злоупотреба на дрога, социјална поддршка, физички и ментални здравствени проблеми (Anne M. Gadernann, Anita M. Hublely et al., 2021).

сè уште се присутни, мала е веројатноста младите или жените кои биле жртви на насилство да се вратат во злоупотребувачката средина. Всушност, искуството од семејното насилство го намалува стравот од агресија и насилство на улиците, и ги прави улиците релативно побезбедни во споредба со домот од примарното семејство (Ravenhill, 2008). Освен тоа, бездомните лица се соочуваат со изолација, маргинализација и социјално исклучување од заедницата. Значи, да се биде бездомник има многу здравствени и социјални импликации кои влијаат врз можностите на индивидуите да се изборат со бездомничкиот живот (Norman, Pauly: 2013).

Дополнителни ризик-фактори кои значајно придонесуваат за одржување на бездомништвото се социјалните врски кои бездомните лица ги развиваат меѓу себе на улица (**т.н. *Street level factors***). Тие имаат социјални, психолошки и инструментални функции и ги поткопуваат можностите бездомните лица да се разделат. Иако кај некои од нив постои желба „да се тргнат од улицата“, нивното секојдневно однесување е повеќе поврзано со другите бездомници на улица отколку со напорите да „излезат од неа“. Поради тоа, уличните врски ја засилуваат нивната меѓусебна поврзаност, која се заснова на чести пијанки и долги седенки. Таквите активности ги спречуваат бездомните лица да се фокусираат на други конструктивни активности со цел да се отргнат од уличното секодневије (Snow, David A., Anderson, 1993: 291–292). Покрај тоа, самите лица се согласуваат дека уличните врски, иако го прават уличниот живот полесен, сепак ги заглавува уште подлабоко во кругот на бездомништвото. Како што вели едно лице „кога еднаш ќе влезеш во (бездомничкиот) живот, лесно е да останеш во него“.

Во делот на индивидуалните ризични фактори кои го одржуваат бездомништвото се наведуваат и *когнитивните способности*, односно неспособноста на бездомните лица да постават конкретни планови за излез од улицата (Snow, David A., Anderson, 1993: 294). Тоа произлегува од нивниот дневен рутински начин на живот кој се насочува кон секојдневни егзистенцијални прашања: да се земе топол оброк, да се обезбеди преноќиште, да се заработи некој денар во текот на денот и слично. Во истражувањето (Snow, David A., Anderson, 1993) се потенцира дека бездомните лица се поефикасни во организирање на животот на улица, отколку во тоа како да се излезе од тој круг, бидејќи самиот ритам на уличниот живот (кој е живот за преживување) го спречува долгорочното планирање. Исто така, за некои бездомни лица,

излезот од бездомништво не претставува проблем на притисок и затоа вложуваат минимални напори и обиди да „излезат“ и да се тргнат од улицата (Snow, David A., Anderson, 1993: 293–294). Токму затоа, една од тезите гласи: *колку подолго е лицето на улица, толку потешко е да излезе од неа*. Образложението е дека личните извори и капацитети за справување постепено се губат. На пример, работната историја и работните вештини, како и средствата за работа се намалуваат, односно губат, додека физичката неспособност се зголемува. Со тоа, индивидуите стануваат позависни од социјалните служби, како и од нивните другари бездомници кои можат да обезбедат материјална или друга поддршка во интервентни ситуации.

Според наведеното, еден од заклучоците е дека е многу тешко да се „извлечеш“ од кругот на бездомништвото, бидејќи во тој процес влијаат повеќе фактори поврзани со самото бездомно лице. Недостатокот на ресурси, на социјални врски, слабите когнитивни капацитети, како и уличниот начин на живот ја ослабнува волјата и способноста за борба. Резултатот од тие ризик фактори е менување на фокусот на бездомното лице од излез кон преживување на улица (Snow, David A., Anderson, 1993: 299–300).

Резултати од истражувањето и дискусија

Ментални болести кај бездомните лица и во рамките на семејството

Менталните болести се сметаат за значаен ризик-фактор поврзан со бездомништвото, кои уште повеќе се влошуваат како резултат на бездомничкиот живот. Бидејќи станува збор за широка палета на заболувања,¹⁷ бездомните лица често страдаат од

¹⁷ 1. Невроразвојни нарушувања, 2. Нарушувања на спектарот на шизофренија и други психотични нарушувања, 3. Биполарно нарушување и сродни нарушувања, 4. Депресивни нарушувања, 5. Анксиозни нарушувања, 6. Опсесивно-компулсивно и сродно нарушување, 7. Траума и други нарушувања поврзани со стресот, 8. Дисоцијативни нарушувања, 9. Нарушување на соматскиот симптом и сродни нарушувања, 10. Нарушувања во исхраната, 11. Нарушувања на екскрецијата, 12. Нарушувања на спиењето и будењето, 13. Сексуални дисфункции, 14. Деструктивни нарушувања на импулсот и контролата на однесувањето, 15. Нарушувања на употребата на супстанции и нарушувања на зависност, 16. Неврокогнитивни нарушувања, 17. Парафилни нарушувања, 18. Нарушувања на личноста (Gregory Haris, 9 април, 2021, достапно на: <https://mk.warbletoncouncil.org/tipos-de-enfermedades-mentales-6815>)

депресивни и анксиозни нарушувања, трауми и други нарушувања поврзани со стресот, нарушувања на спиењето, на личноста, како и нарушувања поврзани со зависности.

Од исказите на интервјуираните лица, може да се забележи дека голем процент од испитаниците (57%) имаат историја на одредени ментални (психолошки, односно невролошки) болести или на помали или поголеми пречки во развојот. Во недостиг на соодветна медицинска документација, заклучоците за присуството на одредени ментални болести кај бездомните лица произлегуваат од тоа што дел од нив завршиле (или воопшто не завршиле) основно образование во училиште за лица со посебни потреби, дел од нив престојувале во установа за ментални болести и дел од нив примаат редовна медицинска терапија поради нивната ментална здравствена состојба.

Самите лица, изјавуваат дека не се чувствуваат добро, а таа состојба постои и пред влезот во бездомничкиот живот. Како што наведуваат:

- *Имам 6 месеци лежено во Бардовци, имам после 2 месеци лежено во Бардовци, имам, се лекувам сега.*
- *И тука негде се разболев, како шок ми било тоа... Напади имав и така да ме однесоа во болница... Паднав болен од нервоза, од психови... Почнав да се нервирам многу... Лежев во болница, онаа, како се викаше на нервна... Таму лежев можеби 6 месеци.*
- *Сум имал многу психички работи у глава.*
- *Потоа ајде ваму таму, немање нешто, се разболив од живци, се разболив и се укочив целиот нервно, нервна база имам ја и наеднаш се укочив, ми се кочеле рацете и нозете... Кога ме гледа укочен доктор, вика еве ти упат за Бардовци... јас се разболев, имав скоро 20 години... во Бардовци лежев три пати.*
- *Па ме носат психијатриска болница Бардовци, ваму-таму, и така 40 пати 50 пати ме носеа.*
- *Не сум арен ич... дека не си нормалан, памет немаш, луташ лево-десно, не знаеш кај одиш.*
- *Бледувам од сè... трети степен сум запален психички... боледувам... запален сум, изгорен, под мишки... сам се изгорев, да се убијам сакав у затвор со упаљач, у болница лежев со години.*

- *Ама кога човек падне депресија многу лоша работа. Тоа си го јас знам, јас знам и грешките кои сум ги правел лично, на мене што си ги правам, тоа го знам ама тоа е, тоа е тоа... не, апчиња не помагаат (да се извлече од таквата душевна состојба) ни аклохол помага, ни апчиња.*
- *Значи имав депресија... нон стоп те нервира... значи, не те бива за ништо, ваков си, таков си... а он залежан цел ден, ужива, агресивен и вреѓање... тогаш имав 20 години... тогаш депресијата ја лечев со одење... не помагаше ни лекселиум ни ништо... те стега...*
- *Јас болувам од депресија, значи психички болести... да, од депресија болувам 30 години... документите ми се во болница ... секој ден по 4-5 апчиња пијам.*

(Искази од интервјуирани лица)

Наведените одговори покажуваат дека кај одреден дел од испитаниците биле присутни посериозни облици на психолошки и психијатриски нарушувања за кои било неопходно институционално згрижување. Најголемиот процент од нив со години имаат симптоми на ментални болести (некои вродени или како резултат на живеење во крајна сиромаштија, во несигурно станбено домување, во постојан стрес и доживевани трауми во детството). Тие се хронични бездомници кои се наоѓаат во таква состојба над 10, а некои и над 15 години. Ова покажува дека значаен период од нивниот живот е бездомнички со нарушено ментално здравје кое се влошува. Неколку лица развиваат депресивна состојба како резултат на раскинување на семејните врски и губење на материјалната стабилност. Покрај менталните болести, пет (5) лица имаат физички инвалидитет.¹⁸

Наведените податоци покажуваат дека нарушеното ментално здравје е сериозен проблем и ризик фактор за влез во кругот на бездомништвото, кое дополнително се влошува како резултат на бездомничкиот живот. Како што велат:

¹⁸ Освен кај испитаниците, ментални болести се присутни и во примарното семејство кај некои од нив, како што наведуваат :

- *Он нервно си беше, некој пут смирен си е, седам кај него, кога не се враќам... нејќе да се лекува, агресивен беше... да си ги пиеше лекаствата...*
- *имав два-три пати контакт зошто она е шизофреничарка*
- *Чоекот беше психопат (за таткото зборува)... уживаше у карање...у јадење и у секс.*

- *Нити имам сила веќе, болен сум јас, болен сум, психички сум болен, нервно, шеќер имам... не јадам, слабо, не можам да дишам јас, ми испопаднаа се од нервоза, ме уништи, многу сум болен ја, изгледам ја добар, ама многу сум болен внатрешно... од уплав имам, депресија, влегувам во некоја мисла, тешка мисла ми е тоа, ја избегавам ама пак... и од тоа ми се ствара некоја психа ми иде лоша... лоши мисли ти идат и неможеш да ги тргнеш... лошо нешто мислиш, што ќе бидеш како ќе бидеш... тоа е психичка болест.*
- *Со маките... и живци ми попуштија и здравје, како да ти кажам.*
- *Кога нема да јадеш, да пиеш, ме фаќа напад и не знаеш кај да идеш, што да правиш, мораш да се напиеш нешто за смирување и така... сам си земам (н.з. терапија).*
- *Се сам по депресија, изнервирам се као мало дете... три дена имам стрес, горчи ти душата... грутка мраз, тежина и раце и нозе болки имам и од нервоза тоа се...*

(Искази од интервјуирани лица)

Според исказите бездомните лица се свесни за нивната тешка психолошка состојба што е посебно предизвикана од немоќта и безизлезноста. Чувствуваат тежина поради секојдневните тешкотии со кои се соочуваат и, бидејќи се разочарани, не се надеваат дека ќе се подобри состојбата, ниту очекуваат институционална или друга социјална помош. Тоа укажува на сериозни недостатоци и слабости во третманот на таа категорија лица, бидејќи нивното нарушено ментално здравје, во корелација со сиромаштијата и несоодветната социјална и медицинска грижа, ги турка во кругот на бездомништво. Дополнително, тоа ги онеспособува да развијат конструктивни односи, да бидат работоспособни, да најдат работа и друга социјална поддршка.

Исто така, 75 % од бездомните лица немаат физички капацитети, имаат нарушена здравствена состојба и примаат одредени лекарства (редовна терапија или по потреба). Имаат срцеви болести, бронхијални болести, стомачни проблеми, чести главоболки, епилепсија, стрес, зависности. Ваквата процентуална застапеност на здравствени проблеми меѓу бездомните лица е показател за стресот, некавалитетниот начин на живот, некавалитетната исхрана, недоволната здравствена заштита, големата подложност на временски непогоди и слично што, меѓу другото, го нарушува нивното здравје. Без соодветно лекување и

терапија, тие се изложени на зголемен ризик од посериозни влошувања.

Социјалните служби разбираат за тесната поврзаност меѓу физичкото и менталното здравје и бездомништвото, но, во националните стратегии, годишни програми или други акти на надлежните институции недостасува посебен пристап за грижа и подобрување на менталното (и физичкото) здравје на таа категорија лица.

Станбеното прашање, иако е приоритет, сепак, сместувањето во шелтер-центри или обезбедувањето социјално домување не е единствено решение за излез од таа состојба. Самото згрижување не ги решава проблемите на менталното здравје од кои страдаат бездомните лица.

Зависности кај бездомните лица и во рамките на семејството

Зависностите кај бездомните лица се сериозен проблем, како пред, така и во текот на бездомништвото. Во овој дел ќе ги анализираме трите страсти кај човекот кои преминале во зависност: алкохолот, дрогата и коцката. Наведените страсти кои значајно придонеле за влез во бездомничка состојба биле присутни кај $\frac{1}{4}$ од бездомните лица (кај 9 лица).¹⁹ Кај половина од нив, зависноста прво била причина за распаѓање на семејството, а потоа и за влез во бездомничка состојба. Останатите се самци. Проблем со зависност од алкохол имале половина, неколку лица проблем со коцкање, додека три (3) лица со дрога, од кои две (2) се сè уште активни корисници на хероин, односно метадон.

Ваквата слика на испитаниците покажува дека не постои значајна поврзаност меѓу зависноста и бездомништвото, иако треба да се има предвид фактот дека испитаниците се лица кои доброволно учествуваа во истражувањето и дека бездомните лица кои имаат проблем со зависност се често дел од темната бројка или не сакаат да бидат интервјуирани. Без разлика на процентуалната застапеност на зависностите меѓу бездомничката популација, коцкањето е честа причина за губење на домот. Дополнително, заедно со алкохолизмот се причина за растурање на семејства, како значаен ризик-фактор кој доведува до бездомништво. Како што наведуваат:

¹⁹ Со оглед дека во ова истражување не беше спроведена дополнителна контрола на нивната семејна историја, останува можноста за поголема процентуална застапеност на присуството на зависности во семејството.

- *Во тоа време... бев навлезен во еден голем порок алкохолот, јас паднав во многу голема депресија, и повторно се вратив на алкохолот, доста долг временски период.*
- *Пијам, ама не како што пиев... првите три години да, секојдневно, човек требало да плати за да ме види трезен... претежно пиев векија... коњак, иначе само жесток алкохол пијам, пиво ретко, виното уште поретко, само ракија... и ми требаше еден долг период за да можам да се вратам во правиот колосек. На некој начин се вратив...*
- *Осамен, почнав да пијам... сум бил и наркоман и све, тука дрога не знаеле што е ја кога почнав да се дрогирам.*
- *Па вака, сега со метадон понекогаш... па јас се дрогирав уште кога паднав во затвор 2015, значи, оттогаш почнав.*
- *Ќе ги изгубев парите и немав да јадам, скроз, чак сум немал и сметка да платам, заглавив еднаш струја, а земав социјална помош... брзо иде тоа, првите години ги губиш сите... играм за жал, се трудам ама... кога го продадов станот, играв, на ден губев и по 5.000 евра, малку ќе пивнев, ова... епа така, овде нема што да се прави (н.з. и затоа игра).*

(Искази од интервјуирани лица)

Признавањето на зависноста од алкохол укажува дека лицата истовремено се бореле и со депресивни состојби, односно пиењето алкохол го поврзуваат со нивната тешка психолошка состојба. Тоа е начин да се справат или да избегаат од неа, иако секоја зависност ги турка уште подлабоко во „бездна“. Исто така, дрогата се поврзува и со издржувањето на казната затвор, односно со престојот во казнена установа. Таа се користи како начин да се избега од реалноста и од тешките депривации со кои се соочуваат осудените лица во затвор.

Оттука, зависностите секогаш треба да се гледаат во корелација со доживевани трауми, депривации и тешки психолошки состојби со кои се соочуваат бездомните лица. Во тој контекст, алкохолизмот и патолошкото коцкање се доминантни фактори кои заедно со други фактори придонеле за бездомништво кај дел од интервјуираните лица. Додека две лица ги надминале зависностите (од злоупотреба на дрога и комар), останатите седум (7) лица сè уште се борат со тие страсти.

- *Па не земам секој ден, вчера земав, сега ако имам пари ќе земам до вечер, ако не и утре ќе трпам што да правам... ме болат забите, ме болат од кризи... абе јас можам да издржам,*

ама работата треба хигиена, треба на топло, да не искочиш, треба витамини, треба да јадеш, да пиеш, кој ќе ме чува сега мене... мене треба некој да ме чува, може денес или утре да умрам.

- *Јас сум многу искрен и ракија од 60 денари пола кило некогаш... утеха бараш во ракија... јас не сум бил алкохоличар, ама можам да постанам... пијам и не кријам, знам дека ми штети, дека е штетно, ама пијам, од никој не се кријам... тоа е најевтино... не се плашам од никој, утеха, тоа е во алкохолот.*
- *Треба да кажеш стоп, треба да имаш поддршка од негде, треба малце... други работи... финансиски малце треба да си моќен.*
- *Ја прво пиев кога ме ставија на улица... ја и сега пијам... зашто ладно, ова, тоа, си викам напи се, заспи као куче тука на улица, што да ти кажам.*

(Искази од интервјуирани лица)

Социопатолошките појави, особено алкохолизмот и коцкањето се присутни и во примарното семејство кај речиси 30%, што било причина и за семејно насилство. Кај осум (8) испитаници таткото бил хроничен алкохоличар и тие како деца живеле во злоупотребувачка средина и имаат доживеано длабоки трауми. Како што наведуваат:

- *Ама татко ми нечоек беше, пијаница беше, почнал да пие, почнал да онади вamu-таму.*
- *Се фрлил по пиењето, после тоа откога почина мајка ми.*
- *Татко ми работеше електричар, идеше по селата работеше, ... Ама беше алкохоличар.*
- *Го носеа многу често во Бардовци да го чистат за алкохолно и не знам како се случи, станот да ни го земат, не знам како се случи, јас бев дете мало.*

(Искази од интервјуирани лица)

Растењето во средина во која е често присутно насилство, сиромаштија и злоупотреба остава сериозни последици по менталното здравје на децата. Алкохолизмот, како и проблемите со патолошко коцкање кај таткото допринеле за бедната материјална состојба во која се нашло семејството, за негово распаѓање или дисфункционалност и на крај, за продажба и губење на семејниот дом.

Смрт и напуштање од родители

Покрај семејната дисфункција и постоењето на различни видови на злоупотреба, може да се забележи дека често бездомниците се лица кои се **напуштени или запустени** од страна на родителите или семејството, во смисла за негрижа и незадоволување на нивните основни потреби за хигиена и храна или пак оставени за нив да се грижат други лица. Напуштањето на децата од страна на родителите, препуштањето на грижата на други членови од семејството, најчесто баби или дедовци, го зголемува ризикот за лишување на децата од емоционална и социјална поддршка, која е особено значајна во нивниот севкупен развој. Ваквите искуства во детството предизвикуваат психолошки стрес и притисок кој се рефлектира врз состојбата на лицето во возрастната доба и го зголемува ризикот за влез во бездомништво. Околу 30% од испитаниците кои се вклучени во истражувањето, изјавиле дека нивното згрижување било препуштено или на нивните најблиски роднини (баби и дедовци), со повремено сместување во институции за згрижување на деца без родителска грижа или институции за воспитно запустени деца. Кај оваа група на бездомни лица, преку изјавите се чувствува сè уште присутниот гнев и лутина за отфрленоста од родителите, за отсуството на љубов и грижа. Во суштина, лицата немале доволно квалитетна социјална мрежа и поддршка за да можат полесно да ги пребродат предизвиците кои им се наметнувале во текот на животот.

Оттука, значаен аспект за влез во бездомништво е губењето на родителите, посебно на мајката поради смрт или напуштање на децата на мала возраст. Околу 30% од интервјуираните лица мајката ја губат до тинејџерските години (до 14 години) и растат без неа (две се напуштени како бебиња, три (3) лица се оставени на 6 или 7 години, едно на 11 години, две (2) ја губат на 14 години и едно (1) лице расте без родители. Како што велат:

- *Не ја ни знам ја (биолошката мајка)... на три месеци како ѓубре ме фрли, она ме фрли како ѓубре.*
- *На 4 години ме остави (мајка му), затоа баба ми и дедо ми ме чувале... и сум кажал, немаш ни син, ни ништо, ти така и така не си ме чувала, толку години си ме оставила, сега ич не ми требаш... значи ја тој живот сум го немал... јас сум бил.. Бапни му една клоца и надвор патлицан и еден леб, трчај, играј сервис, џамлии... јас така сум израснат.*

- *Ме чуваа старите од татко ми, мајка ми си отиде кога се родив, така дознав.*

(Искази од интервјуирани лица)

Останатите 8 лица ја губат на возраст меѓу 20-тата до 38-та година од животот и 7 лица над 40 години. Освен отсуството на мајката, кај повеќе од 1/3 од бездомните лица отсуствува и таткото од мала возраст, кој најчесто ги напушта.²⁰

Лицата, кои ја губат мајката (или таткото) на мала возраст, голем дел од животот растат без емотивна, заштитничка, воспитна и друга мајчинска помош и поддршка. Во овој дел значајно е да се истакне отсуството на мајката, што оставило длабоки негативни последици во нивниот емоционален развој. Согласно *теоријата на афективно врзување* на Џон Болби (2011), афективната врска која се гради меѓу мајката и детето во најраното детство трае цел живот, како трајна врска воспоставена помеѓу двајца луѓе. Според Болби, и двата родители на детето треба да му обезбедат „сигурна база од која детето и адолесцентот ќе се отргнат од надворешниот свет и во која можат да се вратат, имајќи на ум дека ќе бидат добредојдени, физички и емоционално нахранети, дека ќе добијат утеха кога се вознемирени и охрабрување кога се исплашени“ (наведено во Стефановска, Бачановиќ, Батиќ, Пеовска, 2018: 120). Така, кај оние деца чии родители се нечувствителни, ги занемаруваат, напуштаат или ги отфрлаат, голема е веројатноста да прибегнат кон девијантни и други криминални однесувања (повеќе за емоционалниот развој на личноста од аспект на теоријата на афективно врзување и криминално однесување кај децата и адолесцентите види кај Стефановска, Бачановиќ, Батиќ, Пеовска, 2018). Во тој контекст и податоците од истражувањето покажуваат дека отсуството на семејна грижа, особено мајчинска љубов, предизвикува траума и духовна празнина. Како што едно лице вели: *израснато без родители, немам некоја љубов со родителство, оставен сум сам на себе буквално.*

Во прилог на претходно наведеното, губењето или напуштањето на родителите на мала возраст има одредена поврзаност со бездомништвото, особено во семејства кои живеат во крајна

²⁰ според една изјава: *Не знам ни дали е жив, не знам... 20 години е у Норвешка ... само на гости доаѓаше кај нас... они беа земени ама после он си отиде у странство и така, ништо.*

сиромаштија и во станбена несигурност. Губењето на родителите е силно поврзано со губење на домот и со влезот во бездомништво.

Доживеани трауми

Многу студии покажуваат на силна значајна поврзаност меѓу доживеаните трауми во семејството и бездомништвото што се потврди и во рамките на истражувањето. 25 лица раскажуваат за доживеано насилство, загуба или друга злоупотреба во примарното семејство. Станува збор за доживеани трауми поради повеќе околности: (1) поради живот во злоупотребувачка средина во која таткото е хроничен алкохоличар, (2) поврзани со напуштање или смрт на мајката, (3) поврзани со ментални нарушувања и отфрлање од средината, (4) поради живот во крајна сиромаштија и растење во институции или на улица. Во прилог ги наведуваме следниве искази:

- *Бев малтретиран од семејството, од таа страна, тепан, повеќе од дедо ми и дедо ми ја тепаше мајка ми... али татко ми не можев никако да го сфатам. (н.з. дали го тепал) да, он ќе се напие и ... удри на сите. (н.з. дали го посетувале во дом?) Никој, никој, само еднаш дедо ми побара да ме види у домот... кога излегов... татко ми не сакаше да ме прифати пошто ја бев веќе судски даден кај мајка ми ... мајка ми тогаш не можеше да ме прими и останав така... не, не, 20 години малтретирање имаше.*
- *Животот што да ти кажам, романи да пишуваш... ме тепаше, ме малтретираше, мајка ми ја малтретираше... ја бркаше од нејзин стан да си оди, тоа.*
- *Знаеш како значи да не го гледаш ти свое дете, да пиеш ракија, да малтретираш жена ти... тоа е... ме тепал, многу пати ме тепал... зошто, не одам на работа да му донесам дома лепче таму-ваму... бегав од дома, под мостот на Гоце Делчев, скоро една недела и сретнав едно циганче што го истера и него жената од дома и... под мостот на тие клупи... Ќе дојде пијан дома (н.з. татко му), што да праиме ние мали деца, што да праиме... од таа патња, јас се сеќавам... дури сега видам како другите луѓе имат суреден живот, ја немам суреден живот... од тоа да (н.з. мисли дека се разболел) од млади години ти да бидеш малтретиран од родител, па кога ќе остареш.*

- *Тоа беше најголема болка за мене, ги гледаш пред тебе, а воопшто со тебе не комуницираат... воопшто ми немаат дадено една чечкалица, ни татко ми ни мајка ми... памтам, татко ми ме бркал надвор и во шупата ме оставал цела ноќ таму да спијам.*
- *Сум бил повредуван многу... сум се сечел... е така од нервози... по рацете сум исечен, многу сум мучен, многу, многу нема крај више... неznam како ќе биде живот вака.*
- *Значи имав депресија... нон стоп те нервира... значи, не те бива за ништо, ваков си, таков си... а он залежан цел ден, ужива, агресивен и вреѓање... тогаш имав 20 години.*
- *Па млад, кога немаш, фрлен си од родител, што да правиш.*
(Искази од интервјуирани лица)

Повеќето испитаници се свесни за доживеаните трауми и за последиците кои ги оставиле врз нивниот живот, вклучително и за влезот во бездомничка состојба. Не ја забораваат ниту траумата што е поврзана со отфрлањето од сопствениот родител, како и со физичкото насилство извршено врз нив. Интересна е споредбата на едно лице со мало кученце кое вели: *Земете едно мало кученце од два месеца и секој ден викај на него, клоцај го, што ќе биде од тоа дете, тоа кученце, ништо нема да биде.*

Што укажува ваквата изјава? Дека животот на едно лице може целосно да се претвори во страдање и трпење на последиците од доживеаните трауми во детството. Тоа потврдува дека траумата остава далекусежни и трајни последици и често предизвикува ментални растројства. Исто така, од наведената изјава може да се заклучи дека трауматизираните лица не можат сами да се ослободат од болката и тешко се справуваат во понатамошниот тек во животот и со предизвиците со кои се соочуваат. Тоа значи дека трауматизираното дете без соодветна стручна помош, поддршка и третман ќе остане заробено во својата нарушена ментална состојба и континуирано влошено ментално здравје. Покрај наведеното, од исказот се открива дека кај нив отсутствувала заштита и друга институционална психосоцијална помош поради доживеаните трауми и злоупотреби во детството. Животот го поминуваат сеќавајќи се на траумите, без лични капацитети сами да се изборат со последиците кои ги пратат.

2.3. Семејни ризични фактори и нивната поврзаност со бездомништвото

Едни од најчесто споменуваните и истражуваните фактори кои го зголемуваат ризикот за бездомништвото се семејните фактори, кои се поврзуваат со негативните искуства во детството кои се однесуваат на злоупотреба, напуштање, занемарување, дисфункционална семејна околина, затворање на некој член од семејството, зависности во семејството и присуство на ментални болести. (Koh & Montgomery, 2021) И покрај тоа што доживеаните трауми во детството беа накратко обработени и во претходниот дел во рамките на индивидуалните ризични фактори, сепак посебен фокус и анализа ќе биде ставен и во овој дел бидејќи траумите и злоупотребите во детството најчесто се случуваат во рамките на семејството. Токму дополнителната анализа за траумите во детството покажува за нивната зачестеност и значајна поврзаност со бездомништвото.

Негативните искуства во детството како што се емоционална, сексуална или физичка злоупотреба, занемарување и напуштање, се покажале дека предвидуваат негативни резултати во возрасната доба, како што се ментална болест, зависност, хронични болести (Couldrey, 2010: 14; Dietz & Wright, 2005: 16; Keeshin & Campbell, 2011: 401; Montgomery et al, 2013: 262; Sadiki, 2016: 35; Wenzel, Leake & Gelberg, 2001: 740) цитирано во (Porphaim & Peacock, 2021), но имаат и значајно влијание врз влезот во бездомништво (Bauman et al., 2014) цитирано во (Bowen & Carozziello, 2022). Многу бездомни лица преживеале негативни искуства во нивните домови пред да станат бездомни, односно покажале високи стапки на злоупотреба или занемарување од страна на членовите на семејството. (Coates & McKenzie-Mohr, 2010; Gwadz et al., 2007; Toro & Goldstein, 2000; Zerger, Strehlow, & Gundlapalli, 2008) цитирано во (Milburn, и др., 2017) Истражувањето на Tsai, Edens and Rosenheck, базирајќи се на направените профили на 738 возрасни бездомни лица, врз основа на нивните негативни искуства во детството, утврдиле три кластери: бездомни лица кои имале бројни проблеми во детството (21%); бездомни лица кои имале нарушена семејна структура (44%); и бездомни лица кои имале само неколку проблеми во детството (35%). Истражувачките резултати укажале дека испитаниците кои изјавиле бројни проблеми во детството, биле значајно помлади кога за првпат влегле во бездомништво (Patterson, Moniruzzaman, & Somers, 2014). Доколку на тоа се додаде податокот дека 42% од

испитаниците изјавиле дека имале од 5 до 10 пати негативни искуства во детството, може да се дојде до заклучок дека тие до одреден степен го детерминираат ризикот од одредени физички и бихејвиорални проблеми во возрасната доба, меѓу другото и ризикот за влез во бездомништво. (Patterson, Moniruzzaman, & Somers, 2014) Liu и соработниците, анализирајќи ги податоците од спроведен системски приказ на 29 студии и мета анализа на 20 студии спроведени во САД, констатирале дека во текот на животот 89,8% од бездомните лица имале едно или повеќе негативни искуства во детството, додека 53,9% имале четири или повеќе вакви видови на искуства. Овие податоци се значајно повисоки од оние кои се пријавени на глобално ниво од генералната популација во САД (на пр. во генералната популација е проценето дека 38%–39% имале само едно негативно искуство во детството и 3–5% имале четири или повеќе пати), (Koh & Montgomery, 2021), со што се потврдува тезата дека зачестеноста на изложувањето на вакви негативни настани го зголемува ризикот од ран влез во патеките на бездомништвото. Кога станува збор за млади бездомни лица, Bender et al. (2010) во нивното истражување утврдиле дека 57 % од анкетираниите адолесценти кои се бездомни лица, имале искуство со трауматичен настан во семејството, пред првата епизода на бездомништво. (Milburn, и др., 2017)

Во однос на жените кои се бездомни лица, негативните искуства во детството заедно со структурното насилство кое го преживуваат, ја зголемуваат можноста за искусување на бездомништво. Во таа смисла, истражувањето спроведено во Канада, од страна на Milaneу и соработниците, покажало дека мајките кои се бездомни лица, имаат долга историја на негативни искуства во детството, кои пак заедно со преживеано структурално насилство, ги втурнува во бездомништво, кое како негативно искуство дополнително ги трауматизира. (Milaneу, Lockerbie, & Fang, 2019) Истражувањето „Service and Housing Interventions for Families in Transition (SHIFT)“ спроведено во САД, покажало дека околу 93% од испитаниците жени – бездомнички, имале историја на траума која настанала од негативно искуство, додека 81% од нив имале искуство со повеќе трауматични настани. Голем процент од нив доживеале насилство од некој член во семејството, од интимен партнер или од други познати сторители (SAMHSA – Substance Abuse and Mental Health Services Administration, 2022). Како што наведува еден испитаник: *На крајот ми се затвори капија, да не можам да влезам и како што ме гледаш вака така останав на ведро небо*

надвор... Е така почна мојот живот на улица... со катанци со се заклучено да не можам да влезам... и така мојот живот остана на улица.

Конфликтите меѓу родителите, присуство на каков било облик на насилство меѓу родителите и конзистентен и долготраен конфликт на децата со родителите, згрижувачите или пак некои други членови на семејството, се смета дека се едни од примарните причини за напуштање на домовите од страна на младите лица. (Whitbeck & Hoyt, 1999) цитирано во (Milburn и др., 2017) Овие конфликти често произлегуваат од односите со нивните родители, врските со очувот или маќеата или со партнерите на нивните родители или згрижувачи, (Robertson & Toro, 1999; Whitbeck & Hoyt, 1999) цитирано во (Milburn, и др., 2017) Поради постоење на конзистентен и долготраен конфликт со родителите или згрижувачките, младите бездомни лица може да се поделат во две групи, една група која е исфрлена односно лица кои биле избркани од нивното семејство и лица кои го напуштиле семејството сами. (Marek, Strnad, Hotovcova 2012) цитирано во (Pavelkova, Schavel, & Skodova, 2022) Според Вилијамс (Williams, 2016), физичкото и психолошкото насилство во семејството може да креира ситуација каде што станува тешко да се живее со сторителот и постои потреба да се напушти домот (Mascetti, 2020). Настани поврзани со конфликт и присуство на семејно насилство во детството на бездомните лица, има значаен придонес врз нивниот влез во бездомништво. Во таа насока и дел од изјавите на испитаниците:

- *Ја тепа (н.з. маќеата) сестра ми за ништо.*
- *Ама он (н.з. таткото) бајаги пиеше, ама јас не можев него да го трпам, бегав од дома, одев кај ќе најдам, таму ќе спиев.*
- *Јас ќе му побарам на татко ми пари да ми даде да јадам леб, зошто маќеата не ми даваше леб да јадам... маќеа како маќеа, час ќе ти даде леб, час нема да ти даде леб... некогаш ќе те тепа, некогаш ќе те мава, знаеш како е маќеа, тешко.*
- *Ја тепаше мајка ми, ја малтретираше, ова она, многу беше, ја вреѓаше и збореше вулгарни зборови.*
- *Браќата се карале со татко ми, со мајка ми... Брат ми едниот ја удрил мајка ми... вратата ја кршеа... прозорот... викање, трауми све... само дома кавги расправи, со татко ми, со мајка ми за ништо, не се плаќало, не се водело ред... и така.*

(Искази од интервјуирани лица)

Дисфункционалноста во семејството понекогаш води и до распаѓање на семејството. Разделба или напуштањето на некој од семејството е значајно негативно искуство кое може да се поврзе со настанување на траума и да придонесе за влез во бездомништво. Податоците од истражување спроведено во Австралија, покажуваат дека од оние кои имале искуство со бездомништво, 62% го навеле распаѓањето на семејството или семејниот конфликт како главна причина за станување на бездомно лица за прв пат. (Moschion & van Ours, Australian Institute for Family Studies, 2017), иако не се намалува влијанието и на други фактори (пред сè индивидуални). Притоа, разделбата на родителите може да води во бездомништво на многу начини. На пример, разделбата може да бара итна преселба, што може да генерира финансиски шок. Без доволни заштеди или социјална мрежа на семејство и пријатели кои можат да ги покријат овие непредвидени трошоци, родителите со ниски приходи може да не бидат способни да си дозволат сигурно и безбедно сместување за нивното семејство и со тоа да станат бездомни лица. (Moschion & van Ours, Australian Institute for Family Studies, 2017) Разделбата меѓу родителите може да има и задоцнет ефект врз бездомништвото, особено за оние лица кои се финансиски нестабилни. На пример, ваквите семејства, може да бидат способни финансиски да се справат со настаната ситуација на краток рок (на пример, со нивните заштеди да ги покријат трошоците за домување), но не и на среден рок (откако ќе се потрошат заштедите), така што влошувањето на нивните финансиски извори може да ги доведе во состојба на бездомништво неколку години по разделбата. Разделбата на родителите може да креира и конфликти меѓу родителите и децата, што може да придонесе децата да излезат од родителскиот дом и да станат бездомни следните години. (Moschion & van Ours, 2019) Сепак, емпириските докази за поврзаноста на раздвојувањето на родителите и подоцнежен влез во бездомништво се во суштина само описни. Shinn (2007) укажува дека разводот и разделбите често придонесуваат за бездомништвото (Firdion & Marpsat, 2007; Hladikova & Hradecky, 2007; Okamoto, 2007; Philippot et al., 2007), но во заедничко влијание со финансиските потешкотии, семејното насилство, менталните болести, злоупотребата на супстанции и затворањето на некој член на семејството. Тие покажуваат дека само кумулативното влијание на овие фактори може да доведат некои лица да го изгубат својот дом, не можејќи да се изолира каузалниот ефект на разделбата врз бездомништвото. Според

тоа, не е докрај јасно дали разделбата на родителите изолирано придонесува за појава на бездомништво кај младите лица. (Moschion & van Ours, 2017) Утврдувањето до кој степен постои поврзаност или пак постои каузална врска е клучно за развојот на превентивна политика за бездомништво. Позитивниот каузален ефект од разделбата на родителите врз бездомништвото, сугерира дека интервенциите дизајнирани за поддршка на семејствата во кои родителите се разделуваат може да биде доволно за намалување на ризикот од бездомништвото. (Moschion & van Ours, Do Childhood Experiences of Parental Separation Lead to Homelessness?, 2019)

Според одредени изјави на испитаниците во истражувањето, може да се констатира дека дел од нив живееле во семејство кое нормално функционираше, но по смртта на родителите, остануваат без поддршка и започнуваат конфликти или со браќата или сестрите или пак со други роднини. Имено, скоро сите испитаници кои беа интервјуирани во истражувањето или немаат контакти со нивните браќа или сестри, или пак тие контакти се многу слаби поради најразлични објективни и субјективни причини кои испитаниците ги наведуваат. Недостатокот од соодветна поддршка од најблиските од семејството, во одредени критични моменти од животот, многу бргу ги втурнува во бездомништво.

Врз основа на претходните истражувања може да се потврди претпоставката дека комбинацијата на било каков вид на злоупотреба и недостатокот од грижа од членовите на семејството, драматично го зголемува ризикот за бездомништво. (Hernmani, Slusser, Strulening, & Link, 1997), но сепак се нагласува дека овие негативни настани може да предизвикаат бездомништво само во рамките на широк социјален контекст кој дозволува присуство на раширено бездомништво. (Hernmani, Slusser, Strulening, & Link, 1997) Тоа укажува дека не може докрај да се биде прецизен дали негативните искуства во детството, директно влијаат врз влезот во бездомништвото или пак постои поврзаност меѓу нив, со оглед дека за влез во бездомништво, секогаш се испреплетува различниот степен на влијание и на други индивидуални и структурни ризик фактори. Колку и какво е влијанието на негативните искуства во детството е прашање за индивидуална анализа и проценка.

Сознанието дека во поголема или помала мера семејните фактори влијаат врз влезот, но и во одржувањето во бездомништвото, при креирањето на превентивните политики потребно е да се вклучат

мерки кои значат зајакнување на семејните односи и констелации, за да се излезе од тој круг. Истражувањето на Mayock, Corr and O'Sullivan's (2011) идентификувало фактори, настани и искуства кои им помагаат на младите луѓе во транзицијата за излез од бездомништво, а кои се однесуваат на семејните механизми за поддршка. Тие идентификувале три фактори кои може да помогнат младите да се врата дома: комуникација и доверба, преземање на одговорност и повторно преговарање за семејните односи. Комуникација и доверба вклучува разговор и преговарање со подобрена комуникација (Mayock, Corr and O'Sullivan, 2011). (Roche & Barker, 2017) Ова бара волја од младите и нивните родители да ги решат минатите проблеми и прашања и е бавен и постепен процес (Mayock, Corr and O'Sullivan, 2011) цитирано во (Roche & Barker, 2017). Во нивната студија, младите зборувале за преземање на одговорност во однос на врските со нивните семејства, преку поставување услови меѓу младите и нивните родители, што им овозможува да излезат од бездомништвото и повторно да ги воспостават односите дома (Mayock, Corr and O'Sullivan, 2011). Ова вклучува посветеност за вклучување во третман, намалување на употреба на дрога и алкохол, или прекинување на врски со одредени врсници. (Mayock, Corr and O'Sullivan, 2011) цитирано во (Roche & Barker, 2017) Повторно преговарање на семејните односи е друг механизам кој ги поддржува младите да се вратат во нивните семејства и се состои од прилагодување и балансирање на моќта и контролата врз младите. (Mayock, Corr and O'Sullivan, 2011) цитирано во (Roche & Barker, 2017).

2.4. Материјална состојба во семејството и историја на вработување

Анализата на причините за бездомништво, секогаш ја наметнува потребата од проценка на влијанието на материјалната состојба во семејството за влез и одржување во кругот на бездомништвото.

Бездомништвото во Европа се смета дека примарно е поврзано со сиромаштијата и невработеноста. (Greater Chance, 2022) Во таа смисла, сиромаштијата како дел од економските фактори, не само што предизвикува бездомништво, туку до одреден обем е карактеризирано од неа. Таа диспропорционално влијае врз маргинализираните групи како што се бездомните лица, со што создава блокирани можности,

предрасуди, дискриминација и конфликти. (Porphaim & Peacock, 2021) Иако сиромаштијата и бездомништвото имаат двонасочна врска, многу претходни студии утврдиле дека на бездомништвото најчесто му претходело искуство со сиромаштија. (Johnsen & Watts, 2014: 37). Кога се проценуваат начините на кои сиромаштијата придонесува за бездомништво, проценето е дека најчесто тоа влијание се остварува преку намалување на можностите за домување, за вработување, намалување на платите, нееднаквоста во богатството и намалена државна помош. (Smith, 2020) Достапно домување е често едно од областите кои се разгледуваат при утврдување на факторите кои водат кон бездомништво, но за тоа најчесто влијание има сиромаштијата. Кога постојат зголемени стапки на сиромаштија во рамките на ниската класа, тоа доведува до зголемување на побарувачката за домови за оние со ниски приходи, што пак влијае на зголемување на цената над онаа која најсиромашните може да си ја дозволат. (Wright & Rubin, 1991) (Smith, 2020) (Greater Chance, 2022) Тоа би значело дека настанува недостаток на прифатливи живеалишта, со што семејствата со ниски приходи се борат со високи кирии. (Porphaim & Peacock, 2021) Зголемувањето на обврските за изнајмувањето и намалувањето на поддршката за јавни живеалишта, заедно со намалените приходи принудува многу луѓе да влезат во бездомништвото или пак најмалку во зголемен ризик од станување на бездомник. (Chamberlain & Johnson, 2011: 62; Prather, 2010: 8) цитирано во (Porphaim & Peacock, 2021) Оттука јасно е дека достапното домување претставува реален проблем за сиромашните и оние во ситуации со ниски приходи. (Smith, 2020)

Нераскинливо поврзано со сиромаштијата е и **невработеноста** како ризик-фактор за бездомништвото. (Porphaim & Peacock, 2021) Невработеноста оневозможува стекнување на капитал потребен за станбено згрижување или предизвикува губење на станбениот простор поради неможноста да се покријат неопходните трошоци и евентуалната задолженост. (Glomm i John, 2002; Steen, Mackenzie i McCormack, 2012.) цитирано во (Kostelić & Peruško, 2021) Така, невработеноста или недостатокот на формално вработување ги става лицата во ситуација да се борат за да ги задоволат нивните потреби. (Greater Chance, 2022) Дополнително, непристапноста до пазарот на живеалишта за оние со ниски приходи или невработени доведува до неможност за некои лица да си дозволат постојано домување. (Greater Chance, 2022) Како што расте невработеноста, бројот на одземени домови најверојатно се зголемува, пристапот до достапни живеалишта

се намалува, а со тоа ризикот за бездомништво продолжува да се зголемува. (Pophaim & Peacock, 2021) Невработените лица во современите општества се соочуваат со значајни препреки кога се обидуваат да стекнат пристап до достапни (адекватни) живеалишта или пак да го задржат својот дом, доколку тие веќе се сопственици на живеалиште. Заканата од иселување постојано „им виси над глава“. (Pophaim & Peacock, 2021)

Недостатокот од економски средства, не секогаш докрај го детерминира ризикот од бездомништво, зашто често таа состојба се вкрстува во спиралата со други потешкотии со кои се соочува лицето. Во оваа насока, Vagnerova, Csemy, Marek (2014) укажуваат дека причините за бездомништво се делат во неколку категории, од кои некои се поклопуваат: **неможност или неподготвеност на лицето да работи систематски, комбинација од проблеми во однесувањето и неподготвеност да работи, прекумерна употреба на дрога и алкохол и психички болест.** (Pavelkova, Schavel, & Skodova, 2022) Резултат на сето тоа е неспособност да менаџира со работата, бидејќи високите трошоци за дрога води кон неможност да се плаќаат сметките или доаѓа до акумулирање на долговите. (Pavelkova, Schavel, & Skodova, 2022) Приоритетот е ставен на купување алкохол или психотропни супстанции и, затоа не се плаќа станарината. Таквото лице лесно ја губи работата и се принудува да го напушти изнајмениот дом. (Pavelkova, Schavel, & Skodova, 2022) Во иста насока влијае и зависноста од коцкање врз влезот во бездомништво. Некои теренски работници сметаат дека коцкањето може да предизвика и поголеми потешкотии во контролирањето на финансиите и плаќањето на наем. (Mascetti, 2020) Лицата кај кои е присутна комбинација од нарушувања во однесувањата и неподготвеност да работат, често се оптоварени со проблеми со долгови, со девијантни или криминални активности. Таквото однесување може да биде поддржано од негативното влијание на семејството, а подоцна од заедницата на лица со ризични однесувања и со тоа да се зголеми ризикот за бездомништво. (Mascetti, 2020).

Некои креатори на политики и теренски работници сметаат дека губењето на финансиски средства, покрај претходно наведените фактори, може да се случи под влијание и на други фактори кои заедно може да ја доведат **индивидуата во ризик за губење на домот** и влез во бездомништво. Ова може да се случи за **време на епизоди на лични кризи**, на пример, при прекинување на врски, физички болести, смрт на

роднина или пак на близок пријател. Тоа во суштина се ситуациите кои бараат да се има пристап до екстра економски ресурси. Во вакви случаи, доколку не постои можност за проценка на заштедите и плаќање на наем, отселувањето од домот станува неизбежност.

Тезите кои се поставени во однос на поврзаноста на бездомништвото со материјалната состојба на семејството (и со другите економските фактори), се потврдуваат и во истражувањето на овој труд. Согласно изјавите на испитаниците, се забележува дека околу 65% од испитаниците потекнуваат од **економски депривирани семејства**. Семејствата или живееле на работ на сиромаштијата, или имале ниски приходи во истата. Голем дел од нив биле и приматели на социјална помош. Економските околности во кои живееле генерално се пренесуваат трансгенерациски, на кои се надоврзуваат и ниско ниво на образование, ниски квалификации, постоење на бариери за вработување, немање социјална мрежа на поддршка, немање сопствено живеалиште, присутност на зависности и на ментални нарушувања. Одреден дел од нив, посебно бездомните лица од ромска националност, се борат со состојбата на сиромаштија и бездомништво, како во нивното детство, така и во возрасната доба.

- *Абе имам услови, без работа... не можеш да јадеш, ај судот, камењата ќе ги јадеш? А вака, у град колку толку ќе ми даде ... ќе протераш, а у село кој ќе ти даде, нема никој да ти даде.*
- *Само јас вака психа од немаштија, знаеш, ова нема, она нема таму- вamu.*
- *Мајка ми, па шеташе по канти со татко ми просеше некој пат.*
- *По канти, по контејнери... не, се сум работел... да имаше работа, еве како сега што барам работа.*
- *Колку сум работел... на јужен булевар... денеска ...500 денари... три дена нема работа... тие пари ги јадеш и после сум зимал од канти... не директни од канти, ама вака ќе го земам и со водичка малку и некое овошје успат.*

(Искази од интервјуирани лица)

Околу 35% од испитаниците кои живееле во семејства со нормални приходи, бездомништвото се случува поради, појава на зависности, пред сè зависност од алкохол и коцкање, или епизоди на лични кризи, кои настанале по смртта на родителите. Исто така, причина се и преселбите, односно повторно враќање во државата, што

ги доведува лицата во позиција на криза откако одредена финансиска заштеда е потрошена во првичната фаза по враќањето, а отсутствува било каква формална или неформална социјална поддршка во последователниот период.

Во однос на **работната историја на самите бездомни лица**, од одговорите на испитаниците може да се заклучи дека 46% (16 лица) пред да влезат во кругот на бездомништвото имале стабилни работни позиции, сопствени фирми и работеле со редовни примања подолги периоди со кои можеле пристојно да живеат. Со губење на домот, дел од нив одреден период живееле под кирија, но со нарушување на здравјето, влошување на здравствената состојба и менталните болести, како и поради проблемите со зависноста (кај дел од нив), староста и трошење на заштедата, ја губат работата и работоспособноста или им пропаѓа сопствениот бизнис. Потоа не успеваат да најдат редовна работа и на тој начин остануваат на улица. Како што велат:

- *Имав средства за да опстојам, под кирија живеев, ми беше убаво и замолив уште три години да ми продужат... нејќа да ми продужат, тие 3 години да останеше стариот директор сигурно дека ќе ми продужеше, ама дојде еден вд директор и нејќеше.*
- *Со моите пријатели со коишто претходно соработував, имав контакти, имав пријателства, продолжив да извршувам обврски кон нив, за што добивав одредени провизии... меѓутоа за жал, тоа некако дојде до ситуација да настанат така една ситуација на економска криза, луѓето почнаа да тонат, моето обраќање кон многу ситуации да побарам работа бев одбиван... да бидам вработен итн... и јас веќе бев во жива кал...*
- *Доста добро работев, три фирми ме укопаа и така да пропаднав.*
- *Сум работел приватно, по месец два... имам занат... градежно све, само малтерај не... разубавувам паркови... калемам од цвеќе...од многу работи се разбирам.*
- *Животот ми беше добар до короната, почна короната... што имав некои пари заштедено ги дадов на братучед у заем, ќе ми ги вратил, а тие ми беа за кирија... јас сум бездомник од мај месец.*
- *Имав проблем, од нигде се појави кредит, не сакам да навлегувам... на мајка ми на име... го продадов станот зошто*

јас сум единствен наследник на станот... го вратив кредитот... пробував на сите можни начини... битка водев да си земам една трафика да почнам да си работам... книги да продавам, било што... дојде да ти одговорат, да те примат... под кирија ова она... шест месеци јас продавав на тезга, имав за кирија да си платам и моментот дојде кога почнаа да бркаат.

(Искази од интервјуирани лица)

Наведените искази покажуваат дека животот под кирија, без доволна финансиска заштеда и/или без соодветна плата е секојдневна борба како да се заштеди за да се плати месечна станарина. Кога висината на станарината изнесува $\frac{1}{3}$ или $\frac{1}{2}$ од месечниот приход, животот под кирија е постојана борба како да се задржи кровот над глава. Таквите сознанија треба да покренат механизми за формирање солидарен станбен фонд за субвенционирање на дел од станарината на лица со ниски приходи кај кои постои голем ризик да останат без живеалиште.

Наспроти наведената категорија, поголемо мнозинство (19 испитаници) немаат значајно работно искуство, односно немаат работен стаж пред влезот во бездомничка состојба. Во текот на животот, поголемиот дел не работеле бидејќи ги издржувале нивните родители или повремено работеле на дневница. Поради тоа, немаат стекнато посебни работни вештини, ниту се конкурентни на пазарот на труд. Според дел од одговорите може да се заклучи дека поради ниското образование, дел не знаат како да бараат работа, други не се трудат да најдат, трети имаат посериозни ментални болести и не се работно способни, четврти се задоволуваат со просење и со месечната социјална помош. Затоа, прашањето како да им се помогне на оваа категорија работно неквалификувани бездомни лица е предизвик и бара посериозни системски решенија со цел да се вклучат во постојан работен процес.

Значи, сиромаштијата и невработеноста се клучни елементи во адресирање на бездомништвото и без профитабилно вработување и доволен приход, семејствата и индивидуите може брзо да бидат иселени и фрлени во нестабилна средина на бездомништво што дополнително ги влошува условите со кои тие се борат. (Smith, 2020) Од оваа причина, вработувањето има значајна улога бездомното лице да излезе од состојбата на сиромаштија и социјално исклучување. Тоа

помага во воспоставување на социјална мрежа, стекнување на искуства, подобрување на вештини, развивање на самодоверба и движење кон финансиска независност. Ова има позитивен ефект врз други области во животот, особено врз менталната благосостојба на лицето.

2.5. Историја на домување на бездомните лица

На прашањето: дали бездомните лица во рамките на нивното примарно семејство имале сопствен дом, односно живеалиште?, одговорот е дека, освен едно лице кое е без родители и родителска грижа и кое израснало во институции, останатите имале сопствен дом (од нив, две лица имале стан на откуп). Ваквата состојба на поседување сопствени живеалишта укажува дека во нашата земја поседувањето сопствен дом се смета(л) за нееделив и иманентен дел од семејството, основа за негово формирање и нормално функционирање. Семејството станува функционално кога се вдоумва, стекнува, односно гради свој дом. Ваквиот став произлегува од претходното загарантирано граѓанско право дека секој треба да го оствари правото на домување и да има еднаков пристап до дом. Решавањето на станбеното прашање било приоритет за секое семејство бидејќи домот значел стабилност, сигурност, прибежиште, огниште. Поради тоа, во нашата земја се граделе домови без законска дозвола (дивоградби), се граделе со години, се со цел семејството да се вдоми, да си изгради свое топло катче, огниште што е синоним за семејство (дом-семејство). И кога домот се губи, лицето, односно семејството лесно преминува во бездомничка состојба и претставува синоним на нешто што се распаѓа и растура. Таквите околности се најчесто присутни и кај испитаните лица.

Затоа се поставува прашањето како овие лица влегле во кругот на бездомништво или како го загубиле кровот над глава?²¹

²¹ Во моментот на интервјуирањето само 4 лица во целиот тек на својот живот имале одредено живеалиште (2 семејства живеат во свои бараки или објекти, кои се руинирани, и едно лице живее во посебна соба обезбедена од страна на неговиот брат), што значи дека не биле класични бездомници.

Губење на домот

Во најголем број случаи 55 % (18 испитаници) домот е продаден најчесто од родителот или од самите бездомни лица (во 5 случаи) по смртта на родителот/родителите, такашто со продажбата остануваат без кров над главата. За најголемиот дел од нив, кои се самци, тоа е почеток во кругот на бездомништвото, особено што не добиле никаков материјален надомест со продажбата. Со тоа почнува нивната голгота и осаменички бездомнички живот. Како што велат:

- *Мајка ми ја продаде куќата, за мене ништо не даде, неќеше.*
- *Откога почина мајка ми јас немав средства да го купам, да го праам и ми се одзема станот и јас си останав на улици... како почина мајка ми јас сум на улици.*
- *После фати, го продаде станот, мене ништо не ми даде, останав вака по улиците.*
- *Ја продаде хангарната барака, нечоек беше татко ми... и после сме останале вака без...*
- *Го продадовме станот, ме изигра татко ми ко што викаат ко че ком, ако не че свом... Ја у фамилија сум имал поверење, значи ми рекле синко не ти даваме пари да не ги потрошиш, да не ова, ќе ти направиме и куќа и све, една соба, една соба не е битно... помина една година, две, три, отпрвин спиев на улици, на клупи, под скали све.*
- *Маќеата му препишала на помалиот брат... и он продаде се.*

(Искази од интервјуирани лица)

Другите лица (28%), независно од татковата семејна куќа, формирале сопствен дом и семејство и најчесто поради заминување во странство го продаваат. По враќање во Македонија, без семејството, остануваат сами и без сопствен дом, со што почнува нивната бездомничката сага. Во два случаи, по смртта на родителот, со губење на приходите и неплатените месечни рати за негов откуп, на испитаниците им е одземен домот (најверојатно како корисници на социјално домување) од страна на државата.

На 8 лица (или кај 23 % од испитаниците) семејниот дом сè уште постои, но најчесто без право на наследство и користење поради нарушени семејни имотно правни односи. Во него живеат нивни роднини од прва или втора крвна линија што покажува дека семејните конфликти и нерешените спорови го ослабнуваат чувството на солидарност и взаемна помош меѓу членовите од поширокото

семејство и покрај тоа што се запознати со бездомничката состојба на нивниот роднина.

Врз основа на претходно наведеното може да се заклучи дека, со губење на домот или на правото на наследство и користење, остануваат на улица и без доволни материјални приходи да најмат пристojно платено домување влегуваат во кругот на бездомништвото.

- *Кога немам пари, ги молам браќата, ги молам фамилијата више не може да ми помага, овој гради куќа... и сега местото каде што е, све е зафатено... Бог да го прости татко ми.. Ми рече ќе останеш на улица, да ти направам една соба, јас право да ви кажам нејќев да се карам, да беше жив татко ми немаше проблем, ќе ме пуштеше, бар со него ќе бев, ама...*
- *Кога татко ми почина тоа се рушело... овој (чичко му) што ми извади документи си направи куќа, уште една куќа децата израснале негови, само јас така останав, по улици.*

(Искази од интервјуирани лица)

Во останатите три (3) случаи семејниот дом е руниран, без соодветни пристojни услови за живеење, со импровизирано купатило и без вода и/или струја поради неплатени сметки. Без разлика на таквата состојба, дел од нив сè уште живеат во домот, додека други претпочитаат повеќе да се на улица и да водат бездомнички живот. Последните велат:

- *Ни дома не ми се иде... па што, што ќе гледам дома, нема ништо, сидови ќе јадам.*
- *Кровот е за ремонт, купатилото нема, не е ептен, ама тече и прозорите се стари, гнили и искршени.... ремонт треба.*
- *Струјата ја укинава, водата ја укинава...неплатени сметки... Не ми се идело горе во куќата... затоа што дома немам ни ред, ни узред, ни струјата, ни водата, ни каде да се избањам, ни шпорет за готвење, ништо.*

(Искази од интервјуирани лица)

Што покажуваат наведените податоци поврзани со губење на домот? Прво, дека во нашето општество, губењето на домот за одредени ранливи категории граѓани претставува губење на сигурноста, на нешто што е дел од идентитетот и од личниот живот. Домот овозможува чувство на безбедност, континуитет и стабилност. Според тоа, губењето на домот како стабилизирачки фактор и центар

на социјалниот и емотивниот живот за самите лица значи влез во кругот на бездомништво. Од друга страна, може да се согледа неповолната политика на домување, која за голем број граѓани во нашето општество, посебно на ранливите категории, не им нуди алтернативни и поволни решенија за решавање на станбеното прашање на долг рок.

Поврзано со претходно наведеното, се поставува прашањето каде потоа се сместуваат или наоѓаат прибежиште бездомните лица? Од добиените одговори, најголем процент (86%) значаен период од нивната бездомничка состојба биле без кров над глава, што значи дека имало подолги периоди кога спиеле на улица, во напуштени или руинирани објекти, на автобуски станици, под мостови, на клупи, по паркови и на слични места. Мал број од нив имале периоди на сместување под кирија, но поради нестабилните работни односи, повторно останувале на улица. Останатите 14% имале одредено прибежиште (во трошна барака на узурпирано земјиште, кај роднини или, со дозвола на работодавецот, во адаптирана работна просторија).

Во периодот на спроведување на интервјуто, 15 лица (или 43%) се сè уште на улица, додека 8 лица се привремено сместени во соби под закуп со голем ризик да ги напуштат бидејќи имаат нередовни и нестабилни мали месечни примања. Останатите 30% се згрижени во соби најчесто во фирмата каде што работат (3 лица), кај роднини или пријатели (2 лица), или во сопствени бараки (2 лица) на незаконски земјишта. Само едно лице, после долга бездомничка состојба е корисник на социјален едноособен стан.

Менување на домот

Во однос на историјата на домување пред да се влезе во кругот на бездомништво, од одговорите на испитаниците може да се заклучи дека 13 лица два до три пати го менувале живеалиштето. Шест од нив заминале во странство каде живееле повеќе години со надеж дека ќе останат. По (несаканото) враќање во Македонија веќе се наоѓаат во бездомничка состојба бидејќи домот е претходно продаден, а немаат доволно заштеда и/или приходи да обезбедат друго сигурно живеалиште. Останатата половина, по продажба на домот живеат одреден период под кирија, но со влошување на материјалната состојба (најчесто поради губење на работата) остануваат на улица. Четири лица по излегување од казнена установа и две лица од други социјални установи за деца без родители и со воспитно-социјални

проблеми остануваат без кров над глава. Последното укажува дека социјалните служби не нудат алтернативни решенија за проблемот со живеалиште на наведената категорија лица повикувајќи се на законските ограничувања дека, во отсуство на родителска грижа, тие имаат обврска да се грижат за малолетниците како нивни законски старатели до навршување на малолетството. Потоа, проблемот се префрла од една на друга институција, за на крај ниту една институција да нема посебна одговорност за нивното нерешено станбено прашање. И тој проблем ќе остане идентификуван и запишан како приоритет во идни национални долгорочни стратегии и акциски планови кои бараат соодветен буџет и институционални капацитети за нивно решавање.

Врз основа на сето претходно наведено, може да се заклучи дека честото менување на домот пред влезот во бездомништво не е својствено за испитаниците. Тоа, од друга страна, покажува дека со губењето на првиот дом, веднаш или за кратко време, лицата стануваат бездомни. Живеењето под кирија е краткотрајно и не е долгорочно решение бидејќи е поврзано со нивната бедна материјална состојба. Тоа дополнително укажува дека се соочуваат со непостојаност на работни места, но и со намалување на работоспособноста, најчесто поради старост или влошено ментално здравје и зависности. Бидејќи над 90% се самци, во недостиг на семејна или друга социјална или институционална поддршка, тешко успеваат да одржат редовно живеалиште. На крај, тоа е индикатор за несоодветната социјална политика и политика на домување на таа категорија бездомни лица.

Растење во институции

Ризичната група за влез во бездомништво се и лицата израснати надвор семејството, кога го напуштаат домот за деца без родители или друга институција. Младите кои се сместени во одредени институции за деца без родители или во згрижувачкиот дом, по достигнување на одредена возраст, се очекува да живеат како независни лица. Но, со напуштањето на институцијата или згрижувачкиот дом, ги губат и услугите кои им биле достапни во системот на детска правда. Во суштина, младите во нивните 20-ти години генерално се потпираат на поддршката од страна на своето семејство или друг вид на социјална поддршка. Така, оние кои излегуваат од институции за деца или пак од згрижувачко семејство се очекува да функционираат потполно независно. Во практикување на таа независност, дополнително им се наметнуваат бројни предизвици во сегашните општества, како што се

високите цени за домување и образование. (Homelessness Policy Research Institute, 2021) Иако постојат достапни услуги за поддршка, во смисла на помош во периодот на транзиција, често младите го напуштаат домот неподготвени и без дополнителна социјална поддршка, немаат кому да се обратат, со што се зголемува ризикот од неуспех (Marek, Strnad, Hotovcova 2012) цитирано во (Pavelkova, Schavel, & Skodova, 2022). Иако оваа преодна поддршка е важна, младите кои растат без грижа најчесто немаат пристап до неа, а некои од нив не се ни квалификувани за дополнителна финансиска помош. Како резултат на тоа, младите се изложени на ризик да доживеат бездомништво барем еднаш во годината по нивното излегување од институцијата или од згрижувачкиот дом. Податоците од истражувањата покажуваат дека меѓу 25% до 50% кои излегуваат од ваков тип на сместување и грижа, доживуваат несигурно домување, заедно со високи стапки на невработеност, недостаток на постојани врски со семејството, нарушено образование и борба со менталното здравје. (Kurzawski, 2021) Анализата од лонгитудиналното истражување спроведено во САД, Midwest Evaluation of the Adult Functioning of Former Foster Youth (the Midwest Study), укажува дека и бегањето од згрижувачки дом и честите менувања на престојувалиштата, се поврзани со зголемување на ризикот за станување на бездомно лице. Двете ситуации се маркери на нестабилност, што ги спречува младите да развијат силни врски со згрижувачите или квалитетни социјални врски со други возрасни лица. Може, исто така, да ја ограничи способноста да се поврзе со одредени служби во заедницата, вклучително и во програми кои може да му помогнат во домувањето. (Dworsky, Napoli, & Courtney, 2013)

Според изјавите на испитаниците во истражувањето околу 20% од испитаниците биле сместени во одредена институција во нивното детство, пред се во воспитните установи како што се Ранка Милановиќ, 25 Мај и воспитно поправниот дом Велес. Како што велат:

- *По затвори, по домови сум пораснал, све... многу сум лежел... Нема дом кај не сум бил... Ден денес сум по улица... Како искочив од дом, се по улици.*
- *Ќе ме даде у дом, ќе ме земе (татко му н.з.)... прв случај сум јас у дом... ништо јас си скитам по улици плачам... ја плачам барам да ме сместат негде... немав документ, ми викаат оди таму, они ми викаат оди вamu, си играат.*

(Искази од интервјуирани лица)

Што покажуваат наведените искази? Дека одреден процент од децата без родителска грижа со завршување на институционалната грижа од страна на државата остануваат на улица. Тоа значи дека поддршката од семејството и понатака отсуствува и младите бездомни лица оставени без соодветен дом и надзор продолжуваат со криминална кариера за на крај да бидат осудени на казна затвор и сместени во казнена установа. По издржување на казната, повторно се на улица, што значи дека бездомничкиот живот е составен дел од нивниот идентитет. Со други зборови, **улицата е нивен дом**. Ваквите состојби, исто така укажуваат дека институциите на системот, и покрај сознанијата за бездомничката состојба на голем број лица кои се наоѓаат во затвор, не нуди привремени алтернативни сместувања по издржување на казната како дел од постопеналниот третман додека самите не обезбедат живеалиште. Повторно „фрлени“ на улица, поранешните осудени лица продолжуваат да се борат со проблемот на преживување и кров над глава. Како што вели едно лице: *Ама надвор да ви кажам како искочив повише проблеми имам со животот... све товар имам сам*. Значи, во услови на непостоење на заштитна мрежа, доаѓа до засилување на влијанието на ризик факторите за дополнителни бихејвиорални проблеми и брз влез во бездомништво.

Во прилог на претходно наведеното, може да се заклучи дека ниту отсуството на семејна поддршка, ниту станбената необезбедност не ги покренува механизмите на системот на социјална заштита за решавање на горливото прашање поврзано со немање кров над глава.

2.6. Криминална историја: поврзаност на бездомништвото со девијантното и криминално однесување

Како што во нашето истражување се наведува, при утврдувањето на поврзаноста на бездомништвото, од една и девијантното и криминалното однесување, од друга страна, потребно е да се проверат одредени претпоставки на теоријата на социјалниот интеракционизам, поврзани со стигматизацијата и етикетањето, на што се надоврзува прашањето за примарната и на неа последователна секундарна девијација. Во функција на тоа, пред се, накратко, ќе разгледаме основни поставки на оваа теорија, а понатака ќе се обидеме дел од нив да верификуваме или отфрлиме преку анализата на резултатите од нашето истражување. Во тој контекст се спомнува

теоријата на етикетирање (labelling theory) како конкретизација на поопштата теорија на социјален интеракционизам (Vodopivec, 1976). Реакција на доминатната општествената група се состои во **избор, етикетирање и стигматизација (жигосување) на други**, при што општествени механизми на жигосувањето се означуваат како основни генератори на девијациите. (под. ав.) Поради тоа, Wheeler и Cottrell сметаат (Maloletnička delinkvencija, njena prevencija i kontrola, 1966) дека е неопходно да се проучува начинот на кој луѓето едни со други се стигматизираат и како реагираат на етикетата која успешно им е прилепена. Од тој момент статусот на нормални го заменуваат со статусот на девијантни.

На прашање зошто поединци и општествени групи ги жигосуваат другите, одговорот се бара во психолошките чинители: **механизам на проекција** (внатрешна напнатост и негативност се намалуваат со жигосување на други), **техника на неутрализација** (вината се пренесува на други што овозможува да сочува сликата за себе како „чесен“), жигосување претставува и **чин на моќ на поединец или група** (Релиќ, 1974).

Доразработувајќи ја оваа теорија, Денис Чепмен (*Социологија и стереотипи на криминалците*) укажува дека во согласност со механизмот на етикетирање, се создава **стереотип на криминалец** како лице што припаѓа на пониските социјални слоеви и поседува определени физички, психички и социјални карактеристики. Стереотипот предизвикува одбивност кај повисоките општествени слоеви (па дури и не многу повисоки, можеби е поточно кај тн. „Други“-н.з.), кај нив се развива **чувството на загрозеност** од таквите лица и потреба од заедничка борба против нив (во тоа е **општествената функција на стереотипот**), од друга страна привлекува сè поголемо внимание на органите на формалната социјална контрола и ги упатува потенцијалните и непознатите сторители на злосторства да ги бараат помеѓу припадниците на тие групи (сиромашни, црнци, Порториканци, Роми), кои поради тоа (припадноста на таквите, би додале, маргинализирани групи – н.з.) погрешно се етикетираат како престапници. (Ignjatović, 2009: 94)

Сметаме дека наведените поставки на оваа теорија се применливи (*mutatis mutandi*) и на карактеристиките и општествената положба на бездомните лица и во таа смисла ја потврдуваат нејзината употребливост кога се во прашање овие лица.

Со цел емпириско верификување на овие поставки, ги анализиравме соодветните изјави на нашите испитаници опфатени со примерокот, меѓу кои ги издвојуваме следните:

- Почнав со некои фалсификати, документи што ти ја знам, пасоши, знаеш мучкам, имав соработка имав поддршка од партнери... Од полицијата, даваа тогаш некои, што помага, ама 95-та година ме фатија што ме фатија и ми дадоа многу казни... значи ме осудија.
 - Сум бил осудуван, сум лежел за парични казни... не сум имал пари да ги платам... Јас имам казна од 2000, за нанесување на тешки телесни повреди... се преиначи таа казна во 100 дена затворска казна... јас ги одлежав... во Шутка.
 - Тепачки, имав проблеми со најчесто знаев да се зарчкам со циганите тие чергарите што влегуваа, знаеја да се напушат, пушеа (лепак), да се дрогираат.
 - Таман нешто добро ќе направам, почнав малку јас и на црни патишта... али тоа... одлежав... се фатив со едни од Гевгелија и пренесував луѓе... ме најдоа наиван знаеш. Пешки преку граница ги префрлав само (не со кола) од другиот пат ги чекаше автобус, минибус... Тоа беше се договорено.
 - Доаѓа полиција, ми вика дечко кај си ја земал (н.з. метална шина)... викам пола беше у вода пола надвор, ја извадил, ја товарив... Мора да ја вратиш и ја враќам шината и ме носат у Беко полиција и ми прават потпиши тука, потпиши, ја потпишав ме судат една ипол година затвор ... сум лежел една и пол година затвор.
 - И јас по домови, по затвори... е па не можеш, кражби, по улици, зима, лето, ја надвор, ситни работи (крадел) да се смееш, порано тепаа полиција и ќе кажеш и што не е, ме товареа и плус не тепаа порано...
 - Значи таму (н.з. во затвор) исто како да ми беше куќата во затвор, имав и храна и хигиена и све... Па беше лошо, ама тоа сега сами... бевме по 5 -6 души во соба.
 - По затвори, по домови сум пораснал, све... многу сум лежел (н.з. за кражби) по дукани, по трафики... нема дом кај не сум бил.
 - Ми пречеше.... јас бев сам, сите ме нападнаа и така да јас ... не можев веќе да издржам и земав ножот, го начекав и тоа беше.
- (Искази од интервјуирани лица)

Едно од суштинските прашања што се наметнува во рамките на овој дел од трудот е: **Што претходи – бездомништвото на криминалот (и др. девијантни појави) или обратно?** Воедно, напоменуваме дека е амбициозно да се очекува од едно вакво истражување да даде одговор на прашањето што од нив е причина, а што последица. Оттука ова прашање го оставаме за некое идно и согласно на таквата цел концепирано истражување.

Врз основа на анализата на изјавите, може да се заклучи дека доминираат испитаниците кои пред да станат бездомници, сториле кривично/кривични дела. Имено, од 10 испитаници кои манифестирале криминално поведение/поведенија во седум случаи тоа се случило пред да станат бездомници. Интересно е, дека тие кои вршеле кривични дела, по правило, тоа го правеле уште како малолетници, па така дел од нив престојувале во воспитни или воспитно-поправно домови, за да на крај завршат, како полнолетни лица и во затворски установи. Се разбира дека нивното враќање во иста средина (пред се во нивните семејства) која е криминогена или евентуално на улица и без кров на глава (со статус на бездомници), создале услови за генерирање на нивната криминална кариера. Интересно е дека дел од нив изјавуваат дека одлучиле (и тоа го применувале) да не продолжат со вршење на кривични дела. Од друга страна, тоа не значи дека некои од нив и додека биле на слобода, како бездомници, не сторувале кривични дела, односно продолжиле со криминал (од тој аспект една од околностите која го генерира криминалот е и бедомништвото), како и со други девијантни поведенија (особено изразени преку конзимирањето на алкохол или дрога).

Воедно се наметнуваат и други прашања: кои дела најчесто ги сторуваат, како ги извршуваат, кои се мотивите, какви се последиците и слично. По внимателното анализирање на изјавите на испитаниците можеме да констатираме дека до одговор на некои од наведените прашања речиси и да не можеме да дојдеме, додека за некои од нив, само фрагментарно, односно делумно. Така, можеме да согледаме дека делата што ги сторувале нашите испитаници се хетерогени, поаѓајќи од кражби, фалсификување, силување (вклучително полов напад врз дете), па се до криимчарење луѓе и убиства. Мотивите, исто така се разновидни и се движат од хедонистички, па се до лукративни и одмазнички. Дел од нив се и рецидивисти, а за некои, иако според

нивните кажувања помал дел, е карактеристичен и тн. специјален повтор.

Овој дел од трудот би го завршиле со повикување на уште една теза која, исто така, со нашето истражување со обидовме да ја потврдиме. Имено, „Како **најтежок облик на сиромаштија и социјална исклученост**, бездомништво претставува погодна почва за развој на различни облици на девијантно однесување. Искушенија и ризици кои го следат животот на улица, неможност да се задоволат егзистенцијални потреби на општествено посакуван и легитимен начин, само се некои од причините зашто бездомниците прават поделни девијантни акти.“ (Jugović & Luković, 2012: 11) Во врска со ова, потребно е да напоменеме дека во нашето истражување, поточно преку исказите на поедини испитанци, дојдовме до нешто поинакви сознанија. Сепак, со тоа не можевме да ја доведеме во прашање претходно наведената и воедно една од најексплоатираниите тези кога е во прашање бездомништвото. Но, и ова укажува на потребата од поопстојно (пре)испитување на многуте, па дури и на претходно верификувани тези, што би бил предмет на некои идни емпириски истражувања.

ВО КОЖАТА НА БЕЗДОМНИТЕ ЛИЦА: ЖИВОТНИТЕ ИСКУСТВА НА ЕДНО БЕЗДОМНО ЛИЦЕ – ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАПИ И РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. Методолошка рамка

Доколку сакаме да ги разбереме животните приказни и искуства на бездомните лица треба да се ставиме во нивна кожа. Не е доволно ниту ние самите да го искусиме бездомничкиот живот бидејќи секое бездомно лице има своја лична генеза, патека и развој на бездомничка кариера. Секое лица има свои посебни карактеристики: борби, падови, успеси, предизвици, круг на пријатели, лични капацитети, индивидуални карактеристики, семејна, здравствена и работна историја и когнитивни способности. Сите тие заедно ја обликуваат бездомничката патека.

И доколку се согласиме дека нема еден профил на бездомно лице, туку секое лице има свое различно животно искуство и индивидуална бездомничка состојба, за да ја разбереме, треба да ја слушнеме, да влеземе во нивна кожа и да чекориме по нивниот пат. На тој начин можеме да дојдеме до сознание не само каква и нивната индивидуална патека, туку и какви заеднички искуства делат бездомните лица, со какви предизвици се соочуваат, кои се нивните потреби, болки и страдања. Таквите сознанија се потребни за да се изгради стратегија и политика за надминување на тие предизвици и проблеми. Иако пристапот во надминување на бездомништвото кај бездомните лица треба да биде индивидуален, сепак е неопходно да се изгради една заедничка платформа и политика во која ќе се слеат индивидуалните и заедничките потреби, проблемите и предизвиците со кои се соочуваат во животот.

Токму затоа, дел од предметот на истражување е да се слушнат и разберат патеките на бездомните лица низ или за време на бездомничката состојба, што подразбира да се согледа **животното искуство да се биде бездомно лице**. Во тој дел, при анализата на содржина, податоците ги поделивме во пет категории и повеќе субкатегории:

1. **Личните чувства и ставови за бездомништвото:** самоперцепција на бездомник, безнадежност и бесперспективност, тага и болка,

ставови за бездомниците и за бездомничкиот живот, прифаќање на бездомничкиот живот.

2. **Секојдневните искушенија и предизвици** на бездомните лица: борба за преживување и борба за кров над глава.
 3. **Материјален статус** на бездомните лица за справување и за излез од бездомничката состојба.
 4. **Социјална мрежа и социјална поддршка** на бездомните лица.
 5. **Пристапот до извори** на бездомните лица за справување и за излез од бездомничката состојба.
 6. **Односот на полицијата** со бездомните лица.
- Наведените аспекти беа анализирани од перспектива на самите бездомни лица преку анализа на нивните ставови.

2. Резултати и дискусија

2.1. Личните чувства и ставови за бездомништвото

Секое животно искуство и животни настани предизвикува одредени емоции и чувства. Бездомничкиот живот и предизвиците во него најчесто предизвикуваат негативни мисли и чувства кои произлегуваат од неизвесноста, несигурноста, немоќта, безнадежноста, забораеноста, секојдневната борба за кров над глава и за задоволување на секојдневните потреби за преживување. Тие се чувство на разочараност, безнадежност, тага, страв, рамнодушност. Таквите негативни чувства се поврзани со желбата, мотивацијата и волјата да се борат за да излезат од тој круг. И штетат на самодовербата и на способностите, такашто бездомните лица полесно го прифаќаат и се прилагодуваат на тој живот.

Од одговорите на бездомните лица се издвоија повеќе субкатегории за анализа: самоперцепција на бездомно лице, безнадежност и бесперспективност, тага и болка, тежок живот и рамнодушност, односно прифаќање и прилагодување на бездомничкиот живот.

Самоперцепција на бездомник

Речиси сите интервјуирани лица се гледаат себеси и се чувствуваат како бездомници. Таа состојба ја поврзуваат со немањето сопствен дом или со животот на улица. Велат:

- *И јас сум бездомно лице... бидејќи немам куќа моја.*
- *Па кога немаш свое, сигурно се чувствуваш како бездомник кога немаш свое на папир.*
- *Па се чувствувам при бидејќи знам дека сум надвор.*
- *Па неубаво, седиш пример знаеш дека нема кај да идеш.*
- *Јас сум човек што живеам на улици.*
- *Се чувствувам како бездомник, затоа што немам дом како што треба. Јас не сум класичен бездомник, како во Америка, се раѓа, живее и умира на улица, не, јас сум нешто подобро од...*

(Искази од интервјуирани лица)

Исто така, неколку интервјуирани лица го поврзуваат својот физички изглед со состојбата во која се наоѓаат, опишувајќи се како *класичен клошар*, или дека бездомните лица од далеку се познаваат, како што едно лице вели *пошто човек од далеку се познава, кога не си среден од далеку те познаваат... јас сум имал брада*.

Покрај самоперцепцијата како бездомно лице, дел од нив бездомничкото искуство го опишуваат како *дното од пеколот*, што значи дека за нив, тоа е најлоша состојба во која се нашле, за разлика од други лица кај кои бездомништвото е семејна и трансгенерациска состојба.

Безнадежност и бесперспективност

Кај најголемиот дел од бездомните лица (освен кај неколку) се јавува чувство на безнадежност и бесперспективност дека може да се подобри нивната состојба, односно дека може да најдат сигурно и постојано живеалиште. Велат:

- *Понекогаш ќе седнам сам и размислувам, понекогаш не можам да спијам навечер... не ми помага ни дијазем, неznam што, ќе седнам сам и вака размислувам кога јас ќе станам на ноги?*
- *Тешко (н.з. да најде волја). Моментално не сум способен... сум паднал и треба да станам.*
- *Како да ти кажам, некогаш чувствувам некоја мака, ама нема што да правам, ме сфаќате и да се секирам и да не се секирам.*
- *Како да ти кажам и да не се чувствувам добро нема што да правам... па нема што да смениш, не си сменил до сега, нема што да смениш.*
- *Човек додека е жив се надева на нешто, нели ама знам дека мојата надеж која е веќе не иде, можеби да, можеби не.*
- *Него оваа сиромаштијата што немам кај да идам.*
- *Како да ти кажам, да ти кажам нешто, може лага ќе биде може не лага сега... што ли ќе направам...од каде ќе барам бе помош сестро, ајде кажи.*
- *Што ќе правам, ништо, ништо, ништо, од ден за ден ништо не можам да правам ништо само божји...*
- *Се трудам, се борам, болен сум, сакам да... ама сам сум, ме јаде што видов дека тешко е... кров немам...има-нема, први мора да платиш.*
- *Го сфатив животот дека не иде, не ми е интересно више. Гледам некој пат и пари имам, не ми иде.*

(Искази од интервјуирани лица)

Наведените искази укажуваат дека бездомните лица поради стресниот живот и секојдневната борба ја губат надежта за подобра иднина. Повеќето сметаат дека немаат доволни сила и моќ да променат нешто, односно сметаат дека државата е таа која треба да помогне за надминување на нивната бездомничка состојба. Тоа укажува, исто така дека се чувствуваат како ранливи лица на кои државата треба да им помогне: финансиски, со вработување или со социјална помош, како и со обезбедување кров над глава.

Покрај тоа, од изјавите може да се заклучи дека немањето сопствен дом или живеалиште ја одзема способноста, можноста и волјата на бездомните лица да се борат. Со други зборови, неможноста да обезбедат дом или кров над глава, наместо да ги мотивира, уште повеќе ги пасивизира бездомни лица и ги става во една состојба на униение (очај). Неа ја доживуваат *како да ме убиле*. Во прилог на тоа, некои лица признаваат дека немаат волја да станат, што е резултат на тешкото животно искуство. Секојдневните предизвици ги уморува и умртвува и поради тоа стихийно се препуштаат на иднината. Го прифаќаат бездомничкиот живот, се задоволуваат со своите животни околности и со начинот на кој преживуваат. Како што едно лице изјавува: *Ја немам таа воља во тој ек, како што сум ја имал порано... Има доста работи што сум ги преживеал, што сум доживеал, така да не ми е интересен веќе животот.*

Сепак, постои значајна разлика во врска со чувството на безнадежност кај оние лица кои имаат одредено престојувалиште и оние кои се немаат никаков покрив над глава. Поголема разочараност и немоќ се јавува кај бездомните лица кои секојдневно се борат со тоа каде да преспијат или дали ќе обезбедат месечна рата за кирија. Како што наведуваат:

- *Ај за јадење, ќе видам, ваму-таму, се снаоѓам, епа сега незнам, незнам, за живеењето тешко, кај пријателот сум 4 ноќи, ајде и вечерва нека ме држи и два ноќа нека ме држи и недела дена, ама никој не те држи џабе, знаеш како е.*
- *Покривот ме јаде, кога ќе се сетам покривот, што ќе биде со овој живот, другото тоа не е, ќе се снајдам, ќе се трудам, ќе се избањам, ама не е тоа решение.*

(Искази од интервјуирани лица)

Ваквите искази укажуваат дека бездомните лица многу повеќе се оптеретени со прашањето каде ќе преспијат, отколку со храна и со други потреби. Бидејќи се чувствуваат немоќни и не гледаат надеж за подобрување на нивната состојба, се наоѓаат под постојан стрес, притисок и несигурност.

Тага и болка

Голем дел од испитаниците кои се хронични бездомници, својот живот го оценуваат како тежок, маченички, тажен, депресивен. Тие лица имаат долга историја на несигурно домување и најчесто го загубиле семејството или се отфрлени од него, поради што немаат никаква емоционална или друга социјална поддршка во животот. Во прилог на тоа се следниве искази:

- *Цел живот сум тужен, цел живот сум беден, цел живот сум за никаде.*
- *Животот е пекол, многу е тешко кога немаш некоја особа да ти помогне, значи ни на небо си, ни на земја, скиташ, а тој живот како нас, многу треба да издржи човек, дење ноќе, ти не си спиеен, под уплав си, страв имаш ... животна судбина.*
- *Сега на ништо не се радувам, сега ништо, ништо.*
- *Но животот на улица е многу тежок... тој што не го искусил...*
- *Животот беше многу тежок.*
- *Се сам, по депресија, изнервирам се као мало дете... три дена имам стрес, горчи ти душата... грутка мраз, тежина и раце и нозе болки имам и од нервоза тоа се...*
- *Знам како е кога по улици дете порасне од малено.*

(Искази од интервјуирани лица)

Наведените искази кај одреден дел од испитаниците потврдуваат дека поради нивните животни околности, растени во злоупотребувачка средина или без семејна поддршка живеат тажен и маченички живот, кој не е лесно да се издржи. Како што Достоевски, во романот „Бедни луѓе“ (1846) пишува „Судбината на некои луѓе уште во мајчината утроба им соопштува дека ќе бидат среќни, а други доаѓаат на овој свет право од сиропиталиште.“ Всушност, тежината кај дел од испитаниците произлегува од согледувањето и свесноста дека нема институција која може да им помогне, што се оставени сами да се

борат, а немаат доволно сили и капацитети. И додаваат *тој живот како нас, многу треба да издржи човек.*

Од друга страна, од наведените искази може да се потврди дека човекот истовремено може да биде многу издржлив и принуден да се прилагоди и да го прифати бездомничкиот живот, и покрај сите тешкотии во неговото секојдневие. Како што едно лице вели: *животот, што да ти кажам, романи да пишуваш, а истиот се прифаќа како судбина и предодреденост.* Ваквото прифаќање на бездомничката состојба ги демотивира бездомните лица активно да се борат и да најдат светла точка за излез од тунелот. Поради тоа, се поставува прашањето: Дали обезбедувањето дом или друг кров над глава ќе ги ослободи од тие чувства и ќе им го подобри животот?

Ставови за бездомните лица и за бездомничкиот живот

Најголем дел од бездомните лица, бездомништвото, односно животот на улица го објаснуваат како тежок, мачен, самотен, дно, пекол, жива кал, купи ден продај, најлошо нешто што го искусиле. Едно лице вели: *Денот ми поминува како во трње... како да си во некоја капина внатре во трње и те боцка.* Ваквиот исказ открива дека за некои лица бездомничкиот живот претставува постојана згрченост и nelaгодност, која не дозволува лицето да се опушти. Фокусирани како да ја издржат таквата состојба, не можат да преземат други чекори за да излезат од неа.

Но, наспроти таквите ставови, на прашањето дали би отишле во еден од центрите за бездомници (во Чичино Село или во установата „Ранка Милановиќ“), освен неколкумина, поголемиот број одбиваат да бидат сместени.²² Потпирајќи се на изјавите на бездомните лица кои беа интервјуирани, интересно е да се забележи негативен став за сместување во Прифатниот центар за бездомници во Чичино Село. Околу 80% од испитаниците, не се заинтересирани или одбиваат да бидат сместени од најразлични причини: присуство на лица со зависности, страв за нивната безбедност, често вршење на кражби, напади, правење на бука, немање на доволно хигиенски услови. Само мал дел од нив се подготвени да бидат сместени во оваа институција, со оглед дека се наоѓаат долгорочно во безизлезна ситуација. Велат:

²²Исто така, и според извештајот од Народниот правобранител на Република Македонија, голем дел од корисниците на ова прифатилиште не се задоволни од остварувањето на нивните права на социјална заштита, образование и здравствена заштита. (Народен правобранител на Република Македонија, 2013)

- Во една прилика мене ми понудија да се сместам во Чичино Село, но јас реков дека таму не одам, од една проста причина што таму имам пријатели... во околината... коишто ми имаат кажано катастрофални ситуации што се случуваат... На времето пред 5-6 години имало многу незаконски случки.
- Тука се жалат тие таму што биле, се крадело, немало услови, неznam што...и многу документи требало да се вади, може тие документи се плаќаат, со што ќе ги платиш.
- Јас незнаев за ова, слушнав за Чичино Село и.... (н.з. некој му кажал), ти не си за таму, таму има лопови, наркомани, има разни луѓе, а немав ни лична карта, изгубена ми беше.
- Барав во Чичино Село... преку социјалното... отидов... и шо знам... ми рекоа не може ...и после ми кажаа, имало ромии тоа... Хаос е таму, викање тропане... а тоа ми смета на нервите, не можам... имам тешка форма на гастритис.
- Во Чичино Село еднашка, пред четири години... било презафатено... ама после кога ми кажаа тој што бил таму... тоа врие, лупаат, пеат, музика до крај... (н.з. бил сместен и во Пункот) бев тука значи... Ама 30 души... не се гуши.. 2 саати, навечер избегав
- Чичино Село нејќам, Чичино Село се најголемите ајдуци, најголемите убијци, најголемите крадци. И да ми понудат не одам.
- Па несум сакал зашто има разни народ ... има од безобразно до безобразно.
- Има некои криминалистички работи таму ... затоа не одам, не сакам да одам, да распипам мои деца, моја фамилија, моја жена, не, не, не, нема шанса да одам.
- У Чичино Село лани зимото беше цел месец и више (имал право само 8 дена бидејќи немал лична карта, ама преку некој човек од социјално останал повеќе) ама еден ром кога ќе се напие лупа крца ... У Чичино Село ќе те изедат како глупци, нема шанса. Лани цели два месец ипол два беше... па јас си знам како поминав... испокрадеа ме тамо.

(Искази од интервјуирани лица)

Од ваквите одговори може да извлечат неколку заклучоци:

Бездомните лица имаат негативни ставови за бездомни лица.

Ги именуваат како крадци, наркомани, лица кои пијат и прават нереди.

Поради тоа, не сакаат да живеат во нивна близина бидејќи имаат потреба од мирен живот, без насилство и вознемирување.

Бездомните лица не сакаат да развиваат блиски социјални односи со други бездомни лица и одбиват да формираат мали заедници на меѓусебна помош. Научениот живот на улица или сами под кирија, без ничија контрола и надзор прави бездомните лица да не сакаат да бидат сместени во државни центри во кои има одредени правила на однесување и ред и каде се сместени и други бездомни лица. Исто така, кај дел од нив постои страв од негативно влијание и затоа сакаат да ја зачуваат својата слобода и независност, односно не сакаат да развиваат блиски пријателски односи со други бездомни лица.

Не се присутни значајни ризик-фактори поврзани со улицата за продлабочување на бездомништвото. Од исказите на бездомните лица може да се заклучи дека не постои улична поврзаност меѓу бездомните лица. Тие функционираат независно и индивидуално и не развиваат блиски меѓусебни врски.

Се прави поделба на лоши и добри бездомни лица. Осудувачкиот став спрема центрите за бедомни лица и спрема самите лица сместени во нив создава поделба на добри и лоши. Всушност, јавната негативна перцепција за нив се пренесува и кај самите бездомни лица кои не сакаат да бидат „лошите“ сместени во центар за бездомници.

Физичката сегреација на бездомните лица и нивното заедничко сместување предизвикува стигматизација и отфрлање.

Во прилог на наведеното се и ставовите на интервјуираните лица на прашањето дали би спиеле во Пунктот за бездомници во Момин Поток кој обезбедува колективно сместување на бездомни лица во зимските месеци.

- *Тука со деликвенти не сум спиел... тука мислиш доаѓаат добри луѓе.*
- *Тие луѓе што доаѓаат овдека претежно од една страна се мирни, меѓутоа од друга страна се катастрофа... па има, се перат, па треба да се чистат, чорапи фрлил, па... не држат хигиена како што треба и фактички реков ќе спијам под ведро небо ако треба, што викаат, ама таму не.*
- *Имав спиеено еднаш, не се вратив повеќе... па видов какви луѓе има... Треба да се плашиш од секого... свашта ќе се деси... луѓето што идат не се културни.*

- *Не е истото како порано, не сме истите луѓе... све се наркомани, еве на пример, јас стално имам кај мене некој динар, луѓето што ми даваат, јас си ги собирам, си ги чувам и неznam кога ќе ме некој, дали ќе ме украде, дали не, треба да стрепам по цела вечер треба да не спијам и овака не можеш да спиеш од нив, по цела вечер викаат ... една зима спиев.. Бевме многу раат... значи се знаевме сите еден од друг... немаше наркомани такви работи и тогаш си спиев.*
- *Има, тука збориме, ама да идам со нив да шетам, да правам, не... Јас не идам таму, таму све се тие што пијат, што праат.*
- *Еднаш сум се тепал тука и тоа тепање добро сум се тепал ... кога не пие злато е... тој бил пијан, ја бев трезен... нејќам да пијам често, значи алкохолот те уништува.*
- *Што и со овие па, џабе што ќе ти прави и они се мој случај... што тие за себе немаат интерес, тука кога ќе дојдеш ќе те боли глава од нив.*
- *Овде се дрогираши, еден пут сам преспал, веќе не.*

(Искази од интервјуирани лица)

Наведените искази потврдуваат дека бездомните лица имаат негативни ставови спрема други бездомни лица кои се на улица и сметаа дека се нечисти, насилни, дека се дрогираат, пијат и крадат. Поради тоа, не сакаат да се дружат со нив и да спијат во иста просторија, најчесто поради страв од напад и крајби. Од исказите може да се заклучи дека интервјуираните лица себе си се перцепираат како различни, подобри од нив.

Ваквите ставови исто така укажуваат дека животот без кров над глава и во несигурно домување со многу искушенија прави тие да не го прифаќаат бездомничкиот живот, а со тоа и самите бездомни лица. Со отфрлање на бездомните лица, сакаат да го „отфрлат“ и бездомничкиот живот, но не успеваат во тоа. Иако велат дека се чувствуваат како бездомни лица, тие не сакаат да се поистоветат со други, за нив „лошите“ и со тоа одбиваат да прифатат бездомнички идентитет. Затоа го оценуваат тој живот како тажен, тежок и маченички и сакаат да излезат од заробениот круг.

Од друга страна може да се извлече заклучок и за ефикасноста на политиката за индивидуално и колективно сместување на бездомните лица во Центрите за бездомници. Исказите на

испитаниците го наметнуваат прашањето дали мерката на привремен престој и групирање на бездомни лица кои имаат одредени ментални, здравствени и други проблеми е ефикасна мерка.

Прифаќање на бездомничкиот живот

Поврзано со личните чувства и ставови, исто така се поставува прашањето колку бездомните лица го прифаќаат бездомничкиот живот и удобно се сместуваат „во своите чевли“. Иако, како што е погоре наведено, поголемиот број го оценуваат бездомничкиот живот како тежок, осамен, депресивен, сепак, немоќта и безнадежноста ги умртвува нивната волја и напори за промена и пасивно се препуштаат на тој живот. Во ток контекст, меѓу бездомните лица има различни ставови и мислења. Еден дел го прифаќаат својот живот како неминовност и рамнодушно гледаат на бездомништвото, додека други бараат начин како да излезат од тој круг кој постојано им создава притисок и стрес. Велат:

- *Како да ти кажам, овој свет е прелазен, сите ќе умреме, нема да останеме живи.*
- *Имам гаража, гаража, доле ќе легнам ќе се припокријам, не сум морал да дојдам, душек ќе ставам доле, ќе легнеш на душек.*
- *Не е битно како ќе паднеш, важно е да се дигнеш колку што можеш да се дигнеш.*
- *Ништо, ќе кутуш, ќе траеш, ќе земеш манџичка, ќе идам Мајка Тереза.*
- *Не, не среќен сум зошто, толку ми е пишано од Господ... Господ што ќе ти пише, тоа ќе си го тргаш... јас продолжам мој живот како што го имам, мене ми е доволно ... јас среќен сум, никогаш не сум се плашел.*

(Искази од интервјуирани лица)

Наведените искази покажуваат дека за одреден дел од бездомните лица бездомничкиот живот е можеби единствен начин на живеење во смисла што соживувањето е толку долго и толку силно така да секоја промена што бара борба и напор не е предизвик за нив. Задоволувањето со својата состојба и повикувајќи се на тоа дека *толку ми е пишано* укажува на прифаќање на нивната состојба и на немање доверба дека може да се смени нешто на подобро.

2.2. Секојдневните искушенија и предизвици

Борба за преживување

За да се разбере животното искуство на уличните бездомни лица треба да се слушне како им поминува еден ден и како ги задоволуваат своите основни потреби. Ако ја анализираме пирамидата на човечки потреби на Абрахам Маслов (1943) според теоријата за човечка мотивација²³, тогаш секој човек за да преживее и нормално да функционира треба да ги задоволува потребите по следниот редослед: (1) *физиолошки потреби*, што подразбира потреба за спиење, јадење, засолниште, секс, вода, (2) *безбедносни потреби*, што значи остварување стабилност, заштита, приходи и ресурси, семејство и здравје, (3) *потреби за членство* што значи да биде дел од заедница, да припаѓа на група и да биде сакан, (4) *потреби за препознавање* што значи стекнување самодоверба, почит и успех во заедницата и во општеството и (5) *потреби за самоактуализација*, што значи самореализација, исполнување на поставени цели.

Според наведената хиерархија на потреби, се поставуваат прашањата до кој степен и како бездомните лица ги остваруваат наведените потреби и какво е нивното животно искуство? Одговорите на испитаниците се разликуваат според тоа дали имаат или немаат кров над глава и дали остваруваат одредени месечни приходи.

Генерално, исказите укажуваат дека нивната борба е за задоволување на физиолошките и безбедносните потреби, како основни за преживување. Дел работат, дел просат (25 %), дел бараат пари од пријатели, неколку лица земаат храна и од контејнери. Добиваат храна и ситни пари од случајни минувачи или пекари. Како што некои велат:

- *Секој ден дојди, секој ден ќе добиеш нешто (н.з. му велеле од некоја буреџилница) гладни не би останале, се наоѓа, ќе побараш, некој ќе ти даде, некој не ти дава, али сепак нешто ќе ставиш у уста.*
- *За јадење ми донират... донират ми храна ... ама срамота е, и силбо ми дава...силбо у секое време ми дава, ама не е решение ... и луѓе купат и дават ми... на зелен пазар сите ми дават.*

²³ повеќе види на: <https://www.bezzia.com/mk/piramide-de-maslow/>

- *Се по некој се наоѓаше од тие кулите, што ќе поминеше ќе донесеше нешто, и беше многу многу тежок период... посебно во полициски часови кога беа по три четири дена, значи ние немавме шанси со оглед дека немавме ни работно ангажирање да набавиме артикли за тие два три дена четири дена... меѓутоа, пак, благодарение на сета таа љубезност и хуманост на тие луѓе, ние добивавме пак храна, значи зготвено.*

(Искази од интервјуирани лица)

За повеќето улични бездомни лица, всушност, храната не е главниот проблем бидејќи тие се евидентирани во Пунктот за бездомници и доаѓаат по храна двапати во неделата. Секоја сабота одат пред спомен куќата на Мајка Тереза и добиваат топол оброк од страна на НВО Љубезност. Одредени денови одат по храна во седиштето на сестрите на Католичката црква во Кисела Вода. Значи, храната, иако скромна, е достапна. Бездомните лица ретко се жалат дека се гладни или дека немаат што да јадат. Начинот на кој што обезбедуваат храна (од Црвениот крст, од граѓанските здруженија, од просење, донации, од контејнери и слично) уличните бездомни лица го прифаќаат како неопходност, немање избор и друга алтернатива. Со други зборови, прифаќаат дека тоа е иманентна карактеристика, својствена на бездомничкиот живот, и со тоа дел и од нивниот профил.

Сепак, одреден дел, покрај пружената помош што ја добиваат од луѓето индивидуално или од граѓански организации не се осмелуваат да просат, односно да талкаат по улици и да собираат шишиња или други стари работи кои потоа би ги препорадавале. Не сакаат да се вклопат во сликата, односно јавниот профил на бездомно лице. Тоа се лица кои имаат стабилна редовна работа или други месечни примања и кров над глава без разлика на несигурното домување и ризикот од станбено исклучување. Исто така, се забележува дека дел од лицата кои просат и кои собираат храна од контејнери имаат одредени ментални билести, врз основа на што може да се заклучи дека има поврзаност меѓу класичниот профил на бездомно лице и менталните болести.

Наспроти храната, како дел од физиолошките потреби, недостасува многу повеќе топлина, спиење, хигиена. Како што велат:

- *Има, ќе ти даде нешто, ама за спиење е лошо, нас не мучи спиењето, мене не ми е муабетот... ноќевање, пак сум сам,*

товарот е кај тебе, кај да се сместам, кај да одам, уф не си спиен сабајле малаксан си.

- *Кога останав без пари, мене ми беше приоритет кај ќе преслијам, јас ќе најдев работа, ќе работиш, кај ќе преслиеш. Мене ми беше приоритет да имам нешто над глава.*
- *Многу е лошо на улица да си, помалце да јадам, ама да имаш покрив.*
- *Имаше кај да легнам, не е како надвор, друго е во кревет да се оптегнеш, друго е на клупа вака свиткан и да чекаш вака некој да помине нешто да ти даде и тоа не е живот.*

(Искази од интервјуирани лица)

Оттука, проблемите со бездомничкиот живот се многу повеќе поврзани со спиењето, немоќта, недостатокот на топлина, несигурноста, осаменоста, отфрленоста. Некои велат:

- *Јас колку години сам живеам, ама живеам, како знам... нема ништо, така што знам... оваа зима можам да ти кажам ниту огин ниту ништо.*
- *Со нервози, се са, под стресови.*
- *Цел ден, ако не ќе си седам дома телевизорот и спијам... па што знам, ја не ни зборувам, не ни искачам нигде.... немам... само со роднините, некогаш идам еднаш месечно.*
- *Ништо, не се грееме... сега моментално немаме ни ќебиња, ни ништо, како се преместивме таму, тука зашто се крадеа и стварите и се.*

(Искази од интервјуирани лица)

Бидејќи бездомните лица се хетерогена популација и во периодот на интервјуирање дел се на улица, а дел имаат одредено престојувалиште, нивното животно искуство е обликувано од личните капацитети, од пристапот до извори, како и од можностите и степенот на задоволување, не само на основните физиолошки, туку многу повеќе на другите потреби за безбедност, припадност, признавање и самореализација. Иако домот, односно кровот над глава е приоритет (особено за хроничните улични бездомници), **сепак, бездомничкиот живот е многу повеќе од преживување.** Како што вели едно лице: *Како другите што живеат и јас сакам... сакам да се промени, работа да си најдам, да бидам и јас како другите луѓе, да излезам да прошетам, да се најадам како човек.*

Борба за кров над глава: престојувалишта на бездомните лица

Во зависност од типот на бездомништво, бездомните лица престојуваат на различни места и локации. Во случај на скриено и потенцијално бездомништво, бездомните лица не се веднаш забележливи во јавниот простор и за институциите, и тие поретко се предмет на научни истражувања (Илијевски, Илоска, Мојанчевска, & Донеvsка, 2018). Оттука, анализата на прашањето каде престојуваат бездомните лица, се базира на податоците кои се однесуваат лицата кои припаѓаат на јавното бездомништво.

Бездомните лица често влегуваат и излегуваат од кругот на бездомништво, и во зависност од временскиот период и нивната финансиска состојба, на различни места престојуваат. Кога имаат приходи од извршувањето на повремени работи или финансиска помош добиена од пријатели, роднини, организации (на пример, од Пунктот на Црвен крст во Момин Поток) или друг вид на финансиска социјална помош (на пр. гарантирана минимална помош, помош за туѓа нега) често изнајмуваат соби/простории во кои престојуваат. За нив плаќаат околу 3,000 – 5.000 денари и често заедно делат бања или кујна со други лица. Собите или просториите не секогаш ги задоволуваат критериумите односно условите за пристојно живеалиште и понекогаш се соочуваат со ограничувања кои им ги поставуваат сопствениците во однос на струјата која ја користат. Некои испитаници одреден период се сместуваат кај роднини, пријатели или познаници, но поради чувството дека можеби некому пречат и претставуваат тојат, кратко време се задржуваат таму.

- *Или си плаќам кирија или познавам некој, ќе одам ќе преспјам кај нив... и у тој момент влегов во Чичино Село... зошто не можев да продавам, не можеш да заработуваш, кај ќе седиш по улици.*
- *Три ипол месеци сум на столица... не ме пушта кај нив да спијам... они се под кирија... јас не плаќам ништо... на столица (спије)... нема душек.*
- *Не плаќам ја кирија, тоа е од брат ми дел, постариот, тој почина од бубрезите, негово беше ми го даде вака, ме погледа вака што спијам надвор, па по комшики спијам ваму таму, брате вика не ме срамоти, еве ти ја оваа соба, срамота е.*

- *Сега... имам еден паланчанец под кирија е, идам кај него, некој пат... го избегавам жена парк идам цело лето у кисела вода има едно не знам што беше тоа... има едно како... има еден кауч... тоа беше фирма сега го растурија така, има еден кауч така... повремено, некој пат кај сестра ми, некој пат идам.*
(Искази од интервјуирани лица)

Во случаите кога лицата останале без место за домување, деновите ги поминувале на улица, во паркови, на железничка станица, во напуштени објекти или куќи, во импровизирани живеалишта (гаражи, изградени простории без основни услови за живот), на меѓуградска автобуска станица, во некои случаи во возила, во отворени и затворени трговски центри. Кога се сместуваат во напуштени објекти или куќи, најчесто тие се разрушени, без прозорци, врати, вода или струја. Испитаниците укажуваат дека најтешко е во зимскиот период кога остануваат без место за престојување. Во такви случаи и Пунктот на Црвениот крст во Момин Поток им овозможува преноќување во рамките на нивниот објект, но капацитетите се ограничени. Дополнително, условите биле особено тешки во периодот на пандемијата со КОВИД 19, кога Пунктот не работел и бездомните лица не биле во можност да ги користат услугите како што се одржување на хигиена, добивање на оброк и преноќување во зимскиот период при многу ниски температури.

- *Кога е ладно седиме у Џамбо, значи топло да биде, горе, и нема криење ... една вечер сам спиев на меѓуградска станица. Таа цела ноќ не можев да заспијам, станувев, шетав, не можеш да спиеш, шетав, годините си го прават своето, иначе јас немав гајле од студ.*
- *У комбе дуго време сум спиел...тоа у Топана кај што работам сега... и кога многу е ладно... тука спиеме (н.з. во Пунктот).*
- *Многу се мучев, немав каде да одам, дење-ноќе, надвор си, дење ноќе не спиев леле... не прашувај, ми идеше, пекол, немав никаков излаз, никаков, ни дење ни ноќе а ладно е, ладно е, тешко е тешко.*
- *Кога немав пари... некогаш и надвор спиев на студ на ладно, по паркови, по автобуските, по железничка секаде сите места*
- *Сум бил на многу места, на железничка, на автобуска... Сега не можам точно да ви набројам... напуштена куќа на едно место, на друго место.*

- *Јас живеам во една гаража... Можам да ја наречам слободно гаража... во истиот двор.*
- *Во старо игралиште напуштено... Прозори немаше, имаше врати, само ме спасуваше што имаше решетки, после јас земав лајсни со најлон купив нов. Малку почетокот... во лето... не можев да се снајдам, и морав во вовчето во паркот... една недела.*
- *Јас си скитав на улици... по улици, највише низ центар, Буњаковец, цел пазар, по канти ќе најдеш да јадеш,*
- *На улица, како да ти кажам и јас неznam, у подрум, на ведро небо, на бетон, у гаража.*
- *По напуштени куќи, напуштени згради, кои што никој не се грижел за нив, ќе ги спомнам зградите на Фиком и зградите на...*
- *После тоа останав кај едни пријатели, преспав таму, па спиев едно време кај нова железничка, тоа турскиот театар што го правea, тука преспивав едно време.*
- *Има локации насекаде... ги има низ сите делови на градските и приградските населби, кајшто можете да ги најдете во Ѓорче Петров, може да ги најдете во Кисела вода, може да ги најдете во Аеродром, во Ново Лисиче, Скопје север, Топанско поле... има луѓе што бараат кота, кота... база каде да се укотват.*
- *Кај ќе најдам, по улици, по куќи напуштени, по....сме спиеле тука во автобус до Александар Палас 2 години.*
- *Во улица, на улица спиев, надвор, по куќи кршени, некогаш по паркови, на клупи.*
- *Откако почина татко ми останав на улица, земав еден стан под кирија, не можев да го платам, останав на улица спиев по трговски центар доле у подрум.*
- *Кога почина мајка ми спијам у комбе... сега, кај што работам јас у отпад (н.з. сега спие).*

(Искази од интервјуирани лица)

Во однос на згрижувањето за бездомни лица, посебен акцент се дава и на засолништата за бездомници, кои играат значајна улога во преживувањето и развивањето на капацитети за закрепнување на секое бездомно лице. Во одредени држави засолништата за бездомните лица, имаат тенденција да работат независно од

владините тела, и тие не само што треба да нудат засолниште и храна, туку, во најголем број случаи, се гледаат како места за значајна интервенција. Некои засолништа собираат информации од корисниците за да бидат во можност да ги таргетираат проблемите, да ги упатат до соодветни ресурси или пак служби. Некои засолништа промовираат подготвеност за работа, преку центри за обука во самите засолништа, социјални претпријатија или преку групи за вработување. Други се фокусираат на здравствените потреби и ги упатуваат корисниците на соодветни служби кои најмногу одговараат на нивните потреби. (Hurtubise, Babin & Grimard, 2009: 8) цитирано во (Porphaim & Peacock, 2021) Меѓутоа, станува проблематично и предизвикувачко да се обезбедат такви услуги на сите ранливи сегменти на популацијата без адекватна владина поддршка. Ресурсите брзо се исцрпуваат и потоа не може да се обезбедат најпотребните услуги поврзани со соодветно згрижување на оние кои имаат потреба од тоа. Според тоа, засолништата може и треба да бидат поддржани и со владина интервенција. (Porphaim & Peacock, 2021) Во нашата земја функционираат четири пункта на Црвениот крст кои обезбедуваат времено згрижување на бездомните лица на подрачјето на град Скопје, Струмица, Струга и Битола, здравствена заштита, услови за одржување хигиена и други психосоцијални услуги. Имено, бездомните лица во овој центар добиваат хигиенски услуги, чисти алишта, берберски услуги, лекарски преглед и неопходни лекаства, разговор и совети од психолог и топол оброк. Мора да се напомене дека одредени владини институции како што е Министерството за труд и социјална политика, овозможува одредена помош за функционирање на пунктовите. Главните забелешки на бездомните лица кои беа интервјуирани се однесуваат на неможноста да преноќуваат и во летниот период (не само во зимскиот кога постојат ниски температури) и подолготрајно да престојуваат во Пунктот.

Моментално престојувалиште на бездомните лица

Во временскиот период додека се спроведуваше истражување, истражувачкиот тим констатираше дека 33% од бездомните лица биле сместени во изнајмена соба, која можеле да си дозволат поради извршување на повремени работни активности, земање на гарантирана минимална помош или друг вид на државна помош, пензија или помош од пријатели или роднини. Двајца од испитаниците или 6% живеат во гаражи (во сидана и лимена, без пристап до вода и струја).

Околу 30 % живеат или на улица, во напуштени објекти или куќи, кои се без основни услови за живот. Околу 18% се сместени моментално кај некои роднини и пријатели. Останатите живеат во некои простории (канцеларија, друг простор) кои им биле дадени на користење од страна на нивните работодавачи и во еден случај лицето живее во стекнат социјален стан.

- *Сега моментално сега сум кај еден пријател карши самот ... не сум долго јас таму 4 ноќа сум таму ама он не може да ме држи долго неznam како да кажам никој џабе не те држи сега, неznam, од кај да се снајдам, барем да се сместам под кирија некаде, ама немам пари, неznam.*
- *Сега моментално исто у гаража кај господинот кај што шишињата ги носам и ми има дадено клуч кога сакам да отидам, да влезам,... Ако немам кај да спијам да си легнам ќе се стуткам со едно ќебе и така... на столица ќе се стуткам ќе легнам.*
- *Така да сега има една фамилија... ми имаат дадено еден објект ... таму им било трло, и имаат куќа, во таа куќата не живее никој, и ми го дадоа тоа да престојувам таму едно извесно време, и да го пазам.*
- *Си земам социјално си плаќам кирија 2000 денари.*
- *Тоа е канцеларија, вака имам клима, имам телевизор, имам све имам за бањање топла вода, имам шпорет да пржам да јадам, значи исто како дома.*
- *Сега плаќам нешто шефица ми помагаше, плаќам 3000 денари соба ... па скоро 3 години.*
- *Сега зимно време спиеме во паркингот... Таму има едно комбе, во комбето спиеме, одамна сме 6 месеци.*

(Искази од интервјуирани лица)

2.3. Материјален статус на бездомните лица за справување и за излез од бездомничката состојба

Кога се зборува за материјалната состојба на бездомните лица во моментот на спроведувањето на интервјуто, генерално целокупната интервјуирана популација се наоѓа во доста неповолна финансиска состојба. Ваквата состојба се должи на високиот степен на невработеност кај испитаниците или поради ниските месечни приходи

кои ги добиваат. Оттука, **често се наметнува прашањето зошто бездомните лица не работат**, односно имаат пасивен пристап во нивното работно ангажирање. Истражувачките резултати покажуваат дека бездомните лица се соочуваат со поголем број на бариери за вработување, кои влијаат и на развивање на пасивен пристап во однос на вработувањето, како што се:

- За пристап до определена работна позиција на бездомните лица често од работодавачите се бара да имаат адреса на живеење. (Shayoct, 2022) Секако дека е потешко да добие или да има одржлива работа без стабилно место за живеење. На тој начин, се наоѓаат во lose-lose ситуација, тие не можат да најдат место за живеење сè додека не најдат работа, но најчесто не можат да добијат работа додека не добијат место за живеење. (Shayoct, 2022)
- Одреден дел од бездомните лица немаат историја на вработување, имаат ограничено или пак немаат доволно работно искуство, особено лицата со здравствени проблеми или со некој вид на ментални попречености, што ги прави сомнителни кај работодавачите.
- Криминалната историја им го ограничува пристапот до пристојни работни позиции, поради присуството на стигматизација и маргинализација на оваа категорија на лица.
- Зависносите од алкохол и дрога ги спречува бездомните лица да бараат и да најдат работа. Многу работодавачи претпоставуваат дека бездомните лица се зависници. (Shayoct, 2022)
- Државниот систем за социјални бенефиции понекогаш може да биде дестимулатор за вклучување во работни активности.
- Ниските образовни квалификации и недостаток на вештини потребни за модерните работни места како што се дигиталните вештини.
- Дискриминација – познавањето дека лицето имало искуство со бездомништво само по себе може да биде негативен фактор во очите на работодавачите.
- Ниска самоверба и недостаток од доверба – како значајна бариера за вработувањето (Dunlap, Rynell, Young, Warland, & Brown, 2012).
- Недостаток од поддршка од други лица кои може да им помогнат со проблемите за вработување.
- Загубата на животните навики создава пречки за влез на пазарот на трудот.

- Недостатокот на транзициски модели и програми за вработување.
- Системот за социјална помош не е во согласност со конкретните потреби. (Реактор – Истражување во акција, Конект и Паблик, 2016)

Лицата што искусуваат бездомништво може да се соочуваат во поголема или помала мера со сите или со некои бариери за вработување. Во таа смисла, податоците од истражувањето може да укажат на одредени причини за невработеност на бездомните лица во моментот на спроведување на интервјуто. Од 57% на испитаници кои се без работа, не работат од повеќе причини:

а) Пет (5) лица поради старост над 65 години не се во психофизичка работна состојба,

б) Шест (6) лица не работат поради инвалидитет или посериозни ментални болести, додека

в) Осум (8) не работат поради семејни обврски, апатија, немање никакви работни квалификации, мислење дека некои работни активности се ризични за нив и потпирање на минимална државна помош и храна од хуманитарни организации.

Невработеноста кај бездомните лица, согласно изјавите на некои испитаници, посебно се актуелизирала и се влошила во периодот на пандемијата од КОВИД 19. Но, како преживуваат лицата кои не работат? 43 % од испитаниците добиваат минимални месечни приходи од државата (социјална парична помош, пензија, помош по основ на инвалидитет), наспроти 57 % кои не добиваат финансиска помош. Но, и тие што добиваат одредена парична помош не е доволна за нормалните месечни трошоци, а најмалку да си обезбедат пристојно платено домување. Поради тоа, дел од испитаниците се оддаваат и на просење (26%) и се пријавуваат во Пунктот за бездомници и во други граѓански здруженија кои доставуваат бесплатни оброци. Тоа значи дека социјалниот државен систем спрема оваа категорија не овозможува ниту минимални услови за живот. Останатите 29% (10 лица) се „снаоѓаат„ во животот и често извршуваат физички потешки активности (утовар-истовар, припомош, сезонска работа и слично) или т.н. купи-продај, собирање стари шишиња, работа на дневница по потреба. Но, ваквата работа е често нестабилна и ниско платена. Во одредени случаи, поради маргинализацијата во општеството и нивната позиција како работници во сивата економија, одредени работодавачи ја искористуваат нивната позиција и често остануваат без надомест за извршените работни ангажмани. Во моментот на спроведување на

интервјуто само 5 лица (14%) се со постабилна работа повеќе месеци или години и примаат редовни месечни приходи. Сепак, кога се зборува за излез од бездомништво и одржливо пристојно домување, не е битна секогаш вработеноста како таква. Влезот во ниско платено или нестабилно вработување потенцијално може да го зголеми ризикот од бездомништво во одредени случаи, поради проблеми во буџетирањето и потешкотиите во справувањето со промените во приходите кога се движат во полето на имање или немање на работа. (Gray, 2020) Според тоа значајно е, кога се разгледуваат бариерите за вработување на бездомните семејства, посебно да се разгледаат и пречките за добро и одржливо вработување, доколку намерата е значајно да се влијае врз благосостојбата на лицето и да се намалат шансите за повторно враќање во бездомништво во иднина. (Gray, 2020)

Покарактеристични изјави во врска со работниот статус на испитаниците се:

- *Знам дека сум болен, еве лекови пун џеб... ама мора да работам за да опстанам нешто ... што ќе најдам ... па некогаш на пазар ... порано работев со количка тоа растовар што ќе ми дојде до рака утовар-растовар роба нешто што ќе стигне.*
- *Па некои луѓе што ми ветувале (работа) ништо... џабе... кога те знае уличар бездомник се плаши да те земе... ме знаат дека немам никој, дека немам кај да одам, они ми помагаат јас не крадам, ама кога те знае бездомник џабе ... нема доверба некој во тебе...он мисли дека ти си бездомник ќе те украде и кај ќе работам кога немам дом.*
- *Не реков дека не сум способен за никаква работа... јас сум способен да речам пример, можам да бидам хигиеничар... второ...можам да бидам чувар... пуштено над 300 муабети луѓе да ми најдете работа, никој до сега не ми нашол работа... или старо лице да чувам, дали жена или маж, не крадам, не правам измами, брблив сум, зборлив сум.*
- *Јас не работам многу, колку за цигари, за јадење.*
- *Зависи... По мое лично искуство многу сум изгорен ... ќе му работиш, нема да ти даде пари... ако имам редовно плаќање зошто не би останал?*
- *Почна корона вирусот, јас останав без средства за егзистенција, без работа, не можевме да продаваме*

списанија, не можеш да најдеш работно место... Немаш средства едноставно за егзистенција.

- *Нешто сме собирале шишиња, по канти сме најделе нешто леб по канти.*
- *Просиме, по канти, по траци, по кафиќи каде ќе најдеме таму просиме, по кафичи ќе собереме некој денари... па даваат, некогаш не даваат, не сме само ние, многу души има што просат.*

(Искази од интервјуирани лица)

Истражувањето на Илијевски, Илоска, Мојанчевска и Донеvsка во 2018 година, кое се однесува на реинтеграцијата на лицата сместени во прифатниот центар „Чичино Село“, исто така детектира низа причиние за невработеност кај испитаниците. Околу 40% од испитаниците кои се сместени во оваа установа, мораат да ја напуштат истата доколку почнат да работат. Околу 20% од нив причините за својата невработеност ги препознаваат во ниското образовно ниво, додека 15 проценти од испитаниците во лошата здравствена состојба. Многу мал дел, пак, се чувствуваат обесхрабрани поради возраста, поради неможноста да ги згрижат децата во случај на вработување. Исто така, многу е мал делот од испитаниците, кои причините ги гледаат во екстерни фактори како економската состојба во земјава и лошата понуда на пазарот на труд. (Илијевски, Илоска, Мојанчевска, & Донеvsка, 2018)

Наведените податоци во врска со работниот статус се очекувани бидејќи една од карактеристиките на бездомните лица е тоа што не работат. Но, кога се креира политика за намалување на бездомништвото преку соодветни политики за вработување, мошне значајни одговорите на прашањата: „Колку лицата се работно способни?“, „Дали сакаат да работат?“ и „Дали бараат?“, но не можат да најдат соодветно вработување. Токму овие аспекти се поврзуваат и со одредени структурни фактори (со политиката за вработување, како и со политиката на социјална заштита), но и со други бариери или предизвици со кои се соочуваат бездомните лица, а на кои треба да се делува за успешен излез од бездомништвото.

2.4 Социјална мрежа и поддршка на бездомните лица

Социјалните врски се есенцијални за човековиот просперитет. Тие најчесто се извор на социјална поддршка која во себе може да крие емоционална, инструментална или финансиска помош. Во животниот век, топлината и квалитетот на социјалните односи/врски на едно лице, имаат длабок ефект врз развојот на неговото чувство на самовреднување. (Harris & Orth, 2020) цитирано во (Rea, 2022) Во зависност од интензитетот и квалитетот, социјалните врски може да ја подобрат физичката и менталната благосостојба и да ги намалат ефектите од стресот кај индивидуите. (Umberson & Karas Montez, 2010) (Cohen & Wills, 1985) цитирано во (Rea, 2022)

Бездомните лица често се подложни на интензивна социјална стигма, маргинализација и не се интегрирани во општеството. Оттука, се наметнува прашањето како лицата кои се во ваква стигматизирачка општествена позиција и се изолирани во општеството, ги користат нивните социјални врски со цел да се справат со стресот од нивниот статус? Социјалната интеракција со останати лица, без оглед дали станува збор за членови од семејството, пријатели или други познаници, често е доведена во прашање кога одредено лице е бездомно. Постојат докази дека стигматизираните лица се повлекуваат од потенцијалните извори на поддршка, (Newheiser & Barreto, 2014; Zhang et al., 2020) цитирано во (Rea, 2022) што резултира со зголемена депресија и анксиозност (Moore & Tangney, 2017) цитирано во (Rea, 2022).

Во идентификувањето на факторите за влез во бездомништво, одредени истражувања покажуваат дека токму распадатите врски, односно непостоењето на социјална комуникација најчесто со останатите членови на семејството или пак пријатели, е препознаен како фактор кој претходи на бездомништвото (Forty, 2008; Stein et al, 2012) цитирано во (Rea, 2022). Кај испитаниците кои станале бездомни во доцната возрасна доба, прекинот на семејните и останати социјални контакти е честа причина за влез во бездомништвото. (Ravenhill, 2003.) цитирано во (Kostelić & Peruško, 2021) Особено хроничните бездомни лица и оние со присуство на ментални заболувања или имаат слаби социјални контакти или пак ги немаат воопшто (Henwood, Stefancic, Petering, Schreiber, Abrams, & Padgett, 2015), било да станува збор за членови на семејство, пријатели или други познаници.

Од изјавите на бездомните лица интервјуирани во истражувањето може да се заклучи дека околу 80% од нив се резервирани во однос на контакти со најблиските членови на семејството, деца, родители или роднини. Контактите со нив најчесто не постојат и доколку постојат во одредени случаи, тие се многу ретки. Преку одредени изјави индиректно може да се насетат причините за немање на социјални контакти со примарното семејство, кои се должат или на нарушени семејни односи (најчесто по смрт на родителите се појавуваат имотно-правни спорови во семејството кои влијаат на комуникацијата со браќа и сестри, или по разделба/ од партнерките престанува и комуникацијата со децата), поради стигматизација или поради некои други индивидуални карактеристики кои ги поседуваат одредена група на бездомни лица (горделивост, срам). Преку изјавите се добива впечаток дека самата состојба на бездомништво ги прави уште почувствителни во однос на комуникацијата со други луѓе, преовладувајќи кај нив чувство дека контактите би постоеле доколку другите лица би имале корист од нив. Загрижувачки е податокот дека голем дел од бездомните лица, по смртта на родителите, најчесто ги прекинуваат контакти со нивните браќа и сестри и доколку ги имаат тие многу површни и не се интензивни. Кога станува збор за комуникацијата со своите сопствени деца (оние бездомни лица кои изјавиле дека имаат, околу 80% од бездомните лица не контактираат со нив, најчесто по разделбата со нивната мајка и поради неподготвеноста на децата да контактираат со нив. Оние кои имаат некаква комуникација, таа е сепак ретка и површна. Тоа значи дека најзначајните врски што треба да постојат во нивната социјална мрежа, која има капацитет да влијае врз резилиентноста на лицето да влезе во бездомништво или да ја подобри нивната физичка и ментална благосостојба, па дури и додека трае бездомништвото, отсутствува! Така, во услови кога се наоѓаат во една ранлива состојба, отсутството на квалитетна социјална мрежа, може само да ги интензивира негативните последици од бездомништвото. Како што наведуваат:

- *Она не ме остави да живеам фактички... јас несакам (н.з. да контактира со сестра му).*
- *Не се гледам со никого... само со децата од фамилијата тука (од неговите браќа).*
- *Не ми одговораат... последните 2 години никако (н.з. децата на телефон).*

- *Па, нејкат да контактираат (сестрите)... некој пат знаат и да ме блокираат, да не ми се достапни (децата).*
- *Со сестра ми не комуницирам, со брат ми пред 4-5 години само вака преку телефон што се имам чуено и него одамна го немам видено, значи татко ми и мајка ми, тук тек ако се чуеме и они нивниот живот.*
- *Немам со нив контакт... домашни проблеми.*
- *Ако сакаат (н.з. децата), нека дојдат да зборат, со татко треба да збориш... треба да го поштуваш татко ти.*
- *Па едно кратко комунициравме, разговаравме, после тоа прекинавме...*
- *Не ми треба никаква помош... со нејзе (н.з. ќерката) не контактирам.*
- *Секој денеска ако имаш у џеб, ќе те сака, ако немаш кој ќе те сака, ја знам како иде, ти не ме сакај кога имам у џеб, туку кога немам.*

(Искази од интервјуирани лица)

За севкупната состојба на бездомното лице не е битен само интензитетот и квантитетот на социјални контакти, туку позначајна е социјалната поддршка. Социјалната поддршка е мултидимензионален концепт кои вообичаено се мери на три начини: (1) мерки на социјална интеграција преку големината на социјалната мрежа 2) мерки на добиена поддршка преку големината на добиената поддршка од врските од социјалната мрежа (добиена/бихевиорална социјална поддршка) и 3) мерки на перцепирана поддршка која се проценува преку индивидуалните перцепции за достапноста на поддршката од социјалната мрежа (перцепирана/когнитивна социјална поддршка). Добиената и перцепираната социјална поддршка може да се состојат од различни компоненти како што е: емоционална поддршка (експресија на позитивно влијание и емпатично разбирање), финансиска поддршка (обезбедување на финансиски совет или помош) и инструментална поддршка (материјална или бихевиорална поддршка). (Hwang, et al., 2009) Тоа укажува дека социјалната поддршка помалку е поврзана со интензитетот и фреквенцијата на контакти со други, туку повеќе е поврзана со квалитетот на контактите. Можеби значајно за благосостојбата на бездомното лице е квалитетот, функцијата на односите (контактите) со оние кои комуницираат, отколку составот на социјалната мрежа (Rea, 2022). Одредени автори

забележуваат дека ранливоста во однос на бездомништвото извира во еден дел од недостаток на пристап или на позитивна социјална поддршка (Hwang et al., 2009; Wong & Stanhope, 2009). Истражувачките резултати покажуваат дека дел од бездомните лица, од најблиските членови на семејството (браќа, сестри или роднини) очекуваат многу повеќе финансиска помош и поддршка, но истата од различни причини отсуствува. Кога станува збор за социјалната поддршка од децата, интересно е да се забележи дека бездомните лица или поради горделивост или срам, изјавуваат дека не бараат никаква помош од своите деца и не сакаат да добиваат. Кумулативно гледано, кај анализираната бездомничка популација, отсуствува и квалитетна социјална мрежа, но и позитивна социјална поддршка. Контактите и поддршката не само што се минимални, туку и односите со некои членови од семејството, со текот на времето уште повеќе се заладуваат.

- *Секој си ја гледа фамилијата своја, а јас дали сум по улици, дали имам што да јадам, дали немам што да јадам, воопшто не ја занима тоа.*
- *Животот е пекол, многу е тешко кога немаш некоја особа да ти помогне, значи ни на небо си, ни на земја.*
- *Па сум се обраќал, овој постариот ми помагаше, ама сега не може, дека ја срушија куќата и сега градат нова куќа, вика немам... Ми донесе една греалица... Ми беше расипана, ми купи тој брат ми ... порано ми помагаше, ама сега не може...*
- *Ништо, ништо, ништо... па тражил сум им (н.з. помош од сестрите) немаме, немаме, немаме, и со финансиски ништо не су ми помагале.*
- *Да не остане човек брат од брат или сестра од сестра... тој си јаде таму, си пие, мене кој ме сматра дали умро дали осамен.*

(Искази од интервјуирани лица)

Аспектите на социјалната поддршка мора да бидат таргетирани во политиките за намалување на бездомништвото ако се базираме на истражувачките резултати кои укажуваат дека меѓу лицата со историја на бездомништво, позитивната социјална поддршка е поврзана со субјективната благосостојба (Barczyk, Thompson, & Rew, 2014), подобро ментално здравје, намалување на употребата на супстанции (Hwang et al., 2009) и подолго задржување на домувањето (Nelson et al., 2015; Rosenheck et al., 2001; Wong & Stanhope, 2009) цитирано во

(Gabrielian, Young, Greenberg, & Bromley, 2018) Уште поконкретно, перцепираната финансиска поддршка, е поврзана со подобро физичко здравје, перцепираната емоционална поддршка е поврзана со подобар ментален статус и перцепираната инструментална поддршка е поврзана со ниско ниво на виктимизација. (Hwang, и др., 2009) Согласно значењето на врските во социјалната мрежа и очекуваната социјална поддршка, креаторите на политиките за намалување на бездомништво, задолжително треба да се фокусираат и на креирање на модели за подобрување на социјалната поддршка барем од нивната најтесна социјална мрежа.

2.5. Пристапот до извори на бездомните лица за справување и за излез од бездомничката состојба

На прашањето како да се преживее, односно да се справат со предизвиците и искушенијата со кои секојдневно се соочуваат лицата во текот на нивниот бездомнички живот неопходно е покрај индивидуалните капацитети да имаат и пристап до извори (социјални, економски, образовни, здравствени) кои ќе обезбедат помош, поддршка и заштита на бездомните лица во справување не само со проблемот на домување, туку и со проблемите на маргинализација и социјално исклучување од општествениот живот. Станува збор за извори и капацитети базирани на заедницата и на општеството наменети за помош и реинтеграција на бездомните лица.

Оттука, посебен предмет на интерес е помошта и поддршката што бездомните лица ја добиваат за справување и за излез од бездомничката состојба од заедницата и од институциите на системот. Целта е да се согледа каква помош и поддршка им се нуди, каква е нивната расположливост и достапност и со кои предизвици се соочуваат во допирот со локалните и другите институции на системот надлежни за справување со прашања, проблеми и потреби на бездомни лица. Во тој дел, испитаниците беа прашани каде се обратиле за помош, дали знаат каде да се обратат, каква помош добиле, со кои проблеми се судриле и слично.

Според добиените одговори се издвоија повеќе субкатегории: социјална помош и поддршка, станбена помош и поддршка, друга институционална помош и поддршка.

Социјална помош и поддршка

Социјалната заштита во нашата земја се дефинира како систем на мерки, активности и политики за спречување и надминување на *основните социјални ризици* на кои е изложен граѓанинот во текот на животот, за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост и за јакнење на неговиот капацитет за сопствена заштита. Тие, според *Законот за социјална заштита* (2019) се делат на мерки на социјална превенција, на институционална и на вонинституционална заштита. *Социјалната превенција* опфаќа мерки и активности со кои се спречува настанувањето на социјалните ризици, се врши рано откривање и ран третман на граѓанинот за надминување или ублажување на штетните последици од изложеноста на социјален ризик. Од друга страна, *институционалната заштита* опфаќа право на сместување во установа за социјална заштита, додека *воинституционалната заштита* опфаќа помош на поединец, помош на семејство, дневно и привремено прифаќање и згрижување, сместување во згрижувачко семејство и сместување во мал групен дом.

Имајќи предвид дека бездомните лица како ранлива категорија се соочуваат со повеќе ризици (ментални болести, зависности, деморализација, губење на семејни и на други социјални врски, сиромаштија, живеење на улица, питање и слично) се поставуваат прашањата каква социјална заштита оствариле тие текот на нивниот бездомнички живот и дали се евидентирани како корисници на некоја од социјалните услуги.

Како што е претходно наведено, интервјуираните лица се дел од уличното бездомништво и не ја користат **услугата на привремен престој во центарот за бездомници**, иако неколку од нив биле краткотрајно сместени. Според одговорите на испитаниците, некои не сакаат да одат поради лошото искуство или сознанија за негативни искуства на други бездомни лица, дел одбиваат бидејќи нема да можат да користат гарантирана минимална помош или нема да можат да остварат други приходи по основ на вработеност, додека некои бездомни лица не можат да ја користат таа услуга поради немање соодветни документи.

Во однос на **правата на парична помош** од социјална заштита, 46% (16 лица) од интервјуираните лица се корисници на некое од предвидените права,²⁴ додека 54 % (19 лица) не. Најчесто се корисници

²⁴Надоместок заради попреченост, гарантирана минимална помош, старосна и инвалидска пензија.

на гарантирана минимална помош (ГМП)²⁵ од 5.000 денари, минимална пензија по основ на старост (корисници се две лица), пензија или друга финансиска помош по основ на инвалидитет (корисници се три лица) кои се во износ до 10.000 денари. Во однос на висината, бездомните лица се жалат дека таа не стигнува за цел месец, особено што некои лица плаќаат и закуп на соба кој изнесува меѓу 3000 и 5000 месечно. Ваквите очигледни апсурдности и очекувања дека социјалната помош ќе овозможи задоволување на минималните потреби за живот се далеку од идејата дека со таквата политика може да се намали сиромаштијата кај таргетираните граѓани-корисници, а уште помалку нивното бездомништво. Дополнителна критика на таквата политика е законското ограничување да се понуди и друга социјална услуга (на пример еднократна парична помош) и покрај утврдената фактичка состојба од социјалните служби дека бездомните лица -корисници се најчесто самци, станбено необезбедени и невработени.

Посебно внимание предизвикуваат бездомните лица (54%) кои не се дел од системот на социјална заштита. На прашањето зошто не се корисници на некое од правата на социјална заштита, дел од одговорите се следни:

- *Добив, ама ми го прекинаа (социјална помош), сакам пак да покушвам, само да ги добијам изводите.*
- *Јас 7 пати имам побарано за социјална помош и седум пати сум одбиен... прво, ми кажуваат зошто татко ти има имање уште додека беше жив има татко ти имање не ти следува вика...а јас им кажувам јас сум бездомник и вика... на основа ова има и овој закон лице кое не постои кое нема стално место на живеење кое нема адреса и нема улица не ги исполнува условите за социјална помош...*
- *Зимава социјално, еден ден каснев, требаше на 15 да се потпишам да се пријавувам во бутел и ме казнија 6 месеци... викам најдовте на социјално да ме казните зашто не сум се потпишал за еден ден ... и ме казнија и бев до центар за социјална работи... ќе видиме ќе испитаме ситуација ...*
- *Се чудам како постои една држава со извињење да ви кажам без разлика дали сум разведен или документацијата што ги*

²⁵ Право на постојана парична помош има лице неспособно за работа и материјално необезбедено, кое не може да обезбеди средства за својата егзистенција врз основа на други прописи. https://www.mtsp.gov.mk/uslugi-ns_article-pravo-na-postojana-paricna-pomosh.nspх

бара социјалниот работник ... и сега жената не е тука тие можат да дознаат автоматски како што... без тоа судското решение дека сум разведен не можеме да завршине ништо...

- *Прво бев у социјално, нејќеа да ми дадат социјална помош вика, ти си надвор, немаш адреса на живеење... лична карта имав и тогаш јас уште гласам на станот во Север.*
- *Порано барав социјално, донеси документи, носам, ама треба уште ова, однесов, ама уште ова и...*
- *Сум побарал, ама не сум добил (помош од ЦСР). Добивав социјална помош, ама пошто немам стална адреса, а тие доаѓаат во контрола да видат каде си, што си и тогаш ти даваат решение....(сега) не примам.*
- *Кога беше полициски час, јас бев у социјално...еве лична карта немам сега треба да се сликам... за социјална помош... тогаш кога имав лична карта требаше да одам, ама неznam како се случи... сега ако се сликам да видам да се сликам и да одам ама и документи ми требаат неznam како ќе биде неznam, неznam ни ја.*
- *Јас барам еднократна помош за опрема и некоја си помош од општина и од социјално...никој пат не сум го добил.*

(Искази од интервјуирани лица)

Наведените искази покажуваат дека некои бездомни лица се одбивани поради некомплетна документација, неможност да докажат дека немаат имот, додека други не можат повторно да го остварат правото поради губење на лична карта, доцнење со документи и слично. Ваквите причини ги исклучува од системот на социјална заштита, и покрај тоа што социјалните служби лесно можат да констатираат дека се лица во социјален ризик поради нивната животни околности.

Од наведените искази може да се заклучи дека центрите за социјална работа иако знаат за сиромашниот и тежок бездомнички живот, можат да го укинат правото на парична помош поради некомплетна документација или доцнење во поднесување документи од страна на бездомните лица. Ваквото нефлексибилно постапување укажува дека нема соодветен пристап до социјална поддршка и разбирање за најралнивите категории, дури и во ситуации кога не се исполнети одредени законски услови. Во прилог на наведеното, се

потврдува дека не постои соодветна законска рамка за директно таргетирање на бездомните и за утврдување на нивните потреби.

Друга институционална помош и поддршка

Во овој дел, се поставува прашањето дали бездомните лица имаат пристап до помош и поддршка од локалната власт или од други институции на системот, кои се дел од јавниот сектор. Одговорите се негативни:

- *Еве да речеме една ситуација, се делеа ваучери во износ од 6000, 9000 денари... никој од владата... никој од министерството за труд и социјала не се сети дека постојат лица кои се бездомници, коишто спијат на улица кои имаат потреба од поголема помош.*
- *Никој не ми помага, психијатриска болница Бардовци ми помага... па ми дава решение дека сум болен и носам во социјално и ми даваат 11.300.*
- *На многу места сум се обратил за помош... со тек на време, мислам... Сум поминувал кај Тодоровиќ у Тинекс, он ми има помогнато... Извесно време нема да го именувам човекот што е у министерство, му имам побарано една помош и еден проект да може бездомните лица да се направи, да се искористи еден објект ... така да тој човек ...само ми рече... нема да го заборавам никогаш човек на таква функција ќе те молам излези надвор и затвори ја вратата... тоа е жалосно.*
- *Многу сум стресен од институциите и се ќе кажам, државните институции кај нас е нешто страшно и болниците тоа е страшно, страшно, болно прашање, како да идам со нож у институциите, ако не завршам изнервирам се и викам тоа е државен телефон, да не ти даде државен телефон да звониш до една точка државата плаќа, а викам тие луѓе... у град више завршено е за сиромашен.*

(Искази од интервјуирани лица)

Што може да се заклучи од наведените искази:

Бездомните лица се дополнително маргинализирани и заборавени од институциите на системот. Не се дел од нивните долгорочни стратегии, годишни планови и дневни агенди. Локалните власти не се занимаваат со прашањето на бездомништвото во нивната заедница, ниту развиваат планови и програми за негово препознавање

и решавање. Бездомните лица се оставени на страна, како проблем во надлежност на централната власт и поради тоа не се дел од нивните приоритети и буџетски ставки.

Како што е наведено во книгата *Културата на бездомништво* (The Culture of homelessness), дури и видливата страна на страдањето на бездомните лица на улица не успева да пробуди јавна и институционална реакција доволно силна за да го намали (Ravenhill, 2008: 26–27). Значи отсуството на реакција повеќе значи да се остане глув на страдањето и да се одбегне негово соочување.

Станбена помош и поддршка

Немањето пристап до достапно домување или друго олеснување во обезбедување на станбеното прашање е заедничка карактеристика на речиси сите бездомни лица.²⁶ Наспроти правото да користи привремен престој како дел од социјалната заштита (кое е исто така ограничено), испитаниците немаат капацитети, можности, ниту исполнуваат услови за пристап до социјално поддржано живеење или за решавање на нивното станбено прашање. Свесни се дека тоа за нив е тешко остварливо. Како самци, без постојано место на живеење, дел без приходи, дел неписмени и неинформирани се исклучуваат од секаква можност некогаш да станат носители или баратели на социјално домување. Долготрајното бездомништво и затворените врати ја умртвува надежта и прашањата и желбите остануваат неодговорени, односно неостварени. Како што наведуваат:

- *Зошто не ми се одобрува? (н.з. социјален стан), јас немам ни куќа, немам ни кола, немам ни имање, ништо немам.*
- *Јас сакам само една соба од државата да е моја... јас домско дете треба стан да ми дадат значи центарот знае, јас сум прво дете без родители даден... домско дете а ме пуштаат по улици, нема правдина тука... јас сакам да се борам ама немаш покрив многу е лошо... собичка да ми дава државата да речам државата ми дала нешто ама ова џабе.*
- *Не избркале.... тој (м.з. претходниот градоначалник) ни дал по некој динар ни дал, не бркал од таму, како да немаме пристаниште да живееме во Македонија ... што ќе ти зборам*

²⁶ Само едно интервјуирано лице е корисник на социјален стан.

кога знае цела влада, кај живеевме, што живеевме, тоа си го знаат тие, од центарот, директорот ме знае.

(Искази од интервјуирани лица)

Ваквите искази потврдуваат дека државата не нуди можност за достапно социјално домување на бездомните лица, но ни бездомните лица немаат капацитети и услови за исполнување на законски предвидените услови. Во недостиг на соодветно образование, информирање и поддршка, ќе останат маргинализирани и социјално исклучени од пристапот до домување. Токму затоа, примарно е бездомните лица, особено самците да добијат помош и поддршка за да ги исполнат условите за пристап: стручно оспособување, развивање на когнитивни и социјални вештини, развој на мрежа на поддршка и слично. Во спротивно, ќе бидат осудени засекогаш да останат на маргините. Зошто? Бидејќи приоритет ќе имаат децата, децата без родители, самохраните мајки, ромските бездомни семејства, а тие, како самци ќе останат и понатаму најранлива и најзаборавена категорија. Оттука, бездомните самци, кои добиваат растечка димензија, и често исклучена од владините политики и мерки на социјална заштита и социјално домување, треба да добие посебен третман, признавање и идентификување.

Помош и поддршка од граѓанскиот сектор

Бездомните лица, освен што се корисници на Пуктот за бездомници Момин Поток каде редовно два пати неделно добиваат оброци за неколку дена, можност за бањање, перење, и спиење во зимските месеци, хуманитарна помош во храна добиваат од неколку граѓански здруженија (повеќе види на www.bezdomnistvo.mk). Испитаниците ги користат нивните услуги и секоја сабота добиваат оброк од НВО Љубезност, секој четврток можат да добијат оброк кај сестрите на мајка Тереза во нивниот дом во Кисела Вода, а некои од бездомните лица добиваат хуманитрана помош и од одредени верски установи, пекари и слично.

Оттука, во државата има граѓански организации кои нудат услуги на бездомни лица, но тие претежно успеваат да помогнат во задоволување на основните потреби за храна и облека. И покрај заложбите не успеваат да најдат одржливо решение за бездомните лица во смисла на наоѓање системско сеопфатно решение со кое

бездомните лица ќе влезат во системот на социјална заштита и на социјално поддржано домување.

2.6. Односот на полицијата спрема бездомните лица

Односот на полицијата кон бездомните лица ќе се обидеме да го прикажеме, пред сè, поаѓајќи од фактот дека, кога е во прашање оваа категорија на маргинализирани лица, тие, по правило, не ги пријавуваат кривичните дела кои спрема нив се сторени, односно со кои се виктимизирани. Тоа, пред се, се должи на лошото искуство во меѓусебните односи, или на искуството што другите бездомни лица кои имале контакт со полицијата им го пренесуваат. Вториот момент е фактот дека таа е и објективно лимитирана во случаи кога станува збор за дела кои се поврзани со тн. структурална виктимизација, а предизвикана со стигматизацијата, стереотипите и вкупно маргинализацијата на оваа категорија на лица, од која, се разбира, не е имуна ниту полицијата. Потсетуваме дека за ова подробно ќе стане збор во делот од трудот посветен на виктимизацијата на бездомните лица. Оттука, согласни сме со констатацијата, според која: „Извесно е дека значителен број на инциденти не е пријавен, а причини за тоа треба да се бараат во односот на органите на формалната социјална контрола и на граѓаните спрема бездомниците (Joern, 2009). На пример, постапување на полициските службеници спрема луѓето без покрив над глава воглавно е обележено со **омаловажување**, така што тие кои од тоа искуство учат лекција дека на полицијата не треба да и се обраќаш дури и кога се виктимизирани.“ (Ljubičić, M., 2022: 30)

Полицијата се вклопува во вкупната слика, поточно стереотипот за бездомните лица и бездомништвото воопшто, а како резултат на постоењето на чувство на загрозеност на дел од јавноста и потреба од заедничка борба против таквата појава и нејзините носители. Така полицијата, заедно со другите органи на формалната социјална контрола, го зголемува вниманието и се насочува потенцијалните и непознатите сторители на злосторства да ги бара помеѓу припадниците на маргинализираните групи (меѓу кои и кон бездомниците), кои се, поради тоа, погрешно и однапред етикетираны како сомнителни и/или евентуални сторители.

Притоа, треба да напоменеме дека при проучувањето на односот меѓу полицијата и бездомниците, земени се предвид

перцепциите и ставовите на бездомните лица опфатени со примерокот. Тоа значи дека во рамките на истражувањето не беа опфатени полициските службеници и нивните перцепции и ставови во врска со ова прашање. Тоа може да сугерира размислување во некое идно истражување, а заради посеопфатна слика на појавата, да биде опфатена и оваа категорија на испитаници.

Следат неколку, според наше мислење, покарактеристични изјави на испитаниците поврзани со прашањето за односот помеѓу бездомните лица и полицијата.

- *Доаѓа полиција, ми вика дечко кај си ја земал... Викам пола беше у вода пола надвор, ја извадив, ја товарив... Мора да ја вратиш и ја враќам шината и ме носат у Беко полиција и ми прават потпиши тука, потпиши ја потпишав ме судат една и пол година затвор.*
- *Е па неможеш, кражби, по улици, зима, лето, ја надвор, ситни работи (крадел) да се смееш, порано тепаа полиција и ќе кажеш и што не е, ме товареа и плус не тепаа порано ... 11 години и 5 месеци... помилување 4 години ми дадоа ... епа полиција, нема со кој да работи, на улици кога си многу е тешко.*

(Искази од интервјуирани лица)

ОПШТЕСТВЕНИ РЕАКЦИИ СПРЕМА БЕЗДОМНИТЕ ЛИЦА: СТИГМАТИЗАЦИЈА, МАРГИНАЛИЗАЦИЈА И ВИКТИМИЗАЦИЈА

1. Проблемот на стигматизација на бездомните лица

Еден од главните проблеми во справувањето со бездомништвото е стигматизацијата. Се вели дека за да се намали оваа појава треба да се почне со отстранување на стигмата. Таа има негативен ефект и уште подлабоко ги втурнува бездомните лица во нивните лични проблеми.

Што значи стигматизација и каков ефект предизвикува? За стигмата пишува Ервинг Гофман (Erving Goffman, 1986), кој ја опишува како состојба на индивидуата која е дисквалификувана од целосно социјално прифаќање. Тој, во неговата истоимена книга (Stigma) наведува дека таа секогаш ја нарушува психата на индивидуата и ја дискредитира личноста преку намалување на неговата вредност и прифаќање на негативен идентитет. Генерално, општеството на секое лице му дава социјална улога која му кажува како да се однесува во одредени општествени ситуации. А таа всушност се јавува кога има нееднаква дистрибуција на општествената, економската и политичката моќ што предизвикува одвојување, загуба на статус, дискриминација и поделба на ние и тие (ние наспроти тие). И колку е јазот поголем, толку и стигмата е поголема која предизвикува низа несакани последици.

На прашањето зошто луѓето се стигматизираат, се јавуваат повеќе одговори. Еден одговор е дека луѓето сакаат да прават разлики и да ги именуваат тие разлики, за да ги одвојат другите луѓе од нив. Друг одговор е дека доминантните културни вредности создаваат негативни стереотипи поради одредени непожелни карактеристики или несовпаѓање со нормативното, просечно, мнозинско однесување. Во прилог на тоа, (политичката) моќ во општеството ја овозможува различноста преку конструкција на стереотипи, (нормативно) одвојување на различните во посебни категории, нивно суптилно исклучување од општествените текови и дискриминација. **Самото одвојување и категоризирање е етикетирање**, кое потоа се прифаќа од јавноста и се засилува преку нивните јавни реакции. Според тоа, стигматизацијата е средство за покажување и одржување на моќ и

израз на хиерархија. Тоа е предизвик за лицата кои искусуваат бездомништво независно од причината за нивната состојба (Schuster L. Mary, 2022).

Во контекст на бездомништвото, кое се гледа како непосакувана проблематична состојба, истовремено и за бездомните лица се задржува тој стигматизирачки став. Тие се гледаат како ризични, непродуктивни, проблематични, без чувство на одговорност, без семејство и социјални врски, дел од девијантна субкултура. Поради таквите перцепции се пренесува негативен социјален идентитет за бездомните лица кој се третира како невреден за еднакви права или еднаков пристап до јавните општествени ресурси и услуги (Belcher R. John & Deforgem B. Bruce, 2012). Стигматизацијата може да е поврзана со надворешниот изглед, недостатокот на волја да ја промени состојбата и поради лошото девијантно однесување (Schuster L. Mary, 2022).

Кои се последиците од јавната и општествената стигматизација врз бездомните лица?

Јавната стигматизација која се базира на негативни стереотипи може да предизвика **самостигматизација** што значи интернализација на јавната стигма. Бидејќи бездомните лица знаат дека се стигматизирани, се намалува нивната самодоверба и се однесуваат како да се виновни за нивната состојба поради што се самостигматизираат. Тие, според Гофман (1963) тешко успеваат да научат и да прифатат нормален поглед на животот. Или, обратно, со самото тоа што некои сакаат да го скријат своето бездомништво и се преправаат дека „се е во ред“, тие во суштина ја прифаќаат стигматизацијата (Schuster L. Mary, 2022: 11).

Стигмата со која се соочуваат го влошува нивното ментално здравје и има **негативен, деструктивен ефект врз чувството на идентитет** (личен и социјален), поради интензивната дискриминација и одбивање од општеството (Brown, 2019). Со тоа, стигматизацијата ја уништува кредибилноста и индивидуалноста на бездомните лица. Како што наведува и Гофман, стигматизацијата длабоко ја дискредитира личноста преку намалување на неговата вредност и прикажување на негативен идентитет (Schuster L. Mary, 2022). Со тоа има влијание врз нивното чувство на идентитет и на социјалната улога што ја има во интеракции со другите, при што се доживува како неуспешна личност (McNaughton, 2008: 41). Имено, честата и интензивна дискриминација и маргинализација од страна на општеството предизвикува негативен и деструктивен ефект врз чувството на идентитет кај самите бездомни

лица. Стигмата со која се соочуваат го влошува и онака веќе крвкото ментално здравје и таквата состојба која е трауматична за нив негативно влијае врз самоперцепцијата и начинот на кој го спознаваат своето себство²⁷ (Brown, 2019).

Друг негативен ефект од стигматизацијата е што ја ограничува и става во **тесни рамки политиката за општествени промени** на оваа појава. На кој начин? Предизвикува изолација, маргинализација, губење на односи, ограничени пристапи до услуги поради етикетата незаслужни за социјални услуги што им се става на бездомните лица најчесто како резултат на нивното негативно однесување или на зависностите со кои се борат (McNaughton, 2008: 140). И Бекер вели дека оние кои се сметаат за различни или ризични се игнорираат и исклучуваат од општеството, и се гледаат како аутсајдери. Оттука, општествената слика за бездомништвото се гради врз одговорноста на самото лице, а не врз општествените структурни фактори. Последователно на тоа, дискриминацијата и предрасудите спрема бездомните лица произлегуваат од општествената и јавната стигма и во суштина, самата стигма се користи како начин да се ограничи социјалната промена (Belcher R. John & Deforgem B. Bruce, 2012).

Стигматизацијата става **фокус на индивидуалната одговорност**, бидејќи многу индивидуални карактеристики на бездомните лица го одвлекуваат вниманието од структурните општествени причини (на пример, од сиромаштијата и економската нееднаквост). Фокусот се става на социопатолошките појави, како што се алкохолот и дрогата, кои многу победливо можат да се користат за да се обвинат другите за нивната тешка бездомна состојба. Оттука, стигматизацијата е обид да се дисквалификуваат луѓето од целосно општествено прифаќање и да се насочи фокусот кон индивидуална одговорност, бидејќи полесно е да се обвини жртвата. Според тоа, негативните стереотипи кон бездомните лица ги девалвираат и ги прават виновни за секоја етикета која општеството им ја става.

Стигматизацијата **развија спирала на омраза и дискриминација** спрема оние што се стигматизирани. Истовремено, тоа ја зголемува самодовербата кај оние што стигматизираат. Имајќи предвид дека за бездомните лица се вели дека се мрзливи, немотивирани, сиромашни,

²⁷Себство претставува сложена ментална појава што се однесува на себе, т.е. на единката, личноста, составена од бројни составки: слики за себе, самооценки, себепочитување, себедоживување, себесвесност, знаење за себе и др. (Дигитален реченик на македонски јазик).

со ментални проблеми и зависници, таквите карактеристики ги хендикепираат да направат значајни промени во нивниот живот. Кога на бездомните лица им се стави стигма, таа се шири во заедницата и општествениот консензус ја олеснува преку создавање чувство дека тие се надвор и претставуваат закана. Тој почетен консензус дека бездомните претставуваат закана за општеството со текот на времето води до поголем консензус. Бездомните лица не може повеќе да бидат категоризирани како корисни и/или функционални членови на општеството бидејќи не работат и не го поддржуваат системот (Belcher R. John & Deforgem B. Bruce, 2012). И кругот почнува да се врти бидејќи бездомните лица постојано се борат со стигмата која предизвикува кај **нив негативна самоперцепција и ја намалува способноста да напредуваат и да ја подобрат нивната состојба.**

Во контекст на претходно наведеното, значаен негативен ефект од стигматизацијата е што **го ограничува нашето разбирање и симпатија за лицата кои искусуваат бездомништво.** Во суштина, луѓето се обидуваат да ги елиминираат, одбегнат или одбијат оние индивидуи чие однесување е вознемирувачко за другите (Belcher R. John & Deforgem B. Bruce, 2012). Таа ја стеснува нашата способност да ги запознаеме другите, да ги разбереме нивните различни животни предизвици и да ги прифатиме нивните приказни. Значи, стигматизацијата ја спречува интеграцијата и истовремено прави лесно да се отфрлат, маргинализираат и исклучат. Уште повеќе, бидејќи тие најчесто се поврзуваат со ментални болести и со зависности, исклучувањето и сегрегацијата се рационализираат во име на поголема безбедност. А стигматизацијата нуди лажно чувство на безбедност на „вдомените“ кои просторно ги сегрегираат бездомниците (Schuster L. Mary, 2022:177).

Покрај наведеното, стигматизацијата се користи како начин психолошки, социјално, економски и политички да се контролираат сиромашните и да се одржат во таа состојба. Во тој дел, посебно се проблематични одредени политики на шелтер центрите за сместување на бездомните лица. Одредени студии покажуваат дека персоналот некои лица ги гледа како мрзливи и одговорни поради што ја продолжуваат нивната стигматизација која и онака ја доживуваат во општеството (Schuster L. Mary, 2022). Во прилог на наведеното, шелтер центрите служат за да ги раздвојат заслужните (послушните) од незаслужните корисници.

2. За маргинализацијата и бездомништвото

Маргинализацијата и бездомништвото се најтесно поврзани, се поттикнуваат, охрабруват и се наоѓаат во каузална врска често менувајќи си го местото на причина и последица.

Едно лице да стане бездомник, значи дека паднал на дното на системот. А кога паднал на дното, веќе се наоѓа на периферијата и на маргините на општеството. Затоа самото бездомно лице се оттуѓува, но и го оттуѓуваат. Покрај, тоа, кога едно лице станува бездомник можат да се случат истовремено два спротивствени процеса: да добие засилено негативно внимание од јавноста и од граѓаните како различен од другите. Во тој контекст, едно бездомно лице вели дека најтешка задача е да се навикнеш на начинот на кој луѓето ги гледаат бездомните улични лица. Тешко е да се чувствувааш добро кога речиси секој кој те гледа на улица те гледа *одозгора* или со презир (Snow, David A., Anderson, 1993: 202).

Наспроти тоа, може да отсутствува секако внимание и реакција и со тоа бездомното лице постепено да станува заборавено од општеството. На пример, за да избегнат претпоставена интеракција со бездомно лице пешаците често го забрзуваат чекорот за да поминат покрај нив или го тргаат погледот за да одбегнат средба очи вочи. Поради стравот и анксиозноста од контактот со бездомно лице, напорите често се прават да се сегрегираат како просторно, така и институционално (Snow, David A., Anderson, 1993: 199). Поради тоа, бездомните лица се соочуваат со повеќе борби во нивното секојдневие. Покрај преживувањето, други предизвици се како да се справат со индиферентноста или со негативното внимание со кои се сретнуваат? Некои успеваат успешно да се справат, некои не (Snow, David A., Anderson, 1993: 202). Вторите често се изолираат, се препуштаат на алкохол или на дрога и со тоа, самите се маргинализираат.

Изолацијата, покрај со јавните реакции, се поврзува и со самото потрошувачко општество бидејќи во такво општество, оние што не трошат се, всушност, осамени. И кога таа состојба трае подолго време, стануваат осаменици. Бауман (1998) тоа убаво го објаснува кога вели дека генералните процеси на индивидуализација во доцното модерното општество влијае врз тоа сиромашните да бидат зголемо изолирани (Бауман, 1998: 93) во McNaughton, 2008: 143).

Одредени истражувачки резултати за стигматизација и маргинализација на бездомните лица

Кога станува збор за бездомништвото, мошне важно е да се истражат и општествените реакции спрема тие лица и односот, комуникацијата, како од институциите на системот, така и од јавноста. Тие односи и реакции можат да стигматизираат, маргинализираат, криминализираат, исклучат, отфрлат, но и обратно. Можат да интегрираат, помогнат, сожалат. Дали ќе се третира како здравствен или како девијантен проблем, исто така зависи од јавните реакции и односи. Таквиот однос и третман потоа се пресликува во самоперцепцијата и дали бездомното лице ќе сака да се промени, да се изолира или ќе ја прифати маргинализацијата зависи од општествените реакции. Истовремено, тие односи и реакции го градат и обликуваат јавното мислење за бездомните лица.

Стигматизација

Проблемот со стигматизација на бездомните лица може да се разгледа на индивидуално, но и на структурно ниво: какви се индивидуалните реакции спрема уличните бездомници, но и како институциите на системот влијаат врз обликувањето на јавната стигматизација. Може да се разгледа и прашањето колку самите бездомни лица, преку нивната појавност и одредени однесувања, придонесуваат да бидат стигматизирани. Дали „буричкањето по контејнери“ или просењето предизвикува сожалување или стигматизирање и како истото се прифаќа од страна на бездомните лица? Колку едното го исклучува другото?

Врз основа на собраните податоци може да се заклучи дека бездомните лица имаат различни искуства поврзани со јавните реакции. Велат:

- *Зависи од луѓето, некои гледаат позитивно, некои негативно, има луѓе разни, некои те омаловажува, ти вика бездомник.*
- *Омаловажуваат комшиите (викаат) ѓубре, прљави се, јас сум тој, не влегувам во конфликт и не се нервирам многу за тоа.*
- *До сега не сум приметил (да го навредуваат, избегнуваат) пошто сум со позитивна енергија и комуницирам со сите...*

затоа не сум... иначе се приметува тоа, се осеќа ако те игнорира.

- *Мене не ме навредуваат... он ако ми каже, еј одиш по канти, мене не ме интересира, јас си одам за децата да си ги ранам, да донесам со мој пот, со мој чист пот да не ми чукне некој у 2 сат, 3 сат, ајде полиција што си украј.*
- *Ме закачаат ромчиња, ми викаат еве го овој смрдливиот цигано, македонскиот циган без некоја посебна причина... они тоа го кажуваат, малолетни се дечурлана...*
- *Па некогаш и кажува (да го навредуваат), има такви луѓе, и јас им викам јас сум бездомник, ама јас сум чист, јас идам да се бањам ... јас кога доаѓам рано доаѓам прв доаѓамне доаѓам за јадење (повеќе за бањање.*
- *Ехе колку пути, ти се бездомник, ти просјак, е колку пути ме зафркавале... сите мајтап си играат... не е ова за смеење, мене ми се плаче, вие се смеете... но морам, самата мака ме тера што е 4000/5000 пензија, да крадам, ќе ме фатат... е тоа е.*
- *Навредуваат, свашта, зборат, ама јас си кутам... па дека сум бил во Бардовци, дека сум болен дека сум... свашта.*
- *О, сега да ви кажам какви гадни луѓе има, кој го интересира за мене? Има некој, му кажуваш, он се смее... луѓето не се у ред, го гледам, зошто не го гледа он твоето, он те зема во забанција, ти се смее... оооо, колку пати, циган, уличар.*

(Искази од интервјуирани лица)

Наведените искази покажуваат дека навредите и стигматизирањето не се непозната појава за бездомните лица. Се случуваат негативни реакции и навреди поврзани со нивната манифестна појава, како просјак, прљави, бездомник, смрдлив, дека бил во Бардовци и слично. Ваквите реакции се карактеризација на нивниот надворешен изглед, и во тој контекст самите бездомни лица „дозволуваат“ да бидат негативно именувани од страна на другите. Иако едно лице вели: *Има луѓе со презир да те гледа, има една поговорка вели не суди за моите постапки, ако не ги знаеш моите причини*, факт е дека јавните реакции се базираат на надворешното однесување и надворешниот изглед. Како што човек на убавото се восхитува и тоа буди позитивни реакции, така грдата слика предизвикува негативни чувства. Сепак, мнозинството граѓани,

загледани во плитката бразда на своето постоење, не сакаат да видат под површината и под манифестираното, туку генерално нивните судови и реакции се резултат на видливото.

Од друга страна, дури и отсуството на некаква реакција има одредена порака и значење: одбивање да се дојде во допир или било каков контакт со грдата страна на општеството, а со тоа и подлабоко да се види и разбере проблемот на бездомништвото и желба да се остане со „чисти раце“.

Наспроти негативните реакции или отсуството на какви било реакции, сепак, голем број бездомни лица укажуваат дека добиваат милостина, храна од минувачи, пријатели и како што велат – *има добри луѓе*.

Врз основа на добиените одговори може да се заклучи дека бездомните лица доживуваат добри и лоши искуства и тие, често поради добрите искуства ги минимизираат лошите, односно не придаваат големо значење на нив. Научени се дека бездомничкиот живот е изложен на различни предизвици и, како што со леснотија вели едно лице: *епа сега, тоа така е... кога сум на негова рака, како сака он ќе игра со тебе*. Ваквиот исказ покажува рамнодушност, навика и релативизација на навредите и одбегнувањата од луѓето.

Од друга страна, се поставува прашањето: дали негативните реакции од луѓето се очекувани? или дали бездомните лица очекуваат негативни реакции? Од повеќето одговори може да се заклучи дека не постои изненаденост, па дури и поголеми негативни реакции од самите бездомни лица поради доживеаната стигматизација. Од претходно наведената анализа за ставовите кон другите бездомни лица беше констатирано дека и самите испитаници градат и поддржуваат негативна слика за некои бездомници и знаат да ги наречат со погрдни имиња. Оттука, јавната стигматизација не ја отфрлаат, туку ја релативизираат и неутрализираат повикувајќи се на животните околности поради кои се нашле во таква бездомничка состојба.

Заборавеност, исклученост

Во прилог на стигматизацијата, е и отфрленоста односно немањето поддршка за грижа. Иако најчесто, прекилот на семејните и другите социјални врски е причина, но и последица (се наоѓаат во една постојана каузална врска со бездомничкиот живот) интересно е да се констатира дека поголемиот број бездомни лица во понатамошниот живот не развиваат поширока социјална мрежа на односи, туку се

ограничуваат на друштво од еден или двајца, нејчесто бездомни лица. Има и испитаници кои не сакаат да имаат блиски односи со други лица, иако велат дека самотијата е тешка. Во прилог ги наведуваме следниве изјави:

- *Јас сам, самотијата ме јаде, нема кој да ти помогне, колку пати сум се обидел да се трујам, не помага ќе земам апчиња, ама ништо, значи самотијата ме јаде, нема каде да одиш.*
- *Сакам ја во друштво да бидам, ама нема такви луѓе, со кого... никој немам, сам сум ја... сестро како да ти кажам, не дај боже од лоши мисли како да ти кажам, ќе ти кажам најправилно, кој, како во животот се снајде ... значи брат за брат сирење за пари, мене кој ме шиша... па досадно ми е, па кај да одам, па кај да се вртам, кај кого да одам.*
- *Го имам чувството сам, као натажан сум... момент сум добар кога ќе имам комуникација подобро ми е... а вака гледам и пари да имам значи не ме задоволува зашто увек сум сам.*
- *Немам, не ми се јавува, јас ако идам, идам, никој не те прашува како сум што сум... со години се чувствувам (сам).*
- *Па што знам, ја не ни зборувам, не ни искачам нигде... немам...само со роднините некогаш идам еднаш месечно,*
- *Сега сум потсмирен, немам со кого, не се дружам со никого, малце ми е тешко.*

(Искази од интервјуирани лица)

Наведените искази покажуваат дека, иако дел од бездомните лица поголемиот дел од времето поминуваат на улица, имаат одредени контакти со луѓе, сепак се чувствуваат осамени бидејќи нема каде да отидат на гости, да бидат во блиско пријатно друштво и немаат кому да се обратат за помош. Чувството на осаменост е особено засилено поради забравеноста и негрижата од луѓето. Како што едно лице вели: *кој се интересира за мене извини, кој, никој не се интересира, дали умрам, дали жив сум, дали ... никој не ме сматра, никој не ме шиша, никој не се интересира за мене.*

Ваквите ставови се присутни кај повеќето бездомни лица, што дополнително ги прави тажни. Сметаат дека се избегнувани од луѓето, односно дека на никој не му е грижа за нив. Во дополнение, велат:

- *Никако не те гледаат, секој те избегава.*

- *И надвор секој ти врти грб, имам работа, имам работа, надвор е... што ги бараш све бегале у странство, таму е подруго.*
- *Никој не те прашува како сум што сум... чим не те бараат, немаат интерес, тоа е.*
- *Јас дали сум по улици, дали имам што да јадам, дали немам што да јадам, воопшто не ја занима тоа.*
- *Ништо, кој ќе ти помогне? Никој.*

(Искази од интервјуирани лица)

Чувството на негрижа и заборавеност од луѓето е исто така дополнето со негрижа и заборавеност од институциите на системот. Според тоа, бездомните лица кои најголем број се самци, без семејство или без семејна и друга поддршка, поголемиот дел од животот го поминуваат сами, поради што се чувствуваат осамено. И се наметнува уште едно прашање: како човекот, кој е социјално битие и има потреба од друштво, препознавање, признавање и слично, се справува со самотијата? Токму затоа, се повторува констатацијата дека бездомничкиот живот не е само преживување, туку потреба да се има заедница на грижа и на поддршка, бездомното лица да знае дека не е само и дека има на кого да се потпре. Црвениот крст и одредени граѓански организации во целост ја преземаат таа улога и ја остваруваат улогата на заедница на грижа. Поради тоа, треба многу повеќе да се зајакнуваат нивните капацитети, институционални, кадровски и финансиски и да се препознае нивната значајна улога од локалните и државните власти.

3. За физичката сегрегација и бездомништвото

Маргинализацијата може да се поврзе и со физичката сегрегација или просторното одвојување на бездомните лица надвор од централните градски подрачја. И колку си поневидлив, толку си понезаштитен и надвор од достапноста на расположливите услуги. Оттука, се отвора и прашањето за физичка сегрегација, односно просторно исклучување на бездомните лица од одредени јавни простори. Тоа, во својата основа, е средство за маргинализација, но и еден вид на криминализација на бездомништвото. Имено, со намера да се уредат, развијат или прочистат одредени градски површини

бездомните лица имплицитно се бркаат или им се ограничува просторот на движење. Често им се забранува да седат, просат или спијат на јавни простори. На јавни места или паркови исто така можат да се казнат за предизвикување бучава или за седење до раните утрински часови или до доцна во ноќта.

Освен тоа, јавните простори сè повеќе се намалуваат и исчезнуваат поради нивната масовна приватизација која им дава право на приватните сопственици да ги исклучи „непожелните“, односно бездомните лица. Наместо нив, тие стануваат места за атракција и привлекување на богатата урбана елита или на туристите со расположливи приходи за трошење. Според тоа, точна е тезата дека бездомниците имаат помал пристап во јавниот простор, но не се добродојдени ниту во приватниот простор. Таквите просторни ограничувања (на јавни и на приватни места) се оправдуваат со уверувањето дека на тој начин се одржува безбедноста на легитимните корисници на тие простори (Schuster L. Mary, 2022:20).

Во прилог на претходно кажаното одат и следните констатации: о чистењето на јавните и полуотворените простори од најсиромашните се праќаат две пораки: Прва е дека градските плоштади и улици припаѓаат на подобро позиционирани на хиерархиската скала, а втората дека бездомниците се граѓани од втор ред (Garland, 2011). Имајќи го тоа на ум не треба да нè изненади фактот дека тие се често жртви на насилство, како ни тоа дека бруталноста на насилниците и **дехуманизацијата на жртвите** е израз на **анимозитетот** (Joern, 2009) и системско подржување на уверувањето дека бездомниците се „помалку луѓе“ од останатите (Turner, Funge, Gobbard, 2018). Конечно, бидејќи се смета дека самите се виновни¹⁵ за својата состојба, лесно се прифаќа ставот дека тие и не се достоини спрема нив поинаку да се постапува (Joern, 2009; Allison, Klein, 2021). Оттука е сосема очекуван наодот дека **стравот од виктимизација** не е ретка појава помеѓу луѓето кои живеат на улица. Тие се изложени на своевидна **географија на страв**. (Ljubičić, M., 2022: 34–35) Значи, со право можеме да констатираме дека треба да се проучува не само прашањето за **стравот од криминал**, туку **стравот од виктимизација!** Во ова прилика само ќе констатираме дека станува збор за слични, но не и идентични поими.

Во врска со физичката сегрегација, значајно прашање е каде се наоѓаат шелтер центрите или колективните центри за привремено сместувања на бездомни лица? Во недостиг на детална компаративна анализа на наведеното прашање, ќе го наведеме примерот со

резиденцијалната сегрегација односно просторното одвојување на оваа категорија што подалеку од урбаните градски области во нашата земја. Имено, двата центри за бездомници во Скопје се наоѓаат на локации со намалени можности за соодветна интеграција и социјална кохезија во заедницата во која се наоѓаат. Таквиот ограничен пристап ги затвора да функционираат како посебна заедница со што се овозможува развој на посебна субкултура. И се поставува прашањето: зошто центрите се поставуваат на такви локации? Еден одговор е заради поголема безбедност и контрола врз бездомните лица. Друг одговор е заради одржување на нивната анонимност (невидливост) и субординација како подкласа, невредна за јавен поглед. Во врска со наведените одговори исто така треба да се разгледаат и политиките во шелтер центрите во однос на бездомните лица, како и нивните мислења. Често се жалат дека правилата на однесување ги дехуманизира и ги маскира нивните идентитети и дека персоналот директно ги контролира нивните животи.²⁸ Покрај тоа, патат од недостаток на приватен простор, приватност и безбедност (Schuster L. Mary, 2022: 154). Бидејќи за некои бездомни лица шелтер центрите претставуваат загуба на слободата, приватноста и дигнитетот, тие ги избегнуваат и одбиваат да бидат сместени во нив. Посебно ги одбегнуваат колективните центри за сместување каде се соочуваат со небезбедност, губење на приватноста, пренатрупаност, досада и депресија.

Според наведеното, физичката сегрегација поттикнува понатамошно маргинализирање и одвојување од социјалниот живот.

Освен тоа, постоењето шелтер-центри претставува механизам за *затворање* на бездомниците, бидејќи просторните ограничувања ги исклучува од јавниот политички и општествен живот. На тој начин, другите „кои имаат живеалишта“ можат слободно да ги игнорираат, а истовремено, институциите на системот да ги набљудуваат и контролираат (Smith F. Andrew, 2020: 313).

²⁸Примери за одредени правила на кои се обврзани лицата сместени во шелтер-центри се: подложување на скрининг за злоупотреба на супстанции, придржување до строг полициски час, чекање ред за храна и други услуги, вклучување во активна потрага по работа и постојано домување и слично (Smith F. Andrew, 2020: 314).

4. Криминализација на бездомништвото

Покрај наведеното, значаен проблем претставува и криминализацијата на бездомништвото што, од еден аспект, претпоставува донесување законски норми и правила со кои се инкриминираат одредени дејствија кои најчесто се дел од бездомничкиот живот. На пример, забрана на спиење на јавни места, забрана да се чуваат и складираат предмети на одредени јавни места, забрана на кампување, скитање, питање, лежење и слично. Ваквите забрани за кои се пропишуваат и соодветни санкции за прекршителите значи криминализација на бездомништвото. И кога ќе дојде во судир со законот, на бездомното лице му се отвора досие и со тоа се намалуваат можностите за вработување, за добивање прибежиште од социјалните служби и слично. Покрај тоа, наведените забрани значат и кршење на одредени човекови права како што е ограничувањето на слободата на движење, дискриминацијата, присилното иселување.²⁹

Дополнително, криминализацијата на бездомништвото се поврзува и со зголемената индивидуализација на ризикот. Имено, бидејќи одговорноста за бездомната состојба сè повеќе се индивидуализира, истовремено се менува и фокусот на овој социјален проблем, кој многу повеќе се разгледува како криминална, односно девијантна појава. Затоа, мерките за домување, за вработување и за социјално вклучување, кои се дел од социјалната политика насочени кон бездомните лица, се гледаат како превентивни мерки, меѓутоа, од аспект на политиката за контрола на криминалот насочени кон ранливите, маргинализираните и ризичните категории граѓани (Кнеpper, 2007: 139). Таквата политика се именува како политика на ризик, насочена повеќе кон симптомите и последиците, наместо кон причините.

Ваквиот процес на криминализација се објаснува како резултат на повеќе процеси. Прво, процесите на глобализација, зголемениот криминал, стравот и небезбедноста се одразуваат и врз приоритетите и целите на социјалната политика. Второ, продирањето на криминалната политика во традиционалните области на социјалната политика значи дека носителите на криминалната политика многу повеќе разгледуваат прашања за превенција базирана на заедницата, за обезбедување заштита на ранливи категории, за социјална инклузија и слично.

²⁹National Law Center on Homelessness & Poverty and The National Coalition for the Homeless (2009). *Homes Not Handcuff: The Criminalization of Homelessness in U.S. Cities*.

Таквите изменети приоритети нужно поставуваат нови цели и нови политики и во рамките на социјалната област (Hughes, Mason & Prior, 2007: 218). Од друга страна, наведените промени ги зголемуваат контролните механизми и кај социјалните проблеми. Таков пример е зголемениот процес на *криминализација* на сиромаштијата, односно на питачењето и бездомништвото, што се остварува преку зголемување на одговорноста на носителите на тие ризици. Тоа значи проширување на мрежата на социјална контрола спрема одредени асоцијални појави што е во согласност со тезата дека доколку не може да се намали бездомништвото, тогаш проблемот треба да се бара кај самите бездомни лица.

5. Виктимизацијата и криминал на бездомните лица

Имајќи го предвид претходно кажаното во врска со бездомните лица, посебно за нивниот општествен статус, маргинализацијата, стигматизацијата, невидливоста, факторите кои го детерминираат нивното однесување, како и за бездомништвото воопшто, при разработката на оваа тема, се поставува интересно прашање: **Што е потипично за бездомните лица: нивната криминализација или виктимизација?** Во тој контекст ќе ја коментираме тенденцијата за криминализација на бездомништвото, односно однесувањето на бездомните лица кое може да доведе или доведува до нивна виктимизација (разгледано од суштински аспект, или од потребата да се согледа „што се случува зад нашиот грб“). Станува збор за виктимизација сфатена, пред сè, како структурална виктимизација, како вид на виктимизација кои во современата виктимологија е препознаена како многу битна и во прилог на поширокото сфаќање на поимот на жртва и со тоа поврзаниот предмет на тн. нова (според некои автори) и радикална или критичка виктимологија. Во прилог на ова е и сфаќањето на виктимизација како кршење на човековите права (во случајов на правото на станување/домување). Со ова едновременно се јавува потреба од преиспитување на тезата дека социопатолошките појави (во случајов бездомништвото и со него поврзани сиромаштија, питачење, безделничење и сл.) по правило доведуваат или се поврзани со криминалитетот/криминалното однесување. Имено, станува збор за познатата теза за социопатолошките појави како предворие на криминалитетот. Оттука, потребата секоја социопатолошка појава да се

разгледа поединечно, имајќи ги предвид нивните специфичности, а пред сè детерминантите што ги определуваат. Токму така е постапено во ова истражување, имајќи го предвид и концептот на разгледувањето на бездомништвото, операционализиран преку проучувањето на тн. патеки или, исто така, употребуван термин траектории на бездомните лица. На тој начин му даваме значење на приказната што за себе и нивните патеки на бездомништвото (влезот, текот и евентуалниот излез од него), ја раскажуваат бездомните лица, сè со цел да се слушне нивниот глас кој, по правило, е запоставен, правејќи ги на тој начин невидливи, па дури и недостојни за внимание од страна на општеството. Со тоа ќе се оствари и уште една цел на истражувањето да се биде „во кожата на бездомните лица“ и воедно се дава уште еден аргумент во прилог на неговата општествена оправданост која ја гледаме во стремежот на академската заедница да ги проучи и анализира и прашањата поврзани со состојбата, личните перспективи и ставови на бездомните лица, кои најчесто не се доволно слушнати и разбрани од страна на државата, но и од општеството во целина.

Од друга страна, една од посебните цели на истражувањето е да се утврди односот и поврзаноста меѓу девијантното и криминалното однесување и бездомништвото, **дали бездомништвото повеќе е причина или последица**, или и едното и другото, како и да се испитаат одредени структурни процеси и политики (меѓу кои и политики на планот на сузбивање и превенирање на појавата) како **ризик-фактори** кои го генерираат бездомништвото во Македонија.

Воедно ваквиот вид на квалитативно истражување применето во нашиот случај соодветствува на тн. **нарративна виктимологија**, базирана на искуствата (нарративот) на жртвата (Nikolić-Ristanović, 2019: 36), во нашето истражување на нарративот на бездомните лица (согласно нашиот пристап, проучената литература поврзана со бездомништвото и наодите од нашето истражувањето). Во овој контекст би ја спомнал и тн. **виктимологија на култура** како начин на кој жртвите се претставени во културните содржини, а пред се во мас-медиумите. Кај нас, во однос на последново, можеме да кажеме дека не станува збор за тоа дека бездомните лица погрешно се претставени, туку имаме појава која повеќе загрижува, а тоа е дека тие воопшто и не се третирани, поточно се игнорирани во медиумите. Можеби, вниманието би го привлечле доколку се случи некое брутално убиство, масовно малтеретирање и сл. Но, факт е дека темата на бездомништвото не е атрактивна за медиумите! Се наметнува една паралела, која се однесува на

загриженоста на дел од јавноста (посебно приврзаниците на правата на животните) за односот према кучињата бездомници, посебно кога доаѓа до нивно малтретирање или ликвидирање, што соодветено беше третирано во јавноста, а посебно во медиумите (токму во времето на пишувањето на овој труд повторно се актуелизира, пред се благодарейќи на невладините организации). Бездомното лице или бездомното животно, прашање е сега?! Се разбира дека одговорот не е или-или, поточно исклучив, но мислиме дека прашањето е принципиелно и суштинско!

Третирањето на бездомните лица како жртви, оди во прилог на поширокото (сепофатното или холистичкото) сфаќање на поимот на жртвата и со него поврзаниот предмет на проучување на виктимологијата. Во тој контекст ќе истакнеме дека за прв пат и во содржините на учебниците по социјална патологија (кои ги изучуваа/т студентите на Факултетот за безбедност – Скопје, Факултетот за туризам – Охрид и Педагошкиот факултет – Битола)³⁰ беше проучувано прашањето за виктимолошките димензии на социопатолошките појави.

5.1. Супкултура на бездомни лица

Во овој контекст, се поставува прашањето за **постоење, одн. непостоење на тн. супкултура на бездомништво**. Според Југовиќ, А., Луковиќ, М. (2012: 19–20) бездомништвото го следи **посебен начин и стил на живот и вредносен систем кој има елементи на супкултура**. Оваа супкултура претставува **начин на адаптација и реакција на маргинализираните слоеви на социјалната и културната положба** што ја имаат (Lewis, 1959). Живот на улица создава специфична реалност која бара изградба на различни стратегии на преживување, наспроти предвидливоста и доследности на животот на општата популација. Оваа супкултура ја карактеризираат однесувања и жаргон кои ги издвојуваат припадниците на оваа култура од останатите членови на општеството.

Психолошката поддршка што припадниците на супкултурата ја даваат едни на други е тоа што им помага полесно да ја прифатат

³⁰ Станува збор за учебниците „Педагошка социјална патологија“ (Спасески, Ј., Аслимоски, П., Бачановиќ, О.) Педагошки факултет – Битола, 2006 и „Социјална патологија“ (Герасимоски, С., Бачановиќ, О., Аслимоски, П.), Факултет за безбедност, Скопје, 2019.

ситуацијата во која се наоѓаат. Бездомништвото претставува понижувачко искуство кое за последица има и губење на идентитетот на поединецот или „гофмановски кажано“ – умртвување на себство. Бездомниците со време ги губат своите белези од претходниот живот, немаат адреса, лични документи, во установите се заведени како категории, живеат по однапред пропишани правила и зависни се од институциите. Ист е случај и со бездомниците кои престојуваат на улица. Воглавно носат валкана, искината облека, живеат според други правила. Во ваква супкултура за успех се смета издржливоста наспроти на суровите услови. Сето тоа влијае бездомниците да се вртат и потпираат едни на други. Животот со себе слични им го олеснува процесот на отфрлање на стариот и прифаќање на нов идентитет. Во таа супкултура не е редок случај постоење на меѓусебно несогласување и нетрпеливост во борба за опстанак и преживување, па насилството станува начин на решавање на конфликти. Супкултурата може да игра многу важна улога во одржување на состојбата на бездомништво. (Jugović, Luković, 2012: 19–20) Должината на просечното времетраење на бездомништвото, согласно разните, па и нашето истражување, ја верификува тезата дека бездомништвото како релативно стабилна категорија е состојба која тешко се надминува, особено со нова и поквалитетна состојба, поврзана со излезот од бездомништвото.

Всушност, текот на бездомништвото го следи и процесот на тн. нормализација. Кога се во прашање бездомни лица може да се каже дека во текот на нивната „кариера“ (историја на бездомништво) **процесот на нормализација**, може да започне со **негирање**, но секогаш завршува со **прифаќање на (само) наметнатиот идентитет**. Во тој процес клучна улога игра **прифаќањето на поделениот или поткултурниот идентитет чие извориште е во културата на бездомниците** (Ravenhill, M). Иако на оваа култура ѝ се припишува дека промовира пасивност, резигнација, насоченост кон сегашноста, чувство на фатализам и немоќ, безнадежност и беспомошност, нејзината улога во секојдневниот живот на бездомниците е исклучителна. **Таа (културата – н.з.) нуди упатство за преживување:** вклучува **низа на идентификатори** какви што се **јазик, облекување, изглед и однесување**. Би додале и совети каде да се обрати за храна, сместување, хигиена, како што се прифатилиштата, хуманитарните организации, верски установи и др. Значајна е за секој свој член, бидејќи ја задоволува неговата потреба **во онтолошка смисла** да биде **сигурен**, дава важни идентитетски нишки и на поединецот и на групата

и ги задоволува потребите кои овие луѓе надвор од групата на која ѝ припаѓаат не би можеле да ги задоволат. (Ljubičić, 2022: 188) Поинаку кажано, без групата и взаемната поддршка на нејзините членови, а која се должи на културниот идентитет со групата, бездомниците тешко би можеле да опстанат.

Во продолжение се наведени неколку покарактеристични искази на испитаниците поврзани со прашањето на нивната припадност на групата на бездомни лица.

- *Не ме вреѓа тоа што ме вика бездомник, јас, мене многу луѓе ми викаат, па ти не личиш на бездомник. Па јас им викам вака... не значи дека ако сум бездомник, да не бидам во чиста облека, ако е стара, нека е чиста. Се чувствувам како бездомник, затоа што немам дом како што треба. Јас не сум класичен бездомник, како во Америка, се раѓа, живее и умира на улица, не, јас сум нешто подобро од.*
- *Да, се чувствувам бездомно лице... затоа што сè уште се дружам со моите пријатели бездомниците коишто се сè уште на улица...*
- *Јас им викам, јас сум бездомник, ама јас сум чист, јас идам да се бањам ... јас кога доаѓам рано доаѓам прв доаѓам... не доаѓам за јадење (повеќе за бањање).*
- *Јас и кога сум бил на улица не сум се чувствувањал како (бездомно лице) ако сум бил... 4 години бев на автобуска и на железничка не сум се чувствувањал затоа што сум имал упорност и волја.*

(Искази од интервјуирани лица)

Во овој контекст ќе се задржиме на еден од белезите на супкултурата на бездомните лица, поточно начинот на облекувањето, (не)одржувањето на хигиената и сл. Во некои случаи се потврди оваа теза, но можеме да констатираме дека некои од нив беа облечени уредно, беа чисти, очешлани, избричени и сл. или како што вели еден испитаник: „не значи дека ако сум бездомник да не бидам во чиста облека, ако е стара, нека е чиста“. Ова е уште една потврда на хетерогените карактеристики/структура на нашите испитаници, а во случајов се должи на нивните субјективни и објективни можности да ја надминат сликата, па дури и стереотипот за нив.

Што можеме да заклучиме во однос на погоре наведените искази на испитаниците? Тезата за припаѓање на супкултурата на бездомните лица **делумно се потврдува во нашето истражување,**

преку анализата на искажувањата на испитаниците поврзани со ова прашање. Така, постојат одредени елементи кои укажуваат на припадноста на групата. Во таа смисла, пред се, чувството дека е бездомник, дека припаѓа на таа група, речиси е апсолутно (само еден испитаник изјавил дека не се чувствува бездомник). Во исказите често повторуваат дека се свесни за својата положба на бездомник. Но, факт е дека групата опфатена со истражувањето не е хомогена, туку има повеќе карактеристики кои ја прават хетерегона. Тоа, според нас, се должи на различните причини кои бездомните лица ги довеле во состојба на бездомништво, на различните патеки на бездомништвото и др. Нашето истражување делумно го потврди меѓусебната или едностраната психолошка поддршка.

Во овој контекст следат изјави во кои испитаниците посочуваат дали добиле или реално можат да очекуваат помош (по разни основи) од други, меѓу кои и од самите бездомни лица со кои контактираат, односно делат заедничка судбина. Врз основа на дадените искази можеме да констатираме дека состојбите на овој план се неповолни, а како последица на тоа и очекувањата на испитаниците се сè помали и помали. Ова оди во прилог на претходната констатација дека тезата за припадноста или идентификацијата (тн. процес на нормализација) со оваа маргинализирана група **само делумно се потврдува**, кога се во прашање нашите испитаници.

- *Не, не верувам дека ќе ми помогнат, затоа што, не сакаат... веројатно ме гледаат... Мене ме гледаат како црна овца.*
- *Имав спиено еднаш, не се вратив повеќе... па видов какви луѓе има (зошто не се вратил пак во Пунктот) Треба да се плашиш од секого... свашта ќе се деси.*
- *Немам пријатели, немам поверење со кого, неznam дали е ајдук, дали е наркоман.*
- *Поретко со такви веќе, почесто сум сам ... со такви не можам да имам више, зошто ќе те заглави да украдам ... нејќам тој живот со такви ... со друг се дружам што можам да научам со луѓе што ќе те учи, што ќе ти помогне.*
- *Што и со овие па, џабе што ќе ти прави и они се мој случај... што, тие за себе немаат интерес, тука кога ќе дојдеш ќе те боли глава од нив.*
- *Многу приврзани пријатели имам само тројца... старо друштво, со нив тројца го делам се, и они се на некое си лошо дереџе, така да вртиме некако кругови.*

(Искази од интервјуирани лица)

Припадноста на групата (супкултурата) се поврзува и со (не)видливоста на бездомништвото. Иако наведеното се однесува на бездомниците во Босна и Херцеговина сметаме дека долунаведените карактеристики можат да се пресликаат и во наши услови, а слободни сме да ги генерализираме и кога се работи за мнозинството од бездомници во регионот, па и пошироко. „Факт е дека забележителни лица се тн. „самотници“, „со непријатен мирис“, со долга коса и брада, со лоша гардероба (згужвана), напатени, кои спијат во картонски кутии или на клупи по паркови покриени со новини. Покрај нив е пластична вреќа, од неа висат „рити и партали“, бараат цигари, претураат контејнери, питачат и бараат парче леб, бараат нешто малку пари ... Символично опишано таквите лица се присутни во напуштени вагони, рушевини на објекти, стари фабрики, згради без прозорци, мрачни подруми. Погolem дел од тие лица не се во брак, без поблиски роднини, со пониско училишно образование, подолг период се невработени, од редот се на прогонетата/бегалска популација, често алкохолизирани, имаат здравствени проблеми (најчесто ментални) и не се опфатени со системот на социјална заштита. ... Некои бездомници живеат на улица поради несогласувања со домашните.“ (Šarić, H., Delić, Z., Lučić, E., Šarić, I., 2012: 107)

Имајќи ги предвид наведените карактеристики, би можеле да зборуваме за, условно кажано, профил на бездомно лице. Но, со една резерва, ваквото профилирање како да оди во прилог на создавање на стереотипот за бездомникот, со сите негативни последици што од тоа произлегуваат и за кој веќе стана или подетално ќе стане збор во делот за нивната виктимизација. Затоа, на мислење сме дека е поприфатлива тезата според која секој бездомник е „приказна за себе“ и дека на секој случај на бездомништво треба, пред сè, да му се пристапи индивидуално.

5.2. Виктимизација на бездомните лица

Како приврзаници на сфаќањето дека бездомните лица се повеќе виктимизирани, одошто се носители на криминалните поведенија и обидувајќи се тоа да го докажеме, прво ќе се задржиме

на прашањето за нивното виктимизирање. Притоа, виктимизацијата³¹ ја гледаме не само како резултат на сторените кривични дела на кои тие се жртви, туку дека е поврзана и со структуралните причини кои ја детерминираат нивната виктимизација, а се должат на нивната положба во општеството и односот на општеството кон нив. Во таа смисла Jugović и Luković (2012: 16-17), идентификуваат две групи на теоретски пристапи: оние кои во толкувањето на причините на бездомништвото поаѓаат од општеството и неговото несоодветно функционирање (структурален пристап) и оние који бездомништвото го разбираат како последица на „лични недостатоци и патологија“ (според Кеџмановиќ, 2002, станува збор за „обид за психијатризација на општествените проблеми“). За разлика од ова, **„Современиот модел во објаснувањето на бездомништвото за заснова на идејата дека структуралните фактори го дефинираат ризикот, но дека личната историја на поединецот мора да се земе предвид заради разбирањето кој навистина ќе стане бездомник.** Бездомништвото според овој **интегративен теориски модел** ги погодува оние поединци/семејства кај кои во исто време постои **делување на двете групи на фактори.**

Оттука со проблемот на виктимизацијата ќе се занимаваме, пред сè, „анализирајќи го општествениот третман на бездомниците. Емпириски податоци што за оваа појава во некои земји се прибираат укажуваат дека луѓето кои го живеат искуството на бездомништвото се жртви на различни видови на насилство. Понатаму, таквите статистики упатуваат на заклучок дека виктимизацијата на бездомниците по својата суштина не се разликува од злосторството на омраза. (под. ав.) (Ljubičić, 2022: 27).

Во однос на последнава констатација потребно е да бидеме внимателни бидејќи, виктимизацијата на бездомните лица не секогаш е резултат на омраза, односно секогаш и не мора да има елементи на злосторство, а воедно, гледано од нормативен аспект, не е третирано како злосторство на што укажува и авторката. Ова, согласно насловот (како и содржината) на нејзиниот труд: *Бездомници во современото општество, помеѓу игнорирање и (злостор на) омраза*, каде зборот

³¹ Дефиницијата дадена во Оксфордскиот речник може да ни послужи како соодветна кога зборуваме за виктимизација на бездомните лица, според која: под овој поим се подразбира чин/акт со кој некого неправедно изложуваме на страдање поради тоа што не го сакаме или не ни се допаѓа неговото мислење или неговите постапки. (<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/victimization>)

„злостор“ не случајно е во заграда. Имено, бездомниците се жртви и поради нивните „слабости“, одн. ранливоста (позагрозени, помалку заштитени, со поголем ризик, поранливи и сл., а во виктимологијата наречени виктимогени предиспозиции), а не секогаш поради омразата кон нив. Всушност, поради фактот дека се **популација која се карактеризира со поголем степен на ризик на виктимизација** што се должи на начинот на животот, несигурноста која ги следи, условите на живеење, опкружувањето и др.

Воедно и во овој контекст се наметнува и прашањето како тоа, па дури и во општествата со висок степен на демократија, се доведува во прашање универзалноста на човековите права кога се во прашање бездомни лица. „Ке се покаже дека **општествениот третман на овие луѓе се движи помеѓу игнорирање и криминализација – отворена нетрпеливост, како и дека општеството во целина има висока толеранција за злосторствата кои кон нив се вршат** (некогаш дури и најбестијални и најгрозоромни – н.з.) Причина за таквата пракса наоѓаме во **стотици години стари предрасуди кон бездомниците**, кои се сведуваат на **две убедувања**: дека за општествениот ред и поредок се **потенцијално опасна група**, и дека **тие Други – се помалку граѓани, во однос на останатите граѓани.**“

Во таа смисла авторката ги проблематизира прашањата за класичната/конвенционалната и системската виктимизација. Во таа смисла таа го констатира следното: бездомништвото станало егзистенцијална реалност за голем број на луѓе, дури и во земјите на развиениот либерален капитализам (при што авторката оваа реалност посебно ја врзува со двогодишниот период на траењето на пандемијата со вирусот ковид 19, кога проблемот уште повеќе се изострил). За жал, бездомништвото за еден број на луѓе без покрив над глава станува **доживотна улога**, а згора на тоа, **дискриминацијата и ниската општествена положба ги ставаат во ризик од системско и секаков друг вид насилство.** (Ljubičić, M., 2022: 29) (болд. ав.)

Но, сепак, поради неговото значење повторно би се вратиле на прашањето: Дали бездомниците се жртви на злосторството на омраза? Имено, едно од прашањата кое во поново време се поставува, кога станува збор за бездомни лица, а кое веќе го загатнавме, е дали и тие можат да бидат (па дури и пред се сè) жртви на омраза?³² Во

³² Приврзаниците на заштитата на правата на бездомници* изнесуваат низа сериозни аргументи со помош на кои го бранат ставот дека виктимизацијата на луѓето кои

литературата постојат различни ставови околу ова прашање, но сепак, се чини за потребно да констатираме дека, според нас, тие можат да бидат жртви на овие дела, но воедно и дека не сите дела во кои се тие жртви се и дела на омраза, за што веќе укажавме.

Во тој контекст во рамките на нашиот истражувачки извештај, меѓу другото, со право се истакнува дека стигматизацијата **развија спирала на омраза и дискриминација** спрема оние кои се стигматизирани.

Воедно во литература е застапена уште една теза, која е и емпириски верификувана, според која постои дисбаланс на моќта помеѓу насилникот и бездомникот како жртва, при што на првиот сила му дава и општествениот контекст и ставот на јавноста за бездомните лица. Имено, се работи за очигледен дисбаланс („хегемонија“) помеѓу жртвата и насилникот не само во физичка смисла, туку и во однос на нивната општествена положба. Препознаваме исклучителна бруталност на насилникот и отсуство на било каква хуманост кон жртвата. **Нивната небитност го укинува чувството на вина** (во таа смисла и подетално, Љубичиќ, М. 2022: 35).

Од друга страна, се препознава и еден **посебен вид на насилство – структуралното**. Се работи за насилство кое не го извршува поединец, туку тоа е **институционализирано**, условено со општествено-економската и нормативната рамка која ја оправдува штетата сторена на поединец (Мршевиќ, 2014). Бројни се примери на структурална

живеат на улица спаѓа во категоријата на злосторство на омраза. Се наведува дека злосторствата спрема бездомници се засновани:

1. на предрасудите дека жртвите ја заслужиле својата судбина, дека не се достоинствени човечки суштества, ниту дека во било која смисла се споредливи со насилниците (Levin, 2015), кои сметаат дека треба да бидат наградени за својот ангажман;
2. на не-личниот однос спрема жртвата. На насилниците така не им е битно кое е конкретното лице сè додека го репрезентира тоа што тие го презираат (Ignjatović, 2005); конечно,
3. чинот на агресија го потврдува хегемонот: ја прави видлива доминацијата на насилникот⁷ и субординацијата⁸ на жртвата (Garland, 2011).

Се разбира има и опоненти на ова тврдење кои во прилог на тоа изнесуваат сопствените аргументи. Сепак, тие кои изнесуваат вакви аргументи превидуваат да забележат дека бездомниците претставуваат еден од најлошите примери на позитивната дискриминација во правото. Тоа лесно може да се илустрира: повеќе од очигледна е нивната криминализација преку законите за јавниот простор. (Levine, 2015: 1726, се погоре наведено цит. сп. Љубичиќ, 2022: 34-35).

виктимизација. **Ја наоѓаме во домовите за стари лица, во затворите, во болниците, во центрите за социјална работа** (Костиќ, 2010). Одлучување за, и контрола над различните сегменти на животот на корисниците е во рацете на персоналот – **на оние кои се помоќни, посупериорни, кои се секогаш во право.** Ова насилство е **легитимно** – пропишано со (не)формални правила, олеснето со хиерархијска структура, овозможено со бирократски процедури и со делегиран авторитет. **Такво, системско насилство речиси без исклучок се спроведува врз бездомниците,** кои, бидејќи лишени од социјална, и/или помош околу станбеното прашање и образованието, **својот статус не можат да го променат.** (Кроул (Croall), 2007: 65)

Па сепак, структуралното насилство над **исклучени, невидливи жртви** (исто, 2007: 66): **питачи, азиланти, уличари или ментално заболени/болни, како такво не го препознаваме.** Овој вид на насилство и во стручната и пошироката јавност, по правило, проаѓа незабележително.

Доколку ја прифатиме тезата дека **„сите жртви (меѓу кои и маргинализираните- н.з.) треба да имаат ист третман“**, а во тој контекст дека и бездомните лица како носители на специфична социопатолошка појава, се жртви и како такви треба да уживаат ист третман. Но, во нивниот случај главен проблем е што општеството, од претходно споменатите причини, по правило, не им го признава статусот на жртви (им ја доделува „улогата на нежртва“), па нивната „борба“ да се надмине ваквата состојба, е уште потешка и понеизвесна, пред се, бидејќи припаѓаат на тн. општествени „аутсајдери“, губитници, маргиналици и сл., како и дека немаат на располагање, на пр. јако лоби (спротивен пример во последно време се припадниците на LGBT заедницата или жртвите на родово базирано насилство) за да се изборат за своите права и подобар статус во општеството. Всушност за нив со право можеме да зборуваме или да ги сместиме во категоријата на невидливи жртви, односно „општествено неоправдани жртви“, што произлегува од фактот дека тие припаѓаат на група на маргинализирани и од општеството (вклучително и од граѓаните или некои групи, односно заедници) стигматизирани лица.

Во врска со ова во претходниот дел од трудот веќе ја искажавме резервата во однос на тврдењето дека злосторствата (поточно делата) против бездомниците по дефиниција се и злосторства од омраза. Сметаме дека е ова пренагласена констатација кога е во прашање виктимизацијата на бездомните лица и дека во однос на развивањето

на таквите тези, колку и да се насочени кон подобрување на нивната положба и надминувањето на нивната невидливост и маргинализација, поради што укажавме на потреба од внимателност. Воедно мораме да напоменеме дека ваквиот наш пристап воопшто не го доведува во прашање значењето на прашањето на виктимизација на овие лица (почнувајќи од условно кажано, најнаивната предизвикана од багателен криминал, па сè до најтешките видови на криминал) или пак тезата што на почетокот на трудот ја изнесовме, дека овие лица се повеќе во улога на жртви, одошто се во улога на сторители на кривични дела.

Имајќи го предвид погорекажаното во рамките на прашањето за виктимизацијата на бездомните лица, се јави потреба, а согласно поставените цели, преку анализата на изјавите на испитаниците, да извлечеме примери за виктимизација и (со неа поврзаната) стигматизација на бездомниците. Во врска со ова се постави прашањето за нивното мислење дали општеството ги дискриминира, маргинализира и стигматизира. Притоа, ги имавме предвид објективните потешкотии ова директно да се утврди, поради што бевме свесни дека до овие сознанија можеме да дојдеме **воглавно на посреден начин преку внимателно анализирање и толкување на изјавите на испитаниците**, при што понекогаш беше потребно и читање меѓу редови, елементарно познавање на нивната психологија, начинот на размислување и др.

Во рамките на овој дел се наметнува и уште едно прашање: Колку од испитаниците (бездомните лица) изјавиле дека биле жртви на кривични дела? Изричен одговор на ова прашање, по правило, нема, освен во делот од интервјуто каде одговараат на прашањето дали се **чувствуваат безбедно**, при што некои од нив изрично даваат негативен одговор, а други дека биле подложни на различни облици на напад на имотот, но и на животот.³³ Најчесто имаат страв да не бидат нападнати од зависници, поради одредени пари кои можеби ги имаат со нив, страв од физички напад, или пак од кражби. Од изјавите на бездомните лица во зависност од времето кое го поминуваат во бездомништво,

³³ Оттука не треба да зачуди сознанието кое се однесува на Србија, но тврдиме со сигурност и за Македонија: „За тоа дали воопшто, и со каква зачестеност се случува виктимизацијата на примарните и секундарните бездомници во нашата земја не можеме да кажеме со сигурност. Официјални податоци недостасуваат: за оваа популација тие не се прибираат.“ (Љубичиќ, М., 2022: 35)

може генерално да се забележи дека колку подолг временски период го искусуваат бездомништвото, чувството на несигурност се намалува, што можеби е индикатор за полесна адаптација на условите на бездомништво.

Интересно е дека добар дел од нив, опасностите од виктимизацијата ги поврзуваат и со периодот на престој во прифатилиштата, при што посебно се апостофира Чичино Село. Токму тоа била главна причина, доколку биле сместени, да го напуштаат, а доколку воопшто не биле сместени, но слушнале од другите за ваквата состојба, да не сакаат во него да престојуваат и да ги користат нивните услуги.

Во продолжение се наведени изјавите на испитаниците кои го илустрираат претходно кажаното.

- *По природа не сум плашлив... не, (не го напаѓале)... Само еднаш кога спиев таму некаде ... сок ми истурија на глава.*
- *Скиташ, а тој живот како нас многу треба да издржи човек, дење ноќе ти не си спиеен, под уплав си, страв имаш.*
- *Да, не можам да спијам од страв (н.з. се плаши некој да не го нападне кога спиеел во комбе).*
- *Страв ми е, се плашам некој да не ме убие од внатре, напуштена куќата е, немам ни клуч, ни ништо со што да затворам, напуштена е, не се знае кој ќе дојде.*
- *Па не се осеќам баш безбедно при бидејќи спиееш, како да ти објаснам, тоа е спиење, фактички као и да не спиееш, има разни народ, има пијаница.*

(Искази од интервјуирани лица)

Да го завршиме овој дел од трудот, со една кратка, но навистина силна порака која ја праќа еден од испитаниците, а која сам по себе многу зборува: После затвор, „**Од еден пекол излегувам, ме чека друг пекол**“.

СТРУКТУРНИ ОПШТЕСТВЕНИ ФАКТОРИ И ПОЛИТИКИ НА СПРАВУВАЊЕ СО БЕЗДОМНИШТВОТО ВО МАКЕДОНИЈА

1. Структурни општествени фактори и нивната поврзаност со бездомништвото

Кога се објаснува бездомништвото, многу повеќе се развива тенденцијата да се разгледува низ призмата на структурните општествени фактори и предизвици генерирани од доцниот модернизам. Така, Sosin (2003) смета дека патеките кон бездомништво се комплексни и повеќе се поврзани со транзициите, изворите и настаните отколку со индивидуалните карактеристики на бездомните лица. Или Whiteford (2010: 203) заклучува дека вистинската причина за бездомништвото не е недостатокот на лична одговорност, туку недостатокот на достапно домување и поддршка (за домување) во растечките нееднакви општества. Генерално, најчести структурни фактори кои се анализираат како услови кои го охрабруваат и одржуваат бездомништвото се: несоодветната политика за домување поврзана со достапност на социјални станови, неповолната политика поврзана со хипотекарни кредити, општата невработеност во земјата, немањето соодветна поддршка и капацитети од страна на заедницата, економската нееднаквост во земјата и слично.

Во студијата *Бездомништво: теорија, превенција, интервенција* (2021) авторките, посебно ги нагласуваат следниве структурни фактори: (1) пазарот на недвижности, (2) сиромаштијата, (3) економските фактори и (4) деинституционализацијата на системите за заштита на менталното здравје (Bilinović, Rajačić & Čikić, 2021: 38-51).

Анализата на **пазарот на недвижности** покажува дека ризични фактори за бездомништво се високите цени на кириите, како и достапноста на прифатливо сместување или високите цени на недвижностите. Тие, доколку не се поддржани со станбени олеснувања во форма на обезбедување социјални станови за лица со ниски приходи се реални опасности за потенцијално или јавно бездомништво. И тоа е реалност, бидејќи достапноста на поевтино сместување е лимитирна, што значи дека не сите ризични категории имаат еднаков пристап до станбените олеснувања.

Сиромаштијата, од друга страна се смета за клучен фактор кој допринесува за бездомништвото, но и обратно, бездомништвото го отежнува излезот од сиромаштија. Поврзано со тоа е невработеноста и системот на социјална заштита. Во овој дел, авторките се повикуваат на социјалната политика во САД и наведуваат дека поради нееднаквата финансиска достапност, се зголемува бездомништвото, наспроти личните проблеми на самите лица како што се зависносите или менталните пореметувања. Бидејќи постојат различни пристапи во објаснување на поврзаноста меѓу сиромаштијата и бездомништвото, авторките го прифаќаат и образлагаат критичко-реалистичниот пристап според кој сиромаштијата има тенденција да предизвика бездомништво, но дека не предизвикува во секој поединечен случај. Имено, кај одредени лица се присутни други позитивни фактори кои го ублажуваат негативното влијание на сиромаштијата. Такви се на пример, личната отпорност, социјалниот капитал, станбените олеснувања или бенефиции. И обратно, таа состојба се јавува и кај лица кои не се сиромашни. На крај, авторките со право заклучуваат дека врската меѓу сиромаштијата и бездомништвото е сложена и дејствува во интеракција со други индивидуални и структурни фактори.

Од економските фактори, се обработува проблемот на невработеноста, но интересни се обратните тези дека постои негативна корелација меѓу стапката на невработеност и бездомништвото.

Како дел од структурните фактори посебно внимание се посветува на **деинституционализацијата на системите за заштита на менталното здравје**. Со право авторките нагласуваат и се повикуваат на бројни студии кои укажуваат дека затворањето на бројни државни психијатриски установи во недостиг на соодветни услуги и поддршка за лечење и рехабилитација во заедницата предизвикало пад во кругот на бездомништвото бидејќи лицата не успеале самостојно да се грижат за себе. Ова особено важи за хроничните лица кои веќе се навикнати на институционален режим кој им обезбедува медицинска грижа, надзор и социјални врски. Во тој контекст, авторките се повикуваат на книгата „*Пејзажи на очајот: од деинституционализација до бездомништво*“, (Dear & Wolch, 1987) во која се наведуваат негативните последици од деинституционализацијата во 70-тите години. Се нагласува дека голем број отпуштени пациенти почнувале да се групираат во сиромашни соседства каде што, дошло до формирање на т.н. психијатриски гета. Негативни последици се и негативните реакции од пошироката заедница. И наместо поддршка од заедницата, повторно станува збор

за лица кои се зависни од службите од кои потоа се регрутираат идни бездомни лица (Bilinovic Rajacic & Cikić, 2021: 57–58).

Процесот на деинституционализација всушност се сметал за социјален експеримент во раните 80-ти години со цел да се намали болничката популација во институциите за ментални болести и да се поттикне социјално поддржано живеење во заедницата. Податоците покажуваат дека кон крајот на 1955 во САД имало 558.922 пациенти во институции, а тој број до крајот на 1980 се намалил за 70 % односно изнесувал 137.810 лица. И проблемот се појавува кога заедницата не успева соодветно да се справи со тие категории. Поради тоа, дел од нив станале бездомни. Како што е наведено во студијата *Down On Their Luck: A Study of Homeless Street People*, за 90 пациенти во една болница во Њујорк, улиците, возовите, автобуските станици и шелтер центрите ги замениле нивните (довчерашни) државни болници (Snow, David A., Anderson, 1993: 235).

Во дополнение на затворањето на институциите за ментални болести (и во Англија и во Америка), во Америка како дел од причините се наведува и **затворањето на работничките хостели**, кога повеќе индустриски капацитети почнуваат да се затвораат во доцните 80-ти и 90-ти без да се обезбеди алтернативно сместување на претходно вработените работнички семејства. Или, затворањето на евтините хостели тн. *skid row hostels* без да се создадат други алтернативни сместувања за лицата со ниски примања (Ravenhill, 2008: 29).

Исто така, како значаен фактор за зголемување на бездомништвото се наведува и **процесот на гастрификација** и спроведување на други урбани проекти чија цел е да ги обноват и разубават неразвиените и несредени делови од градовите каде што доминантно живее посиромашно население. Со тие процеси, поради неможност да оди во чекор со новите урбани барања поврзани пред сè со трошоците за живеење, населението постепено ги напушта тие делови од градовите. Дел од нив почнуваат да влегуваат во кругот на бездомништво (Donley M. Any, Fernandez-Reiss & Morales, 2020: 340).

Како дел од политиките за домување, ризик-фактор е **немањето или намалувањето на олеснувањата за трошоци за домување** насочени кон сиромашни ранливи категории. Тоа, во корелација со намалени плати претставува вистинска опасност за пад во кругот на бездомништво (Smith F. Andrew, 2020: 301). На пример во Англија, според Loopstra et al. (2016) редуцирањето на трошењето на социјалната благосостојба од страна на локалните власти и централната

влада е силно поврзано со зголемено бездомништво (Homelessness, Causes of Homelessness and Rough Sleeping, Rapid Evidence Assessment, Alma economics, 2019). Значи, намалувањето на државниот буџет и на државните фондови за социјално домување го поттикнува и одржува бездомништвото. Кога во услови на зголемена сиромаштија, расте побарувачката, а се намалува понудата (за социјални станови), резултат е неможност да се обезбеди/овозвозможи достапно домување од страна на државата. Да биде уште полошо, растот на цената на станарините, во услови на економска криза и инфлација, негативно се одразува на станбено несигурните граѓани. Ако тие едвај успевале да обезбедат средства за кирија, сега во услови на нејзино зголемување, се зголемува ризикот да останат на улица. Или, кога претходно *трошокот за домување влечел ¼ од доходот*, сега влече до 1/3 од доходот на едно просечно семејство (Snow, David A., Anderson, 1993: 240–242).

Покрај политиките на домување, сиромаштијата, економското осиромашување, намалување на социјалната заштита и слично, во литературата се сретнува и мислење дека бездомништвото е резултат или **неуспехот на граѓанинот да се адаптира на новите предизвици и транзиции во доцниот модернизам**, во смисла дека сега човекот има многу избори, а големата изборност носи со себе и непредвидливост. Во тој контекст, бездомништвото се сфаќа како последица на погрешен правец низ транзициите во животот. Конкретно, според критички реалистичкиот пристап кој е во согласност со структурната теорија на Ентони Гиденс (1976), има материјален и општествен свет со кој луѓето оперираат и транзициите во доцниот модернизам нужно вклучуваат процеси на промени. Тие субјективно влијаат врз луѓето и врз способноста да се адаптираат на нив или *безболно* да ги доживеат и прифатат (Ravenhill, 2008: 31–32).

На прашањето: што го одржува и ресоздава бедомништвото?, може да се даде едноставен одговор: сиромаштијата, зголемените процеси на индивидуализација, маргинализација и социјално исклучување. И секој обид да се излезе од кругот на бездомништво, всушност го затвора кругот. McNaughton (2008) во неговата книга *Транзиции низ бездомништво, Животи на работ (Transitions through Homelessness, Lives on the Edge)* вели дека за некои лица, животот во доцната модерност е живот кој зголемено станува заробен. И секој обид да се излезе од таа заробеност води назад кон истите ситуации и околности. Така се случува и со бездомништвото. Тоа се објаснува со фактот што индивидуалноста (секоја индивидуална акција) е нужно

поврзана со структуралната реалност во која индивидуата постои. Како што Бауман вели дека сиромашните секогаш ќе бидат со нас, бидејќи тие се копродукт на борбата меѓу различните групи во општеството за сè повеќе извори (односно средства) во глобалниот капитализам. Според него, економската глобализација создава и туристи и скитници, односно добитници и губитници во тековната и постоечката борба за извори (односно средства). Таа борба продолжува да ја создава, трансформира, и генерира структурната и материјалната реалност во која не можат да се предвидат индивидуалните животни процеси (McNaughton, 2008: 183). И одговорот на прашањето: Колку негативно ја гледаме нивната сиромаштија? – зависи од начинот на кој сите ние живееме и ги поттикнуваме или омаловажуваме.

Во прилог на наведеното е и објаснувањето за **поврзаноста меѓу индивидуализацијата и транзициите во доцната модерност**, што се објаснува од страна на Гиденс (1991) и Улрих Бек (1992). Секој човек во потрага по својата индивидуалност и начин да се изрази е соочен со низа предизвици и транзиции во своето живеење кои се обликувани од реалноста на доцната модерност. Од една страна се тешката материјална состојба и ограничените социјални извори за самоизразување и самореализација на индивидуите, а од друга страна се честите трауматични настани во животот. И токму поради отсуството на достапни извори за надминување на трауматичните животни настани доаѓа до ризик за бездомништво (McNaughton, 2008: 29).

Освен наведеното, доцниот модернизам наметнува зголемени ризични однесувања со цел да се одржи потребата за индивидуалност, хедонизам и конзумеризам. При таков ризик, кога очекуваните планови ќе пропаднат, односно кога *работите ќе тргнат на лошо*, влезот во бездомништво е сè поверојатен. Во прилог на тоа е и темата за моќта на индивидуата во едно општество да се справи со социјалните, технолошките, семејните и другите глобализациски промени во доцниот модернизам. Таа најмногу зависи од **изворите и средствата до кои има пристап и со кои располага**. Тие се **клучната тема за справување со предизвиците во доцниот модернизам**.

Станува збор за достапност на мерки на грижа, заштита, помош, поддршка, придобивки, олеснувања. Тие се обезбедуваат како преку институциите во едно општеството, така и преку културните, идеолошките и вредносните системи (да помогнеш, да вклучиш, да не стигматизираш). Клучна институција преку која некои извори и средства се дистрибуираат е социјалниот систем или системот на благосостојба.

И следува прашањето: дали системот на благосостојба/социјалниот систем кој треба да го заштити, спречи, олесни бездомништвото е функционален и ефикасен? (McNaughton, 2008: 181-182). Оттука, покрај противречностите на самата општествена реалност, во делот на структурните фактори кои го одржуваат бездомништвото треба да се разгледаат и анализираат политиките за негово справување како индивидуална, но и како масовна општествена појава со цел да се согледа колку се тие ефикасни. Или обратно, колку тие, наместо да го намалат, го одржуваат, контролираат и со тоа ресоздаваат. Во тој контекст, значајни истражувачки прашања кои се наметнуваат се:

1. Дали законското недефинирање на бездомните лица имплицитно значи категоризирање на пожелни и непожелни бездомни лица за обезбедување соодветна законска помош и поддршка?
2. Дали поставување критериуми за давање услуги за сместување во shelтерцентри ги исклучува непожелните бездомни лица?
3. Дали политиките на shelтер центрите за сместување бездомни лица го контролираат и поддржуваат бездомништвото?
4. Дали политиките за справување со бездомништвото ги опфаќа структурните причини?
5. Дали правото на вработување е во согласност со правото на користење услуга за сместување во shelтер центар?
6. Дали обезбедувањето социјални услуги се детерминирани од постоење на постојано место на престојувалиште (адреса)?
7. Дали социјалниот систем обезбедува материјална и социјална поддршка на бездомните лица?
8. Дали системот ги стигматизира, одвојува и исклучува бездомните лица?

2. Политика на домување спрема бездомните лица

Кога се истражуваат и анализираат структурните фактори кои го условуваат бездомништвото, неизбежно е да се разгледа политиката на домување спрема граѓаните во една држава, а посебно спрема лицата во социјален ризик бидејќи таа е непосредно поврзана со појавата и зголемувањето на бездомништвото. Исто така, значајно е да се разгледа како државата и граѓаните го разбираат домувањето, значењето и потребата да се има сопствен дом во кој се вгнездува едно семејство или индивидуа.

Несомнено, дека домувањето е поврзано со здравјето, социјализацијата и општата благосостојба на секој човек и семејство, а исто така е поврзано и со функционирањето на заедницата.

Доколку се направи споредба на политиката на домување во социјалистичкото самоуправање (кога средствата за производство, а со тоа и изградбата на станбениот фонд биле доминантно во општествена сопственост) и политиката по 1991 година (кога општествената сопственост преминува во државна или во приватна), можат да се воочат значителни разлики во поимање на правото на домување, како и во обезбедување можности за негово остварување.

Имено, во социјалистичкото самоуправање, на домот како центар на сигурност, топлина и прибежиште му се давало големо значење и поради тоа, правото на домување се третираше како еден вид на загарантирано социјално граѓанско право. Како такво, голем број претпријатија се грижеле за станбено згрижување на своите вработени и граделе станбени објекти, а вработените во претпријатијата директно од своите плати допринесувале за станбена изградба (се одвојувале месечни приходи за станбен фонд) (Лаловиќ-Блажевска, 2019: 38). Според Законот за самоуправните интересни заедници (Службен весник на Социјалистичка Република Македонија бр. 9/1981) *„Работниците, преку основните организации на здружениот труд, самоуправните интересни заедници и работните заедници што вршат работи од заеднички интерес за повеќе основни организации на здружениот труд, државните органи, општествено-политичките организации и здруженијата и другите работни заедници што не се организирани како организации на здружениот труд, **врз начелата заемност и солидарност, а за задоволување на своите лични и заеднички потреби во станбената област, основаат самоуправни интересни заедници на станувањето (заедница на станувањето)** (член 2/1).*

Заедницата на станување, меѓу другото, се грижи за станбената изградба во општината, како и за учеството на работните луѓе и на граѓаните во станбената изградба со сопствени средства³⁴ заради решавање на станбено прашање. Исто така, во законот е наведено дека заедницата на станување ја утврдува програмата и ги распоредува средствата за остварување на **поповолни услови за станбена изградба за работниците од оние организации на здружениот труд кои не располагаат со потребните средства за таа цел и за надоместување на**

³⁴и со здружување на сопствени средства со општествени средства.

дел од станарината на работните луѓе и граѓаните со пониски доходи (член 3/1 ал. 5). Средствата за станбена изградба се собирале од средствата кои се издвојувале од работниците во организациите каде работеле и од заедниците. Тие биле наменети за задоволување на станбените потреби како на самите работници, така и на оние работници вработени во организации кои не располагале со сопствени средства за таа цел, за учесниците во НОВ и за задоволување на дел од станарината на работните луѓе и граѓаните со пониски доходи (член 15).

Наведените одредби укажуваат прво, на разбирањето и признавањето дека станбеното прашање е потреба и грижа на секој поединец и семејство и дека за таа цел претпријатијата, односно заедниците треба да помогнат во обезбедување на таа потреба. Второ, дека онаа организација која не можела да издвојува доволно средства за станбена изградба на своите вработени, врз начелата на заемност и солидарност, заедницата на становање се грижела и за таа категорија работници. Трето, дека дел од заедничките средства кои се издвојувале за станбена изградба можеле да се наменат за помош на граѓани со пониски приходи кои плаќале станарина. Оттука, граѓаните со одредени поволности и поддршка од страна на заедниците на становање можеле да обезбедат свој дом и да го решат станбеното прашање на долг рок.

Но, со напуштањето на општествената сопственост и масовната приватизација на претпријатијата кои „до вчера“ биле во општествена сопственост и со преминот во пазарна економија, загарантираното социјално право на домување се минимизира. Конкретно, социјалниот карактер на станот како значајно неопходно прибежиште на секое лице и семејство се губи и домот станува стока која има своја вредност на пазарот на недвижности. Се укинува задолжителното издвојување придонеси за станбена изградба бидејќи претпријатијата сега се во приватна сопственост и со тоа ниту тие, ниту државата веќе не е обврзана да ги помага граѓаните во решавање на станбениот проблем. Се укинуваат и заедниците на станување кои, меѓу другото, се грижеле и за граѓаните и организациите со ниски приходи кои не можеле да одвојуваат средства за станбена изградба.

На тој начин, паралелно со приватизацијата на средствата за производство и на фирмите кои биле во општествена сопственост, уште повеќе се приватизира и домувањето, односно станбената изградба. Одредени податоци покажуваат дека Македонија има висока стапка на приватна сопственост врз станбениот фонд: 85% во 1988 и 95 % по 1990,

што претставува многу над просекот во државите во Европската Унија (Лаловиќ-Блажевска, 2019: 14). Во 2008 година, учеството на државата во изградба и поседување на социјални станovi во 2008 е 4,3 % со тенденција за опаѓање (Лаловиќ-Блажевска, 2019: 40). Во прилог на тоа, според податоците на Хабитат Македонија³⁵ во 2017 година, од бројот на новоизградени живеалишта во 2017 година (5622) само 58 објекти (околу 1%) се некаков облик на државна или јавна инвестиција. Проценката е дека тоа претставува голем пад на изградбата на станovi кои се дел од социјалното домување (Стратегиски план на Хабитат Македонија за ФГ 2019–2021).

Што покажуваат наведените податоци? Дека се губат обврската за згрижување, грижата за работниците, значењето дека домот е место каде сите патишта водат кон него, како место на одмор. Се губи и разбирањето за работникот дека има потреба и грижа да обезбеди дом за семејството или да формира свое семејство. Во услови на пазарна економија, работникот се гледа како извор на работна сила која треба да обезбеди продуктивност на работата и приходи на претпријатието. Дали има сопствен дом или дали може да обезбеди, не е тема на агендата на работодавецот.

И поради приватизацијата и реорганизаацијата на претпријатијата во периодот на транзиција се зголемува категоријата лица во стечај и технолошки вишок. Еден податок покажува дека во категориите на технолошки вишок, предвремено пензионирани и стечајци се нашле околу 150.000 работници. За нив се преземаат одредени мерки во рамките на социјалната политика – но незадоволителни. Исто така, некои успеваат да најдат своја егзистенција во неформалната (сивата) економија, со вработување „на црно“ без осигурување (Узунов, 1997: 55). Од нив и од нивните следни генерации постепено се регрутираат станбено необезбедени граѓани.

Дополнително, проблем се јавува и со зголемување на урбаната популација во градовите, поради миграцијата село – град што предизвикува недостиг на станбен простор. Побарувачката ја крева пазарната цена на становите и цената на м² е во постојан раст. Всушност, парадоксот да е уште поголем, во главниот град има суфицит на станovi, а зголемување на станбено необезбедни граѓани. Голем

³⁵Хабитат-Македонија е невладина и непрофитна организација посветена на обезбедување едноставни, пристојни и пристапни решенија за живеалишта на оние што живеат во услови на сиромаштија, без разлика на нивната етничка, полова и религиозна припадност, <http://habitat.org.mk/mkd/learnabouthabitat.html>

број граѓани не можат да купат стан, додека мал процент поседуваат и по неколку стана (Стратегија за домување на Република Македонија 2007–2012: 3).

Врз основа на наведеното, осиромашувањето на граѓаните и зголемувањето на урбаната популација го зголемуваат и проблемот на домувањето, посебно на граѓаните кои се со ниски приходи и материјално необезбедени. Затоа, во областа на социјалната политика почнуваат да се воведуваат посебни концепти и категории: лица во социјален ризик, социјално домување, станбено необезбедени лица и слично.

Во 2006 година се препознава потребата за донесување посебна **Стратегија за домување (2007–2012)** во која се идентификуваат и утврдуваат повеќе приоритети поврзани со проблемот на домувањето: (1) донесување посебен Закон за социјално домување и домување на ранливи категории, (2) креирање политика за субвенционирање на трошоците за домување и (3) донесување посебен Закон за Фонд за станбена изградба. Имено, не заборавајќи ја солидарната улога на државата во социјалистичкото уредување во обезбедувањето помош и поддршка за решавање на станбените проблеми на работните луѓе, се препознава потребата и одговорноста на државата да го надомести она што значително се изгуби со укинување на општествената сопственост и приватизацијата. Како резултат пред сè на осиромашувањето на граѓаните и зголемувањето на бројот на социјални случаи се наметна потребата за развој и ресторација на социјалната димензија на домувањето.

Тоа е препознаено и од страна на Сојузот на синдикати на Македонија (ССМ). На 18 Конгрес одржан во 2010 година се покренала иницијатива за формирање солидарен станбен фонд во кој ќе партиципираат владата, ССМ и работодавачите со цел да се обезбедат поволни услови за решавање на станбеното прашање на секој граѓанин во нашата земја. Идејата била да се издвојуваат средства за социјална станбена изградба и за овозможување поповолни услови за сиромашните граѓани, како и за планско насочување и изградба на станбениот фонд (Митревски и Костова Савиќ, 2010). Но, таквата идеја и предлог досега не успеаа да се реализираат.

Без разлика на неуспехот, социјалното домување станува и обврска на нашата држава бидејќи низа меѓународни документи, повелби и конвенции ги охрабруваат државите да обезбедат пристојно

домување на своите граѓани. Тоа поаѓа од дефинираното право на домување како основно човеково право, посебно на децата.

Почнувајќи од **Универзалната декларација за човекови права (1948)** и од **Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права (1977)** правото на адекватно домување се дефинира како основно човеково право. Во 1991 година Комитетот за економски, социјални и културни права при Обединетите Нации (ОН) усвојува **Генерален коментар бр. 4 за правото на адекватно домување** кое се изразува во различни форми. Тоа може да вклучи сместување под кирија јавно или приватно, здружено домување, наем, владеење, станување под итни потреби, неформални населби. Без разлика на видот на домувањето, сите лица би требало да имаат определен степен на сигурност во домувањето кое гарантира законска заштита против насилно иселување, злоставување или други закани. Исто така, во генералниот коментар се идентификувани 7 аспекти кои се однесуваат на тоа право: правна сигурност, достапност на услуги, објекти и инфраструктура, достапност, вселување, пристапност, локација и културна адекватност.

Адекватно домување, може да се обезбеди преку правна сигурност, намалување на дискриминацијата во областа на домувањето, превенција од илегално и масивно иселување, промоција на партиципативен процес за индивидуи и семејства кои имаат потреба од дом. Во специфични случаи, државите треба да обезбедат директна помош, вклучувајќи домување на лица кои се погодени од природни катастрофи или за најранливите групи во општеството. Исто така, треба да обезбеди субвенции или други форми на финасирање за домување. Во Генералниот коментар се наведува дека принципот на достапност значи дека станарите треба да бидат заштитени со соодветни начини против неразумна висина на станарината. Примарна должност на државата е правна обврска да создаде услови за да можат сите граѓани да го уживаат правото на домување во најкраток можен рок.³⁶

Значаен документ е **АГЕНДАТА ХАБИТАТ** од 1996, делот 4, кој се однесува на адекватно прибежиште³⁷ за сите³⁸. Во неа се наведува дека

³⁶ United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT) (2002). Housing rights legislation, Review of international and national legal instruments, str.8.

³⁷ Адекватно прибежиште значи адекватна приватност, адекватен простор, физичка пристапност, адекватна безбедност, правна заштита, структурна стабилност и траење,

Владите треба да преземат адекватна акција за да промовираат, заштитат и обезбедат целосна и прогресивна реализација на правото на адекватно домување. Тоа треба да е достапно, вдомено и пристапно. За оние кои не се способни да обезбедат адекватно домување со нивни сопствени средства, државите треба да обезбедат субвенции и друга финансиска помош за домување, да поддржат програми за домување базирани на заедница кои се непрофитни и да промовираат услуги за поддршка на бездомни лица и други ранливи категории. Агендата Хабитат става посебен акцент на ранливите категории (посебно на бегалците, на жените и на децата) и нагласува дека треба да се обезбеди еднаков пристап на ранливите групи до засолниште, финансии и основни социјални сервиси. Во тој контекст, треба да се обезбедат посебни живеалишта за нив, како и средина која ќе овозможи да учествуваат во економскиот и политичкиот живот во нивната заедница и земја.

И според **Ревидираната социјална Повелба (1996)** државите (кои се дел од Европската Унија) треба да обезбедат ефективно користење на правото на домување преку: промовирање на домувањето со соодветен стандард; превенирање и намалување на бездомништвото и цената на домувањето да се усогласи со можностите на оние кои немаат соодветни економски услови за тоа (Европска социјална повелба, 1996).

Оттука, и Македонија како држава која претендира да влезе во европското семејство на држави носи политики и стратегии во кои посебен дел се однесува на социјалното домување на лица кои се станбено необезбедни. И се поставува прашањето, дали политиките за домување се превентивни политики кои можат да го намалат јавното бездомништво?

Стратегија за домување (2007–2012)³⁹ – иако е документ кој треба да се обнови, сепак идентификува одредени проблеми и утврдува решенија за решавање некои станбени проблеми. Идентификува дека социјалното домување на ранливи категории треба да биде дел од политиката за домување на Македонија и предлага прецизно да се дефинира категоријата ранливи групи, во која би влегле

адекватно осветлување и вентилација, адекватна основна инфраструктура, квалитетна средина, адекватна и пристапна локација.

³⁸ United Nations (1996) The Habitat Agenda: Chapter IV: B. Adequate shelter for all, A/CONF.165/14

³⁹ Министерство за транспорт и врски

и бездомните лица како посебна категорија. Исто така, утврдува дека треба да се формулира одржлив модел и организиран систем на изградба на социјални станови кои ќе се издаваат под закуп, преку формирање на посебен фонд или преку Законот за социјално домување. 15 години по донесување на стратегијата не е донесен закон за социјално домување, ниту е формиран посебен станбен фонд.

Закон за домување (Службен весник на РМ бр. 38/2012, 55/13, 163/13 и 42/14) – Законот иако не го користи терминот социјално домување, ниту социјални станови или социјални станбени објекти, сепак дефинира дека има Станбени објекти за посебни намени вклучително и за времено сместување на лица во социјален ризик. Исто така, карактеристика е што се воведуваат две права: право на непрофитен стан под закуп (член 91–94) и право на субвенционирање на закупнина (член 98).

Право на непрофитен стан под закуп⁴⁰ во сопственост на државата, градот Скопје или непрофитна станбена организација имаат станбено необезбедни лица (или лица во социјален ризик). Наведени се категориите: семејства со ниски приходи, млади лица кои посебно се истакнуваат во одделни области, млади брачни парови, самохрани родители, пензионери над 60 години возраст кои немаат стан во сопственост и други категории на лица во социјален ризик. Ваквото набројување не ги нагласува, но не ги исклучува бездомните лица. Првенство имаат: подносителите на барања кои според професијата и активноста што ја вршат се од значење за локалната заедница. Ваквиот став ги ограничува бездомните лица.

Право на субвенционирање на закупнина има закупец на непрофитен стан или единица за престој наменета за привремено решавање на станбените потреби на лица во социјален ризик, според прописите за социјална заштита. При утврдување на висината на субвенцијата на закупнината се зема предвид вкупниот приход на закупецот и корисниците на станот, површината на станот определена во договорот за закуп, вкупниот број на корисници на станот и трошоците за редовно одржување на зградата. За основаноста на барањето за субвенционирање на закупнината и за висината на субвенцијата, одлучуваат со решение центрите за социјална работа.

Стратегиски план на Хабитат Македонија за периодот ФГ 2019 – 2021 – Во стратегискиот план на Хабитат Македонија, иако се

⁴⁰Според концептот непрофитно домување Непрофитен закуп ги подмирува само трошоците неопходни за редовно одржување на зградата.

идентификувани некои слабости за претходниот период, сепак во престојниот период не се наведени приоритети за социјални ранливи категории, ниту се спомнува категорија бездомни лица, освен што се нагласува дека претставници на Хабитат учествуваат во подготовка на Закон за социјално домување (Стратегиски план 2019–2021: 8).

Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија (2010–2020). Во Националната стратегија е предвидена посебна тема, односно очекуван резултат: Згрижување на бездомници. Во тој дел се предвидува: (1) унапредување на несоодветните услови за домување на семејствата со ниски приходи и намален степен на супстандардни услови на домување; (2) зголемување на бројот на достапни станови за лица во социјален ризик и други ранливи групи (преку зајакнување на Програмата за изградба на станови наменети за социјално домување и домување на ранливите групи; субвенционирање на закупнина на стан во приватна сопственост; лиценцирање на обезбедувачи на услуги на социјално домување) и (3) отворање на прифатилишта и дневни центри за згрижување на бездомни лица, односно преноќувалишта кои би биле отворени, особено при лоши временски услови. Исто така, во Стратегијата се препознава потребата да се направи детален попис на лицата кои се третираат како бездомници преку теренска работа. Во прилог на тоа се предлага да се направи анкета на бездомниците со цел да се согледаат и разберат нивните потреби и потенцијал и да се воспостават односи на доверба.

Бидејќи проблемот со домувањето е идентификуван и претставува дел од повеќето стратешки документи, државата спроведува проекти за изградба на социјални станови. Едниот е проектот за изградба на станови за лица со социјален ризик и други ранливи групи (**Проект Ф/П 1647 (2009)**) поддржан од Банката за развој на Советот на Европа и вториот е Проектот за изградба на станови кои ќе се издаваат на лица со ниски приходи (**Проект ФП 1340**).

Во рамките на првиот проект, во категориите „лица со социјален ризик и други ранливи групи“ за кои се наменети станите не се експлицитно наведени и бездомните лица. Конкретно, во Одлуките за распределба на социјални станови⁴¹ се набројуваат шест (6) категории лица: 1. деца без родители или родителска грижа – лица над 18 години

⁴¹ Одлука за распределба на социјални станови, како и условите за нивно користење изградени од Програмата за изградба, продажба и одржување на станбениот простор во сопственост на РСМ (Службен весник на РСМ, бр. 13/2020)/ 37/2022).

кои до својата осумнаесетта година биле згрижени во институции и други облици за згрижување за деца без родители (социјален стан под закуп), 2. корисници на правото на гарантирана минимална помош, 3. лица погодени од елементарни – природни непогоди без разлика на правниот статус на нивните постојни (примарни) живеалишта, 4. лица со попреченост и семејства со лица со попреченост, 5. лица припадници на Ромската заедница социјално загрозени согласно Стратегијата за Ромите на Република Северна Македонија и 6. самохрани родители со малолетни деца.

Во рамките на вториот проект, корисници на становите можат да бидат лица во социјален ризик и лица со ниски приходи.⁴² Лицата во социјален ризик, доколку ги исполнат предвидените законски услови можат да го користат станот без право на откуп и без плаќање на закупнина сè додека се приматели на социјална или постојана парична помош. Наведената одредба претставува позитивна мерка како дел од политиката за социјално домување на лицата во социјален ризик, но слабост се ограничените сместувачки капацитети и неможноста такви станбени единици да бидат достапни за поголем број корисници.

Програма на Владата 2022–2024. Во програмата домувањето е дефинирано како приоритет пред сè за Ромите. Се предвидува изградба на типски куќи за Роми кои живеат во екстремно лоши услови или немаат живеалиште и реновирање на капацитетите за колективно домување на лицата без кров над глава;

Национална развојна стратегија 2022–2024. Во престојната Национална развојна стратегија е посветен дел за домувањето и предвидено е унапредување на социјалното домување преку креирање на соодветна нормативната рамка (донесување Закон за социјално домување со уредување на клучните категории на самостојно домување, живеење со поддршка, субвенционирање на домувањето и непрофитно домување);

Што покажуваат наведените правни акти и стратегии?

Не постои законско дефинирање на бездомните лица, ниту се наведуваат како посебна ранлива категорија. Како ранлива категорија често се опфатени во категоријата приматели на гарантирана минимална помош, но остануваат неколку проблеми, имајќи ги

⁴² Одлука за изменување и дополнување на Одлуката за услови и критериуми за распределба на станови изградени по Проектот за изградба на станови кои ќе се издаваат на лица со ниски приходи (Службен весник на РМ, бр. 181/14).

предвид карактеристиките на бездомните лица поврзани со остварување на бараните критериуми.

Дел од бездомните се лица без лична карта поради загуба на домот и претходното живеалиште и неможност да извадат нова лична карта на старата адреса. Во врска со ваквиот проблем за одредени лица, социјалните служби не нудат алтернативно решение, а тоа предизвикува други проблеми, како што е неможноста да го оствари правото на одредена социјална помош. Вакви слабости се детектирани и од страна на Здружението на млади правници кои се евидентирани во нивниот Годишен извештај за 2016 година.

Покрај проблемот со немање лична карта (како услов за аплицирање за социјален стан), проблем е и неможноста да остварат право на гарантирана минимална помош (ГМП) поради несоодветното толкување на поимот *заедничко домаќинство*, од една, но и поради нерешените имотни и сопственички односи со членови од потесното или поширокото домаќинство. Како што е евидентирано во Годишниот извештај, во 2016 година имало случаи кога центрите за социјална работа не одобрувале, односно укинувале права од социјална заштита со образложение дека барателите имаат членови од семејствата кои се должни да ги издржуваат.⁴³ Во прилог на тоа, се констатира дека социјалните служби, доколку утврдат дека барателите, или корисниците на правата имаат роднини во странство, побараните права од социјална заштита, или правата кои веќе ги користат да не ги одобрат, или да ги укинат, што претставува повреда на уставното право на социјалната заштита.

Ваквите правни празнини, непрецизности и злоупотреби, односно различни толкувања од страна на социјалните служби ги ограничува бездомните лица да стекнат одредени права што се дел од системот на социјална заштита како критериум за аплицирање за социјален стан. Покрај тоа, проблемот со невработеноста и менталните болести кај поголем број бездомни лица ги ограничува во нивната

⁴³ Таков бил случајот со едно лице на кое му било одбиено барањето за остварување право на постојана парична помош, бидејќи по извршениот увид во документацијата, ЦСР констатира дека лицето имало пет браќа кои можеле да го издржуваат. Притоа, социјалните служби ја отфрлиле околноста што лицето не живеело со ниту еден од браќата бидејќи тие биле во странство, со свои сопствени семејства за издржување. Дополнително, лицето не комуницирало со своите браќа (Македонско здружение на млади правници (2016). Годишен извештај за ефикасноста на правната заштита на човековите права во Република Македонија).

работоспособност и можност да остварат одредени приходи за да можат да закупат социјален стан. Проблемот со бездомните самци е значаен поради што тешко ги исполнуваат критериумите наведени во огласите за социјални станови. Дури и да се носители на ГМП, чести пречки се тоа што немаат постојано место на живеење во општината каде е изграден социјалниот стан. Дополнителен проблем кај одредени самци се нерешените семејни односи кои го отежнуваат докажувањето дека немаат имот во нивна сопственост или дека не живеат со членови од семејството кое има имот. Поради тоа, бездомното лице не може да оствари право на социјален стан или право на ГМП.

Дали државата обезбедува друг вид на домување согласно дефиницијата за адекватно домување?

Постои само право на привремен престој во соодветен центар за бездомници. Услугата се обезбедува во времетраење до три месеци, со можност за продолжување уште за три месеци, а во исклучителни случаи кога состојбата не е надмината до една година.

Во Македонија има три центри за бездомни лица и семејства (во Чичино Село со капацитет до 70 лица, во Визбегово каде можат да се сметат 15 бездомни семејства и во поранешната воспитна установа „Ранка Милановиќ“).⁴⁴ Начинот на кој се организира престојот и неговата ефикасност во спречување, односно одржување на бездомништвото ќе биде разработен во следниот дел, бидејќи е дел од политиката на социјална заштита.

3. Политика на социјална заштита спрема бездомните лица

Каква е политиката на социјална заштита насочена спрема бездомните лица?

Иако категорија бездомни лица се сретнува во повеќе законски и подзаконски акти кои се дел од правната поставеност на системот на социјална заштита, сепак не постои законско утврдување на одредени критериуми кои треба да се исполнат за едно лице да биде подведено под категоријата *бездомно лице*. Единствено, во (ревидираната) Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост (2010–2020) се објаснува поимот на **социјална исклученост**

⁴⁴ Еден дел од установата беше опожарен на 30.12. 2022 година, види на: <https://a1on.mk/macedonia/skopjanec-predizvikal-pozhar-vo-domot-ranka-milanovikj/>

во домувањето. Се дефинира како супстандардно или сиромашно домување, вклучувајќи немање пристап до извори на финансирање за унапредување на условите на домување, или како правна несигурност, главно поврзана со големиот број нелегални градби во земјата. Ваквата дефиниција не ги опфаќа лицата кои немаат кров над глава кои се дел од јавното бездомништво. Поради тоа постои проблем на евидентирање на бездомните лица како предуслов за да можат да остварат дел од правата и услугите кои системот на социјална заштита ги нуди. Во врска со домувањето нуди две конкретни права:

1. Услуга на привремен престој во центар за бездомници.
2. Право на додаток за домување за одредена категорија лица.

1. Со измените на Закон за социјална заштита во 2019, се додава **правото на привремен престој во центар за бездомници.** Во Правилникот со кој се регулира привремениот престој се наведува дека во центарот се обезбедува сместување, заштита, психосоцијална помош и поддршка со времетраење од 3 месеци, со можност за продолжување до 1 една година. Таков привремен центар во кој можат да се сместат бездомни лица од цела Македонија е само Центарот во Чичино Село во кој можат да се сместат 30 корисници кои се невработени. Им се обезбедува храна и сместување, но не можат да бидат корисници на парична помош, ниту можат да остваруваат приходи.⁴⁵

За разлика од тој центар, во населбата Визбегово постои станбена единица за поддржано живеење (т.н. контејнер населба) каде се сместени 15 бездомни семејства и имаат право да бидат вработени и да остварат одредени права од социјална заштита. Што се однесува до поранешната воспитна установа „Ранка Милановиќ“, во неа привремено се сместени бездомни лица и семејство кои претходно живееле во импровизирани куќу под Кале.

Податоците покажуваат дека во трите центри за бездомници се сместени 296 бездомни лица, но се проценува дека тој број е многу поголем. Имајќи ги предвид сместувачките капацитети на центрите, државата се соочува со дефицит на привремени престојувалишта за сместување на бездомни лица во кризни ситуации на краток рок.

⁴⁵Правилник за начинот, обемот, нормативите и стандардите за давање на социјалната услуга за привремен престој и за простор, средства, кадри и потребната документација за центар за привремен престој, Службен весник на РСМ, бр. 91 од 26.4.2021 година

Во однос на условите за сместување во центарот во Чичино Село каде се обезбедуваат и редовни оброци, законското решение е добро но мошне рестриktivно поставено. Имено, од лицето се бара да не остварува приходи, односно да не е вработено, а со самото упатување го губи правото на социјална парична помош. Политиката е дека сместувањето и обезбедувањето храна, од една и вработувањето, односно остварувањето на социјална парична помош, од друга страна се неспојливи услуги. Тие меѓусебно се исклучуваат. Ваквата политика го пасивизира бездомното лице, му ја умртвува неговата работоспособност и желбата да се активира на пазарот на труд, го остава заглавен во состојбата на бездомништво, односно му порачува *дека ако заработуваш, ти се ускратува правото да бидеш сместен во овој дом*. Со други зборови, на бездомното лице имплицитно му се забранува да остварува други приходи и на тој начин се поддржува и одржува јавната перцепција и стигматизација дека бездомниците се невработени. И обратно, се прифаќа тезата дека доколку работи, бездомното лице не може да добие сместување во привремен шелтер центар. На тој начин државата предизвикува двојна штета: го стимулира пазарот на црно, односно сивата економија, но и други девијантни појави и ги маргинализира и исклучува самите бездомни лица. Затворени во прифатниот центар се ставени под целосна контрола на системот и колку се поневидливи за останатите, толку се помала закана за нив. Ваквата политика на управување со ризикот не влијае врз намалување на бездомништвото, туку напротив во негово одржување.

Во прилог на поддржаната стигматизација од системот е резиденцијалната сегрегација односно просторното одвојување на оваа категорија што подалеку од урбаните градски области, бидејќи двата центри за бездомници во Скопје се наоѓаат на локации со ограничен пристап до јавен превоз и намалени можности за соодветна интеграција и социјална кохезија во заедницата во која се наоѓаат. Таквиот ограничен пристап ги затвора да функционираат како посебна заедница со што се овозможува развој на посебна субкултура. На тој начин не само што се стигматизираат однадвор, туку се јавува и само-стигматизација. И повторно, ваквата политика не наоѓа соодветни решенија за намалување на бездомништвото како социјален проблем, туку уште повеќе го поддржува, контролира и изолира.

2. Правото на додаток за домување се обезбедува за материјално и станбено необезбедени лица, и тоа корисник на

гарантирана минимална помош и лице кое до 18-годишна возраст имало статус на дете без родители и без родителска грижа, односно и по престанување на старателството, а најмногу до 26-годишна возраст.⁴⁶ Услови кои треба да се исполнат се: лицето да е материјално необезбедено и да нема имот и имотни права од кои може да се издржува, да биде станбено необезбедно и претходно да остварило право на сместување во установа за вонсемејна социјална заштита или згрижувачко семејство. Ваквото право, исто така е мошне рестриктивно поставено и исклучува голем број граѓани кои се станбено необезбедни и имаат потреба од дополнителен (паричен) додаток за домување.

Проблемот со бројот на бездомници и немањето прифатилишта е евидентиран и во Националната стратегија во која како посебен приоритет е наведено згрижувањето на бездомните лица, како и идентификувањето на нивните потреби и потенцијал. Приоритет е ставен на ромската популација, поради што е донесена нова Стратегија за инклузија на Ромите 2022–2030. Сепак, податоците од терен покажуваат дека и меѓу Македонците и меѓу другите националности има голем број бездомни лица.

Стратегија за инклузија на ромите 2022–2030. Во стратегијата, во делот на домувањето е наведено дека до крајот на 2016 година биле доделени 118 социјални стана на ромски семејства, но по 2017 година нема распределба на други. Како дел од политиката за станбено згрижување на бездомните семејства, во 2018 година е обезбедено привремено сместување на 15 семејства (околу 100 лица) кои претходно живееле во импровизирани живеалишта под тврдината Кале. Всушност, тие ромски семејства беа присилно преместени од таа локација, а како алтернативно решение беше понудено сместување во т.н. населба полигон во населбата Визбегово. Покрај сместувањето, им се обезбедува и друга социјална помош од страна на невладините организации и Центарот за социјална работа за да се постигне нивна полесна интеграција во заедницата, посебно на децата во здравствениот и во образовниот систем.

Имајќи предвид дека постојните решенија не се доволни за соодветна инклузија на ромите кои се соочуваат со сиромаштија и

⁴⁶Правилникот за начинот на остварување на правото на додаток за домување ги опфаќа само лицата кои до 18-годишна возраст имале статус на дете без родители и без родителска грижа, односно и по престанување на старателството, а најмногу до 26-годишна возраст. Службен весник на РСМ, бр.109/19)

станбена исклученост, во стратегијата за престојниот период се наведуваат неколку значајни приоритети: (1) обезбедување привремени колективни живеалишта за бездомници и (2) развој на нови социјални и комбинирани услуги на локално ниво.

Исто така, се предвидува да се обезбеди трајно, пристојно, достапно и десегрегирано домување за Ромите кои моментално живеат во неформални населби кои не можат да бидат легализирани од оправдани причини. Во рамките на оваа цел е предвидено изградба на социјални станови (и воведување на 10% квота за ромски семејства), изградба на типски куќи и реновирање, односно проширување на капацитетите за колективно домување за лицата кои немаат живеалиште. Ваквите поставени цели и мерки потврдува дека проблемот со домувањето кај ромската популација е акутен и хроничен, на кој треба да се посвети должно внимание.

Но, и покрај дефинираните цели, постоечката тешка состојба со бездомните лица останува непроменета бидејќи институциите на системот не нудат краткорочни решенија за ублажување на кризната бездомна состојба (решенија за „гасење на пожарот“). Проблемите само се евидентираат и оставаат за понатамошно решавање.

Стратешки план на МТСП 2022–2023. Во најновиот стратешки план на Министерството за труд и социјална политика нема посебни приоритети наменети за згрижување и обезбедување привремени живеалишта за бездомни лица.

Врз основа на направената анализа може да се заклучи дека политиката на социјална заштита спрема бездомните лица во нашата земја не е соодветна и доволна. Имено, и покрај сознанија за малите сместувачки капацитети, за скапите станарини, за недоволната социјална помош и за големиот број бездомни лица, системот замижува пред наведените слабости и се согласува тие идентификувани проблеми поврзани со бездомништво да бидат евидентирани во стратешките и други документи и извештаи. За нив ќе се дебатира, ќе се прават проекти, ќе се поставуваат како приоритети, ќе се бараат одредени финансиски средства за нивно надминување и слично, а сепак ќе остане проблемот на преживување на самите бездомни лица. Се чини дека институциите на системот го прифаќаат бездомништвото како нужност и нормален социјален проблем со кој се соочуваат државите во светот. Затоа, не станува приоритет, туку прашање кое треба да се решава на долг рок. Бездомните лица

остануваат бројка (без разлика дали се евидентирана или не) и не претставуваат реален предизвик. Се остава на хуманоста на граѓаните или на граѓанските здруженија кои се занимаваат со таа проблематика да помогнат. Но тие можат да обезбедат оброк, а не и дом, кој е услов за нормален психофизички развој на секоја индивидуа. И парадоксално е што, додека се градат згради, се множат бездомниците.

Проблемот со домувањето е генериран и од нискиот животен стандард на граѓаните и неможноста да обезбедат кирија поради малите социјални примања (за работнонеспособни или необезбедени лица) или ниските приходи. Ако просечната кирија за стан од 35 м² изнесува 150 евра, а социјалната помош изнесува 85 евра, тогаш бездомното лице не може да си дозволи да плаќа месечна закупнина. Или, ако минималната плата изнесува 300 евра, тогаш ½ од месечниот приход треба да се потроши на станарина. Затоа, државата како приоритет треба да обезбеди дополнителни субвенции или друга парична помош намената за исплата на станарини или да обезбеди поефтини станарини за посиромашните граѓани.

Исто така, може да се заклучи дека поради ограничените институционални капацитети за привремен престој или за социјално домување на бездомните лица, системот на социјална заштита единствено може да ги вброи во категоријата корисници на гарантирана минимална помош како поединец или член од семејство доколку ги исполнат законски предвидените услови. Таа изнесува околу 5.000,00 денари и не треба ни да се постави прашањето дали лицето кое е невработено и станбено необезбедено може да обезбеди одредено кров над глава.⁴⁷

Во врска со стигматизацијата и криминализацијата на бездомните лица, нашата земја се соочува со бројни предизвици. Од постоечката правна регулатива, институционална заштита и политика на домување може да се констатира дека наведените процеси се неизбежни. Имено, иако во повеќе стратешки документи се наведува дека треба да се обезбеди социјална инклузија на бездомните лица и нивна интеграција во општеството (Стратешки план на Министерството за труд и социјална политика 2022–2024), дека треба да се воспостави систем на поддршка на локално ниво, посебно за бездомните од ромската популација (Министерство за труд и социјална политика, Стратегија за инклузија на ромите, 2022–2030), сепак, не се допира соодветно проблемот ниту во Стратегијата за вработување, ниту во

⁴⁷ Дури и да има некои додадоци по основ на инвалидитет или други основи.

Стратегијата за домување како појдовни основи кои треба да се залагаат и да понудат вработување и соодветно станбено обезбедување и прибежиште на оваа категорија. Наместо тоа, тие се ставаат на маргините, заедно со други ризични категории, и интересен е податокот дека во 2019 и 2020 година ниту едно бездомно лице не добило социјален стан (Министерство за труд и социјална политика, Ревидирана програма за реформи во вработување и социјална политика (p) ЕСРП 2022, Годишен извештај за 2020).

Врз основа на сето претходно наведено, во нашата земја отсуствува соодветна законска и системска политика, поврзана не само со социјалната заштита на бездомните лица како посебна категорија, туку и решенија кои ќе ги допрат длабоките структурни проблеми, прашањата поврзани со масовната сопственост, јавната поддршка, стигматизацијата, физичката сегрегација, криминализацијата, дискриминацијата и слично. Бидејќи доколку тие аспекти не се адресираат тешко ќе можеме да зборуваме за хумани политики насочени кон намалување на оваа појава.

4. Политика на вработување спрема бездомните лица

Бездомништвото односно лишувањето од дом, е едно од највидливите форми на сиромаштија и социјална исклученост во Република Северна Македонија. (Корти, 2020) Базирајќи се на истражувачките резултати поврзани со бездомништвото, невработеноста во голема мера го детерминира бездомништвото. Оттука, вработувањето често се гледа како витална мерка за негово намалување, такашто, недостатокот од пристап до вработување, придонесува бездомните лица да не бидат во можност да ги остварат нивните основни потреби и како резултат најчесто ги втурнува во патеките на бездомништвото. (Sadiki, 2016: 32; Steen, Mackenzie & McCormack, 2012: 1) цитирано во (Pophaim & Peacock, 2021)

Кога зборуваме за политика на вработување на бездомните лица во македонски контекст, еден од првите стратешки документи кои ги спомнуваат бездомните лица, како социјално исклучени лица кои имаат недостаток од системска и таргетирана поддршка од систем за социјална заштита во Северна Македонија е Програмата за справување со проблемите на социјално исклучените лица. (Ministry of Labour and Social Policy, 2004) цитирано во (Gerovska Mitev, 2019) Овој документ го

отвори патот за Националната стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост (2010–2020), во која бездомниците се препознаваат како посебно ранливи категории граѓани. (Gerovska Mitev, 2019) Интересно е да се напомене дека во овој стратешки документ не е дадена конкретна дефиниција за тоа на кои лица им се признава статусот на бездомни лица. Исто така, се споменува домувањето како една од областите што треба да се адресираат, но не се споменуваат никакви аспекти поврзани со политиката на вработување на бездомните лица (Gerovska Mitev, 2019). Сепак, покрај декларативно поставените мерки кои се насочени кон намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост, нема воспоставено механизми за мониторирање, ниту буџет во однос на мерките, и со тоа се оневозможува ефективна имплементација.

Доколку се анализира и Национална стратегија за вработување (2021–2027) со Акцискиот план (2021–2023), се наведува спроведувањето на наменски услуги и програми за вработување кои придонесуваат кон социјалната инклузија на ранливите групи на пазарот на труд, но пред се за следните категории: младите, жените, долгорочно невработените, корисниците на социјална помош и нискоквалификуваните лица. Не се споменуваат конкретно бездомните лица, туку се претпоставува дека ги подведуваат или под категоријата корисници на социјална помош или нискоквалификувани лица. Сепак, во популацијата на бездомни лица има и такви кои не се корисници на социјална помош ниту пак се долгорочно невработени лица, но има и лица кои се повремено вработени, а немаат стабилно и одржливо вработување кое ќе му овозможи пристојно домување. Во случаи кога се дава поддршка на оние кои искусуваат бездомништво да добијат вработување, значајно е да се разјасни дека значителен дел од нив исполнуваат услови да бидат вработени, но постојат други бариери со кои се соочуваат (на пример трошоци за грижа на деца), што значи дека вработувањето, па дури и со полно работно време, само по себе не е сигурна заштита дека одредени лица не можат да се најдат во бездомничка состојба. (Gray, 2020)

Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија, го води и проектот „Активација на ранливи групи на пазарот на трудот“, кој се однесува на намалувањето на долгорочната невработеност на лицата од ранливите категории и нивно вклучување во специјализирани програми и услуги за развој на вештини.

Проектот има 2 компоненти:

1. СИМ Програма за советување и мотивација која се состои од две мерки: а. Поддршка преку советување (пред лицата да се вклучат во активна мерка за вработување), со цел да им се помогне на корисниците на гарантиран минимален приход во процесот на нивното активирање и интегрирање на пазарот на трудот и **б. Менторска поддршка** (во период кога корисникот се вклучува во обука или друга активна мерка за вработување), со цел да овозможи детекција на личните и професионални бариери и потешкотии со кои се соочуваат корисниците за време на процесот на обука или вработување и идентификување на фактори и причини кои го отежнуваат интегрирањето на корисникот во средина каде се спроведува обуката или вработувањето.

2. Програма за поддршка за вработување преку обуки - програма за поддршка за вработување чија основна цел е подобрување на вештините и знаењата на корисниците на гарантиран минимален приход со помош на обуки, практична работа и субвенционирано вработување, со цел да се олесни инклузијата на овие лица на пазарот на трудот. Оваа компонента се состои од три мерки: **а. Обука за побарувани занимања на пазарот на трудот**, Целта на мерката е да се зголеми вработливоста на невработените лица преку стекнување знаења и вештини за занимања барани на пазарот на трудот. На лицата опфатени со оваа мерка ќе им се обезбеди соодветен паричен надоместок. **б. Обука на работно место** (обука кај познат работодавач), со цел невработените лица, корисници на гарантиран минимален приход, да им се обезбеди практично искуство при извршување на работни задачи согласно барањата на работодавачите и подобрување на нивната вработливост, со паричен надомест за лицата опфатени со мерката и за работодавачите доколку вработат лица од целната група. **в. Субвенционирано вработување** (субвенционирање на плати), со цел да се обезбеди финансиска поддршка за креирање на нови работни места и вработување на невработени лица кои се корисници на гарантиран минимален приход, со уплата на средствата кон работодавачот, како субвенција на платата на вработеното лице и покритие за направените трошоци за подготовка на лицето во работен однос. (Агенција за вработување на Република Северна Македонија, 2023)

Иако проектот започнал уште во 2019 година со целна група – невработени лица, корисници на гарантирана минимална помош (ГМП), а во текот на имплементацијата вклучува и други ранливи

категории (долгорочно невработени лица, млади до 29 години, жени, роми и лица со попреченост), сепак, бездомните лица не се гледаат како посебна ранлива категорија, туку повеќе се препознаваат како дел од некои од наведените целни групи. Со оглед дека не се докрај официјално објавени критериумите во однос на тоа кој може да се вклучи во овој проект, се наметнува прашањето дали лицата мора да имаат лични документи, постојана адреса, континуирано пријавување во Агенцијата за вработување по основ на невработеност и некои други околности, кои согласно податоците од спроведеното истражување голем дел од бездомните лица не би ги исполниле. Затоа мора да се води грижа при креирање на одредени политики за вработување генерално за ранливите групи, а особено за бездомните лица, секогаш да се има предвид и типот на работа која можат истите да ја извршуваат, во зависност од индивидуалните капацитети на различни подгрупи од бездомничката популација. Не сите лица располагаат со исти капацитети и можности за извршување на одредени работни задачи. За тоа се зборува и во истражувачкиот извештај на Илијевски, Илоска, Мојанчевска, & Донева (2018), во кој според изјавите на анкетираниите, најчесто бездомните лица се гледаат на работните позиции како: одржување хигиена, продажба на облека, нега на стари лица и на деца (во кои се идентификуваат испитаничките), изработка на ентериер, градежнички работи, работа на каса, одржување паркови, собирање железно, чувари, електричари, откуп и продажба на зеленчук и на овошје (професија со која се идентификуваат мажите). Всушност, тоа се истите позиции што испитаниците умеат најдобро да ги работат поради искуството и работните вештини. Во однос на условите што ги очекуваат испитаниците за да се чувствуваат убаво на своето работно место, тие се релативно скромни. Дел од нив очекуваат опрема, просечна плата и нејзина редовна исплата, осумчасовно работно време, коректен однос од колегите и од претпоставените, безбедно и топло работно место. Одреден дел од испитаниците не би работеле тешка физичка работа, во салон за миене автомобили, пекарница, угостителство. Причините се здравствени проблеми, работа во смени, работа во потенцијално лоши временски услови, ниска плата и чувство на понижување / социјална обележаност на професиите. (Илијевски, Илоска, Мојанчевска, & Донева, 2018)

За да се постигне она што го очекуваат бездомните лица, на голем дел од нив им е потребно охрабрување и поддршка во процесот на барање работа и домување. Затоа, во политиките за вработување,

покрај мерките за доквалификација, преквалификација и обучување за одредени позиции кои ги посакуваат и имаат капацитет да ги извршуваат, треба да бидат предвидени и претходно наведените аспекти. Тоа може да се постигне преку вработување, со државно субвенционирање на институциите, организациите или пак претпријатијата кои ќе бидат општествено одговорни и ќе помогнат оваа ранлива категорија на лица успешно да се реинтегрираат во општествениот живот. Одреден дел бездомни лица можеби не можат да идентификуваат што им е потребно за надминување на нивната кризна бездомничка состојба. Тоа би значело дека долгорочната социјална исклученост на бездомните лица оставила последици врз нивната визија за иднината, односно имаат предизвици во идентификувањето на чекорите што треба да ги преземат за да почнат со работа. (Илијевски, Илоска, Мојанчевска, & Донеvsка, 2018)

Во однос на политиката за вработување на бездомните лица како маргинализирана група, од 2003 година, постои зголемен фокус за социјалното претприемништво, како потенцијално транзициско решение во однос на вработувањето на бездомните лица, особено преку обезбедување обука за вработување како претходница за влез на отворениот пазар на труд. (Teasdale, 2010)

Но, што е социјално претприемништво? Социјалното претприемништво е посебна форма на претприемништво во која се интегрираат економски и социјални цели. Тоа претставува иновативен модел за решавање на социјалните и еколошките предизвици и за зајакнување на инклузивниот раст. Социјалното претприемништво се дефинира и како континуирано спроведување на економски активности под одредени услови на работење и вработување на маргинализирани лица. (Здружение Конект, 2023) Ова го одразува она што Левитас (2005) го нарекува промена во новата политика за вработување, од гледање на социјалната исклученост како материјална последица на нееднаквоста кон гледање на исклученоста како индивидуален проблем што треба да се коригира со подобрување на пристапот до пазарот на трудот. (Teasdale, 2010) Во популацијата на бездомни лица има групи кои се во најакутна состојба, на пример, оние со ментални здравствени проблеми; злоупотребувачи на супстанции или поранешните престапници (Плис и Квилгарс, 2003). Токму кон оваа група на бездомници е насочена помошта од социјалното претпријатие (ODPM, 2003a, 2005; CLG, 2007) како пат кон редовно вработување. Имено, на многу хронични бездомни лица им е потребна постојана

персонализирана поддршка (на пример, советување) за да се справат со бездомништвото (Rosengard et al., 2002; Harding and Willett, 2008) цитирано во (Teasdale, 2010) И покрај тоа што потребата за домување е единствениот заеднички фактор со кој се соочуваат сите бездомници, истите се соочуваат со дополнителни потреби кои треба да се решат за успешен излез од бездомништвото и враќање во заедницата. Веројатно, социјалното претпријатие може да одговори на некои (или на сите) потреби (Teasdale, 2010) и да помогне, но не доколку бездомното лице има и комплексни проблеми и потреби. Постојат повеќе типови на социјални претпријатија со цел работна интеграција. Најзначајни за бездомната популација се оние за „обука/тренинг“ и кои директно обезбедуваат можност за финааниска заработка. Некои социјални претпријатија имаат и хибриден модел. Суштината на сите модели е, преку адресирање на нивните потреби и проблеми, да ги подготват бездомните лица на редовниот пазар на труд.

Социјалното претприемништво, како нов модел на бизнис со социјална цел, сè уште не е доволно третирано во македонската економија, иако веќе се практикува низ целиот свет. Со донесување на новиот Закон за социјална заштита (2019), на директен начин се поттикнува развојот на социјални претпријатија во делот на обезбедување на социјални услуги. Во прилог на развојот на социјалните претпријатија е донесената **Национална стратегија за развој на социјалните претпријатија во Република Северна Македонија (2021–2024)**, во која тие се идентификувани како транзит на ранливите категории граѓани (вклучително и бездомните лица) од социјална исклученост кон отворен пазар на труд. Но, формалните заложби не соодветствуваат со реалните состојби. Според истражувањето на здруженијата Реактор, Конект и Паблик (2016) анкетираниите социјални претпријатија имаат социјални мисии коишто се однесуваат на следниве аспекти: а) унапредување на човековите права и социјалната интеграција на одредени ранливи групи; б) образование и различни форми на социјални иновации; в) економско јакнење на членовите и/или целните групи; г) обезбедување услуги за одредени, најчесто ранливи целни групи. Кај најголемиот дел од анкетираниите, мисијата е насочена кон создавање јавно добро во заедницата, а не кон распределба на добивката. (Реактор – Истражување во акција, Конект и Паблик, 2016) Социјалните претпријатија даваат широк спектар на производи и услуги кон различни целни групи и најчесто вработуваат лица од различни етнички

групи, лица со работна попреченост и лица со физичка или интелектуална попреченост, но не се споменуваат бездомните лица. Сепак, СП може да обезбедуваат значителна поддршка во транзицијата на лицата од маргинализираните групи од пасивни приматели на социјална помош во активни учесници на пазарот на трудот преку различни модели на привремена работа и/или работа со скратено работно време, обука, развивање на „меки“ вештини и вмрежување. Тие ги адресираат и предизвиците идентификувани од маргинализираните групи и потребата од индивидуален пристап (Реактор – Истражување во акција, Конект и Паблик, 2016), што ја прави особено значајна нивната улога во политиките за вработување на бездомните лица.

Бездомништвото од аспект на политиката за стратешко и системско делување врз него е потполно маргинализирано, што создава мислење во јавноста дека бездомништвото е повеќе проблем на индивидуата отколку што е општествен проблем кој бара социјална акција. Очигледен е недостатокот од пошироки национални стратегии но и специфични програми за превенција во ова подрачје за да се промени пристапот кон проблемот со бездомништвото и да се пресуди за приоритетите на ниво на социјална политика на државата, односно визијата и волјата на оние структури кои имаат моќ да поттикнат системски промени со цел унапредување на квалитетот на животот на луѓето кои се наоѓаат во состојба на бездомништво. (Југовиќ, 2012) Изборот на правиот пристап за делување на планот на креирање на политика за вработување, изгледа како застрашувачка задача, но емпириските податоци и мудроста од теренот треба да покажат кои модели во конкретните општественоекономски и социјални услови се најветувачки во однос на социјалното вклучување на бездомните лица со нивно вработување. Значајно е секогаш пристапите или моделите да бидат во согласност со карактеристиките на бездомничката популација и со опциите за вработување, со цел бездомните лица да ги исполнат своите долготрајни потреби и интереси. Дополнително, овие модели може да бидат многу корисни во градењето на постојните, но и во развојот на нови вештини неопходни за влез и успех во вработувањето.

ТРЕТ ДЕЛ

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА И ПРЕПОРАКИ

Од анализата на податоците во рамките на истражувањето ги издвојуваме следниве покарактеристични заклучни согледувања и препораки:

Истражување на бездомништвото. Истражувањето на бездомништвото има повеќекратна цел. За да се обезбеди соодветна поддршка на бездомните лица треба да се разбере нивното искуство и потреби. Бидејќи секое лице има доживеано комплексни и различни животни истории кои не можат да се генерализираат, потребен е квалитативен и индивидуален пристап во истражувањето. Покрај тоа, секое истражување и анализа на овој проблем може да поттикне општествена акција за подобрување на условите и за граѓанско вклучување во поширокиот процес на социјално вклучување и излез од состојбата на бездомништво.

Систем на броене и евидентирање на бездомните лица во нашата земја. Во нашата земја не постои соодветен систем на евидентирање и броене на бездомните лица, а една од пречките за тоа е отсуството на законско дефинирање. Освен тоа, како што е констатирано од повеќе граѓански здруженија, не постои соодветен систем за мапирање на бездомните лица на терен поради што бројот на уличното бездомништво воопшто не е познат. Ако се додаде и тоа дека државата не го препознава скриеното и потенцијално бездомништво, произлегува дека не се занимава со прашањето на бездомништвото како сериозна и растечка појава во нашата земја.

Бездомништвото како процес и како состојба. Бездомништвото претставува комплексна појава што се јавува како резултат на меѓусебно влијание и интеракција на индивидуални и структурни фактори во едно општество. Ваквото разбирање на бездомништвото равива широка концептуална рамка за разбирање на патеките кои водат во и надвор од бездомништво и го означува како процес, а не како статична состојба. Разгледувањето како процес, значи дека индивидуите можат да се движат внатре и надвор од тој круг во различни периоди од животниот циклус. Исто така, кога се објаснува целиот процес, најчесто тој се дели во неколку фази, кога на почетокот

бездомното лице се соочува со десоцијализација, оттуѓување, раскинување на социјалните врски, па сè до интегрирање во супкултурата на бездомништво. Но, и покрај претпоставените фази на бездомништвото како процес, не секој стигнува до фазата на интеграција.

Профил на бездомно лице. Бездомништвото може да се јави во секој стратум од популацијата независно од индивидуалните карактеристики на луѓето. Во прилог на тоа голем број податоци покажуваат дека се хетерогена група со различни животни приказни и поради тоа не можат да се стереотипизираат. Тие се различни во стажот, во епизодите на влез и излез, во историјата на болести, во станбената стабилност, во индивидуалните капацитети за справување итн. Поради тоа не може да се гради единствен профил на бездомно лице.

Фактори кои го детерминираат бездомништвото. Бездомништвото е детерминирано од низа индивидуални, семејни и општествени фактори кои се поврзани со самите бездомни лица. Најидентификувани се: семејно насилство, проблеми со зависности, ментално болести, трауми и злоупотреба во детството, сиромаштија, бегане од дома, распаѓање на семејството, слаби когнитивни и социјални вештини и отсуство на социјална поддршка. Покрај наведените, бездомништвото е истовремено условено и генерирано од длабоките структурни нееднакости кои постојат во општествата, од несоодветната социјално-економска политика, од неправедните сопственички односи и политиката на масовна сопственост, од несоодветната политика на домување, од маргинализацијата и стигматизацијата на ранливите категории, вклучително и бездомните лица. Конкретно, голем број држави се соочуваат со недостаток на достапно домување за ранливите категории, со намалување на придобивките за бездомните лица, а истовремено со зголемување на трошоците за станбено обезбедување и закуп на станови.

Без разлика што во објаснувањето на бездомништвото меѓу академската заедница е најприфатлив интегративниот пристап кој ги обединува индивидуалните и структурните фактори, сепак ранливите категории граѓани кои имаат лични проблеми, ментални болести и други недостатоци се многу поранливи на негативните општествени и економски трендови отколку другите лица во едно општество. Тоа значи дека тие полесно влегуваат во кругот на бездомништво. Оттука, процесот на бездомништво почнува со индивидуалните ранливости, со

психичката беспомошност и губење на отпорот за справување со нараснатите лични и социјални проблеми создадени преку серии на негативни настани во животот.

Социодемографски карактеристики на бездомните лица во нашата земја. Според националноста, најголем дел се од македонска националност, додека 30% се Роми. Карактеристика на Ромите е што се дел од бездомни семејства и според нивната процентуална застапеност во вкупната популација во нашата земја, бројот на бездомни роми е диспропорционално застапен во вкупната бездомничка популација. Испитаниците се доминантно самци, од машки пол над 50 години кои се соочуваат со долготрајно бездомништво над 5 години. Мнозинството се лица со основно или без образование и не поседуваат соодветни стручни квалификации за работа. Од тие што имаат завршено средно образование, речиси 1/3 нема стекнато посебни работни квалификации. Кај најголем дел (95%) родителите се починати и ретко или воопшто не одржуваат контакти со другите членови од семејството.

Долготрајно бездомништво во нашата земја. Времетраењето на бездомништвото според истражувањето се зголемува кај оние испитаници кои се изјасниле дека животот уште на рана возраст го поминуваат низ разни институции, во оние за згрижување на воспитнозапуштени деца или во воспитнопоправни и казнени установи. Ако на овие искуства се надоврзат и податоците дека истите потекнуваат од дисфункционални семејства, кои биле воспитно запуштени и занемарени од страна на своите родители во детството, тогаш уште повеќе го зголемува ризикот за долготрајно бездомништво. Во отсуство на соодветни интервентни услуги за подобрување на состојбата на долготрајните бездомни лица, не постои голем потенцијал за излез од долгорочното бездомништво.

Индивидуални ризик-фактори со кои се соочуваат бездомните лица. Значаен аспект за влез во бездомништво е губењето на родителите, посебно на мајката поради нејзина смрт или напуштање на децата на мала возраст. Исто така, мнозинството од испитаниците имаат историја на одредени ментални (психолошки, односно невролошки) болести или на помали или поголеми пречки во развојот. Социопатолошките појави, особено алкохолизмот и коцкањето се присутни и во примарното семејство кај речиси 30% што било причина и за семејно насилство. Најголем број бездомни лица, со продажба на домот или со губење на правото на наследство и користење на домот

поради нерешени имотно-правни спорови или нарушени семејни односи, остануваат на улица. Тие, без доволни материјални приходи да најмат пристојно платено домување влегуваат во кругот на бездомништвото.

Предизвици со кои се соочуваат бездомните лица. Испитаниците по смртта на своите родители најчесто се наоѓаат во неизвесна состојба, што се карактеризира со немање доволно финансиски ресурси, но и ментални капацитети да се адаптираат на новонастанатите услови, односно да преземат одговорности за својата состојба, такашто доаѓа до пасивизирање во однос на работното ангажирање. Лицата кои пак мигрирале од други држави во нашата (наши државјани), соочени со неможност за брзо вклучување на пазарот на труд, отсуството на поддршката од најблиското семејство и од државните институции, ги „притиска“ за побрз влез во бездомништво. Значи, негативните искуства во текот на бездомничкиот живот ги пасивизира и, поради тоа поголемиот број се насочени само кон преживување и немаат доволно волја да се изборат и да излезат од кругот на бездомништво.

Стигматизацијата и криминализацијата на бездомните лица. Стигматизацијата на бездомните лица е значаен предизвик при справување со бездомништвото. Самото разгледување на бездомништвото како социјален проблем и перцепцијата на бездомните лица како ранлива категорија на која и треба помош и поддршка, значи веќе нивно означување како „други“, ризични или девијанти. Дополнително, со криминализирањето на одредени активности својствени за бездомниците, како што се питање, скитање, лежење на отворено, носење транспаренти и слично, се одржува и поддржува нивната стигматизација и маргинализација. Токму затоа, отстранувањето на стигмата е прв чекор кон барање решенија за справување со оваа појава. А таа може да се намали со давање глас на самите бездомни лица за да се разберат и евентуално поправат индивидуалните и општествените перцепции за бездомништвото.

Уличен живот и борба за преживување на бездомните лица во нашата земја. Најголем дел од испитаниците значаен период од нивната бездомничка состојба биле без кров над глава, што значи дека имало подолги периоди кога спиеле на улица, во напуштени или руинирани објекти, на автобуски станици, под мостови, на клупи, по паркови и на слични места. Мал број од нив имале периоди на

сместување под кирија, но поради нестабилните работни односи, повторно останувале на улица.

Во нашата земја загрижува податокот што голем процент од бездомните лица се хронични бездомници, кои долг период од нивниот живот се наоѓаат во таа состојба. Најчесто невработени и без или со минимални социјални примања, водат „крпен живот“ под ведро небо помогнат од Црвениот крст, други граѓански организации и од милостињата на луѓето. Нивната ранливост и беспомошност, во отсуство на соодветна хумана социјална политика, покажува дека тие уште долго ќе останат на периферијата на нашето општество, да се борат со своите проблеми. Дури и оние кои земаат социјална помош не можат да ги задоволат основните потреби за живеење.

Индивидуални чувства на бездомните лица и нивната самоперцепција како бездомници. Речиси сите интервјуирани лица се гледаат себеси и се чувствуваат како бездомници. Таа состојба ја поврзуваат со немањето сопствен дом или со животот на улица. Исто така, повеќето сметаат дека немаат доволно сила и моќ да променат нешто, односно сметаат дека државата е таа која треба да помогне за надминување на нивната бездомничка состојба. Бидејќи се чувствуваат немоќни и не гледаат надеж за подобрување на нивната состојба, се наоѓаат под постојан стрес, притисок и несигурност. Покрај тоа, чувствуваат забораеност и негрижа од луѓето и од институциите на системот. Според тоа, бездомните лица кои најголем број се самци, без семејство или без семејна и друга поддршка, поголемиот дел од животот го поминуваат сами.

Социјална мрежа и поддршка на бездомните лица. Физичката и менталната благосостојба на бездомните лица зависи и од интензитетот и квалитетот на нивните социјални врски. Истражувачките резултати покажуваат дека генерално кај бездомните лица отсуствува развиена социјална мрежа и социјална поддршка. Нивната комуникација со други лица е многу лимитирана, неинтензивна и површна. Во социјалната мрежа ретко ги вклучуваат некои од најблиските членови на семејството (браќа, сестри, роднини или деца) или пак истите тие отфрлаат да бидат во комуникација со нив. Оттука, отсуствува (или е краткотраен) било како облик на социјална поддршка што ја добива бездомното лице од страна на членовите на семејството. Според тоа, неговата состојба, во отсуство на квалитетна и интензивна социјална мрежа и поддршка, уште повеќе се влошува.

Индивидуални и социјални капацитети на бездомните лица за справување со бездомништвото. Бездомните лица се соочуваат со немање соодветни лични капацитети и извори за да можат сами да се изборат со бездомништвото. Мнозинството нема значајно работно искуство, односно нема работен стаж пред влезот во бездомничка состојба. Во текот на животот, поголемиот дел не работеле бидејќи ги издржувале нивните родители или повремено работеле на дневница. Поради тоа, немаат стекнато посебни работни вештини, ниту се конкурентни на пазарот на труд. Според дел од одговорите може да се заклучи дека поради ниското образование, дел не знаат како да бараат работа, други не се трудат да најдат, трети имаат посериозни ментални болести и не се работно способни, четврти се задоволуваат со просење и со месечната социјална помош. Затоа, прашањето како да и се помогне на оваа категорија работно неквалификувани бездомни лица е предизвик и бара посериозни системски решенија со цел да се вклучат во постојан работен процес.

Претходна осудуваност и криминални склоности на бездомните лица. Од одговорите на испитаниците може да се заклучи дека нема значајна поврзаност меѓу криминалното однесување (пред и за време) и бездомништвото. Имено, иако 7 лица извршиле кривични дела за стекнување противправна имотна корист (најчесто кражби), од кои (освен едно лице), останатите биле осудени на казна затвор, тие, по издржувањето на казната не се вратиле на своите криминални склоности, односно не прибегнуваат кон криминал за стекнување материјална добивка поради нивната бездомничка состојба. Иако кај неколку лица постои ризик да го повторат делото најчесто поради зависноста од дрога, сепак, кај повеќето е развиена лична одговорност и подготвеност да продолжат со чесен живот.

Политика на колективно сместување односно привремен престој во нашата земја. Услугата на привремено сместување во центарот за бездомници во нашата земја успева привремено да ги згрижи бездомните лица и семејства, но не влијае врз намалување на бездомништвото. Уште повеќе ги пасивизира и влијае бездомните лица пасивно да ја прифатат својата бездомничка состојба со тоа што ги ограничува да остваруваат приходи. А бездомните семејства, во страв да не го загубат кровот над глава и редовните оброци, не се трудат да конкурираат на пазарот на трудот. Го прифаќаат тој живот бидејќи институциите им ги обезбедуваат основните животни потреби: место за спиење и храна. Другите потреби за самореализација и признавање

(според пирамидата на Маслов) остануваат неостварени. Но, покрај проблемот со умртвување на творечкото кај бездомни лица, се забележуваат и рестриктивни правила и услови за прием и користење на услугата. Иако дизајнирана за интервентни случаи, сепак, бирократските правила и процедури кои имаат и одредени финансиски импликации за бездомните лица го забавува процесот на одобрение и прием.

Пристап до соодветни извори за справување и излез од бездомничката состојба. Во нашата земја отсуствува соодветна законска и системска политика, поврзана не само со социјалната заштита на бездомните лица како посебна категорија, туку и решенија кои ќе ги допрат длабоките структурни проблеми, прашањата поврзани со масовната сопственост, јавната поддршка, стигматизацијата, физичката сегрегација, криминализацијата, дискриминацијата и слично. Исто така, нема соодветен пристап до социјална поддршка и разбирање за најрајливите категории, дури и во ситуации кога не се исполнети одредени законски услови. Во прилог на наведеното, се потврдува дека не постои соодветна законска рамка за директно таргетирање на бездомните и за утврдување на нивните потреби. И доколку тие аспекти не се адресираат тешко ќе можеме да зборуваме за хумани политики насочени кон намалување на оваа појава.

Систем на социјална заштита спрема бездомните лица, посебно спрема оние со ментални болести или по излегување од казнена установа. Во нашата земја недостасува пристап за грижа, психосоцијална поддршка и подобрување на менталното здравје на бездомните лица, особено на лицата по излегување од казнена установа. Станбеното прашање, иако е приоритет, сепак, сместувањето во шелтер центри или обезбедување социјално домување не е единствено решение за излез од таа состојба. Самото згрижување не ги решава проблемите на менталното здравје од кои страдаат бездомните лица. Оние кои биле често трауматизирани во детството не можат сами да се ослободат од болката и тешко се справуваат во понатамошниот тек во животот и со предизвиците со кои се соочуваат. Исто така, институциите на системот, и покрај сознанијата за бездомничката состојба на голем број лица кои издржуваат казна затвор, не нуди привремена алтернативна сместувања по издржување на казната како дел од постопеналниот третман додека самите не обезбедат живеалиште. Повторно „фрлени“ на улица, поранешните

осудени лица продолжуваат да се борат со проблемот на преживување и кров над глава.

Политики за вработување спрема бездомните лица. Од анализата на клучните документи поврзани со политиките на вработување во македонски контекст, особено во однос на ранливи категории на лица, се забележува непрепознавање на бездомните лица како посебна ранлива категорија. Се претпоставува дека во дел од стратегиите и програмите за вработување, бездомните лица можеда се подведат под повеќе категории: долготрајно невработени лица, нискоквалификувани лица или приматели на гарантирана минимална помош, што е погрешен пристап. Одредени бездомни лица не секогаш ги исполнуваат формалните аспекти за вклучување во ваков вид на програми, како што се: постоење на лични документи, адреса на живеење, континуирано пријавување во Агенција за вработување на РСМ како невработено лице или пак дека истото е примател на гарантирана материјална помош. Во вака поставени услови, бездомните лица уште во почеток се исклучуваат од програми за вработување на ранливи лица.

ПРЕПОРАКИ

Индивидуалниот пристап во објаснување и разбирање на бездомните лица треба да биде почетна точка за обезбедување помош, поддршка и заштита бидејќи и покрај нараснатите социјални и други економски проблеми во една држава, решението спрема конкретно индивидуално лице треба да биде пред сè на индивидуално ниво. На индивидуален план мора да се работи на намалување на опресијата и депривацијата кои бездомните лица ги доживуваат во нивните секојдневија (прибежиште, храна, медицински и психијатриски третман). Притоа, примарно е да се идентификуваат нивните индивидуални потреби кои најчесто се делат на: (а) потреби поврзани со домување, (б) потреби за здравствена поддршка, (в) вештини за секојдневно живеење, (г) финансиски потреби и (д) социјални потреби, што подразбира емоционална поддршка, реинтеграција, развивање социјални врски, конструктивно поминување на времето.

Во делот на структурните потреби, основно е да не се гледа бездомништвото само како резултат на индивидуална патологија. Индивидуите не ја носат целата одговорност за нивната сопствена бездомност и затоа е неприфатливо и непрактично, кога поддршката за

домување и социјална заштита недостасува, да се остават самите на нивните сопствени капацитети. Потребни се структурни реформи за намалување на сиромаштијата и економската нееднаквост.

Имајќи го предвид наведеното, препораките ги ставивме во неколку тематски области, поделени според индивидуален и структурен пристап.

Индивидуален пристап

Домување/прибежиште. На бездомните лица треба да им се обезбеди адекватно домување или прибежиште, сместување под кирија, здружено или индивидуално социјално домување, наем или прибежиште во итни потреби.

Социјални и други вештини и квалификации. Бездомните лица треба да се охрабрат да стекнат одредени вештини и квалификации и тоа: соодветни стручни и работни квалификации со кои би можеле да најдат работа, социјални вештини за полесно воспоставување социјални односи и за проширување на мрежата на социјална поддршка, како и вештини за секојдневно живеење, кои пропуштиле да ги научат низ развојните фази од животот.

Физичко и ментално здравје. Грижата за физичкото и за менталното здравје треба да биде приоритет на здравствените и на социјалните служби бидејќи бездомните лица најмногу страдаат од нарушување на нивната здравствена состојба. Пристапот до здравствени служби и до медицинска терапија треба да биде достапен и непречен независно од нивното здравствено осигурување.

Видливост и адреса на живеење. Поседувањето адреса на живеење, односно лична карта е услов за докажување не само на живеалиштетото, туку и на идентитетот и државјанството на секое лице. Без лична карта не можат да бидат регистрирани во институциите, не можат да отворат сметка, не можат да гласаат, да се вработат, да добиваат плата и слично. Оттука, за оние бездомни лица кои немаат постојана, ниту привремена адреса на живеење (и поради тоа не можат да извадат лична карта) треба да се најде алтернативно преодно решение според кое тие лица ќе може да пријават одредена адреса посочена од социјалните служби. На таа адреса ќе можат да добиваат пошта, други пратки и ќе претставува контакт место каде што, согласно утврдени правила ќе можат привремено да бидат достапни на институциите на системот. Друго алтернативно решение е да им се

овозвозможи на бездомните лица да користат посебно наменети поштенски сандачиња каде ќе можат да примаат пошта.

Развој на социјална мрежа (поддршка). Голем број бездомни лица не контактираат со своето семејство, не се вработени, немаат свој дом и живеат социјално изолиран живот. За нив е пожелно да се создаде т.н. микрозаедница на грижа (community of care) преку формирање дневни клубови за бездомни лица, организирање групни третмани и советување со цел да воспостават социјални односи со други лица од општеството. Во таа смисла, општествените извори и капацитети (одредени јавни служби или граѓански организации) треба да бидат на располагање, но, уште повеќе, заедницата треба да им обезбеди јавна поддршка и активно вклучување во процесите на социјализација и реинтеграција.

Вработување. Со цел да се намалат економските ризични фактори за влез од бездомништво, потребно е да се препознаат бездомните лица како посебна ранлива категорија и да се сообразат програмите за вработување според нивните карактеристики. Покрај нивна доквалификација, значајно е да се поттикне работата на социјалните ментори кои ќе ги охрабруваат и поддржуваат бездомните лица во процесот на барање на работа, согласно нивните капацитети и можности. Посебно внимание во општеството, треба да се даде на развојот и постоењето на социјалните претпријатија, кои може да помогнат бездомните лица да стекнат нови вештини и знаења и да овозможат транзициски влез на редовниот пазар на труд.

Потреби на бездомни семејства. На семејствата, за да се изборат со тешкотиите и за да се „скрши“ кругот на бездомништво, им треба дополнителна поддршка во форма на образовни програми, програми за грижа за деца, за здравствена грижа, за вработување. Посебно се јавува потреба за помош на мајките бездомнички бидејќи имаат значителни истории на семејно насилство, виктимизација и злоупотреби во детството.

Лобирање и застапување. Иако грижата за бездомните лица е долготраен процес, што најмногу зависи од нивната сопствена волја која често недостасува, сепак, јавните и други државни институции и граѓанското општество, не треба да се откажуваат и „борбата“ за излез од бездомништвото да ја препуштат на самите бездомни лица бидејќи, да можеле, ќе се избореле сами. Затоа, задачата на *посилните* (интелектуално, образовно, според функцијата што ја извршуваат и според моќта што ја имаат во општеството) е да ги штитат и

охрабруваат *послабите* (ранливите, бездомните, жртвите, лицата со ментални проблеми, со проблеми на зависност). За да се направи одредена општествена промена, посебно на положбата на бездомните лица, треба да се зголеми бројот на нивните застапници, кај луѓето да се пробуди чувството на емпатија, солидарност, помош, жртвување. Треба да се застане цврсто во нивно име како застапници за човекови права и да се лобира бидејќи сами не можат, не знаат, немаат моќ и ресурси во општеството.

Информирање на бездомните лица. Бездомните лица треба да се информираат, да се запознаат со можностите за пристап до одредени фондови и права за подобрување на нивната состојба, кои ги нуди како јавниот, така и граѓанскиот и бизнис секторот. Поради тоа, јавните огласи и можностите за остварување одредени права на бездомните лица треба да се транспарентни, јавно достапни и посебно пристапни за нив.

Инклузија на бездомните лица во градење политики

Граѓанскиот сектор и институциите на системот треба услугите, мерките и политиките за справување и превенција на оваа појава, на индивидуален, но и на структурен план, да ги развиваат во партнерство со самите бездомни лица. Во прилог на тоа, ќе ги наведеме следниве одговори на дел од испитаниците на прашањето што им недостасува и какви потреби имаат? Тие изјавуваат:

- *Ме интересира мене покрив, мир ми треба... се нервирам сам себе, да има некој да ме вработи, да ми даде... тогаш и јас ќе се средам, вака, идам напред, ама не можеш, сам верувајте... сам верувајте не можеш... да ме сместат, да ми помогнат, работа... па тоа е.*
- *Абе најосновното ми треба мене, една соба да се сместам... Негде да се одморам и да се измијам... сега, секој ден не може човек, ама ама коа си малко од малку среден, измиен, исперен нема да ти е срам до некој да застанеш.*
- *Епа тоа е работата, треба една адреса да имам... друго е кога јас лична карта ќе имам, значи можеш и социјално... значи без лична карта не можеш ништо, фактички не си никој и ништо.*
- *Кога сум имал некој смештај да се приберам, тоа ме израдувало, некој ако ми помогне, некоја паричка, нешто за јадење, така.*

- *Ако може да ми дадат за лична карта.*
- *Сега ми е приоритет... во прашање е и време, да ставам струја, дома, кај мене во гаражата.*
- *Па среќен, да имаш кров над глава, не е битно дал под кирија ќе бидам, зашто ти у години не можеш да направиш нешто што треба да направиш (н.з. мисли на стан) да се има една живеачка подобра да биде, да не стегаш секој ден, како што сега се стегам.*
- *Желбата ми е ете, да ми дадат некои гарсоњерче, станче еднособно за да може да се живее како треба, попристојно.*
- *Јас сега чекам, ако успеам пак да се запослам, тогаш имав убава плата, 25000 плата, ако успеам на истото место да влезам, јас ќе си одам од кај братучедот, нејќам да сум на терет.*
- *Да гледам поубав живот, сакам да живеам, кој сака да живее по улици, никој, ама треба наша држава да размисли кој што нема, значи треба да помогнат, да знае кој има кој нема.*
- *Се борам да најдам такаречиси донатори, да направам една своја изложба и ќе ја направам пошто таа ми е зацртана у глава... пари не сакам, пошто јас пари не барам, значи само материјал барам и простор, друго ништо.*
- *Мене не ми треба многу, на пример, ако земам 13000... Сам сум дека 3000 доста е да си најдам една соба за ноќ, за спиење, ај сега е лето... ај за бањање, тука ќе дојдам.*
- *Јас само сакам и посакувам лична карта да извадам и едноставно, еве мене пак не ми е тешко, шишиња, лименки, него не ми е ни понижеење да сметам да онадам, колку толку некој денар да има човек.*
- *Ама треба да имаш услови за да бидеш малце погоре, а јас услови немам толк. Толку години социјално немав примено, пред 5 месеца, чекав 5 месеца, нема 2 месеца, еве второто социјално... па ништо, ако најдам негде сместување, пак ќе си правам една барака, исто ќе продужам со моите деца.*

(Искази од интервјуирани лица)

Што покажуваат наведените искази?

Поради честото менување на прибежиштата, односно местата на спиење, бездомните лица немаат постојани адреси, некои немаат лична карта и не можат да остварат одредени социјални права кои

можат да ги стекнат како лица во ризик. Затоа, императив е да извадат лична карта на адреса означена од страна на социјалните служби со цел не само да имаат документ за лична идентификација, туку и основа за остварување одредени права на социјална заштита.

Исто така, бездомните лица во своите секодневија се соочуваат со несигурност, со секојдневни борби за живот и за кров над глава и поради тоа имаат потреба од пристоен живот, престојувалиште и мир. Дури и за оние кои живеат во изнајмени соби, без доволна финансиска помош и/или без соодветна заработка, животот претставува секојдневна борба како да заштедат за да платат месечната станарина. Токму затоа, 30% од бездомните лица кои не можат да најдат соодветна работа согласно нивните работни и физички способности ја истакнуваат потребата да бидат работно ангажирани за да можат да обезбедат минимални пристојни услови за живеење и кров над глава.

Структурен пристап

Во рамките на структурниот пристап посебно ги издвојуваме следните приоритети:

Законско дефинирање и препознатливост на бездомните лица. Законското дефинирање на бездомните лица како посебна ранлива категорија е неопходно заради повеќе причини: нивно евидентирање во системот, видливост и препознатливост, мапирање и истражување на појавата, можност да остварат одредени права, пред сè, од доменот на социјалната заштита, основа за градење превентивни политики и слично.

Зголемување на капацитетите на социјално домување и финасиски олеснувања. Примарно е да се зголемат капацитетите на социјалното домување и бездомните лица да се внесат како посебна категорија која има право на пристап до социјален стан. Освен тоа, потребни се мерки за финансиско олеснување, односно поддржано субвенционирање при плаќање станарини за лицата кои се во ризик да останат без живеалиште. Тоа би значело покренување на механизмите за формирање солидарен станбен фонд за финансиска поддршка на дел од станарината на лица со ниски приходи. Потребно е да се зголемат и сместувачките капацитети со изградба на дополнителни шелтер центри за бездомни лица.

Зајакнување на капацитетите на заедницата. Во целиот процес на обезбедување сеопфатна поддршка (станбена, едукативна, здравствена, социјална) значајна улога треба да имаат и локалните

заедници. Поради тоа треба да се зајакнат нивните капацитети, односно социјалната инфраструктура, која се состои од услуги и добра како што се домување, достапност на материјални добра, образование, активности во слободното време, грижа за децата, одржување на животната заедница, транспорт и развој на граѓанските здруженија кои можат да обезбедат помош на бездомните граѓани.

Општествена акција за социјално вклучување на бездомните лица. Општеството има значаен придонес за маргинализацијата, стигматизацијата и социјалното исклучување на бездомните лица и затоа се јавува потреба за запознавање, едукација и зголемување на свеста кај пошироката заедница за надминување на предрасудите, дискриминацијата и на јавното осудување. Треба да се поттикне општествена акција за учество на граѓаните во поширокиот процес на социјално вклучување на бездомните лица со цел да излезат од состојбата на бездомништво.

Гарантирање на правото на адекватно домување. Правото на адекватно домување како основно човеково право треба да биде загарантирано и да се најдат механизми секое лице да има прибежиште.

КОРИСТЕНА БИБЛИОГРАФИЈА

1. Allgood, S., & Warren, R. (2003). „The Duration of Homelessness: Evidence from a National Survey”, *Journal of Housing Economics*, 12(4), 273-290. doi:10.1016/j.jhe.2003.09.001.
2. Aptekar, L. & Stoecklin, (2014). *Street Children and Homeless Youth A Cross – Cultural Perspective*, Springer.
3. Belcher R. John & Deforgem B. Bruce (2012). „Social Stigma and Homelessness”, *Journal of Human Behaviour in the Social Environment* 22, 929 - 946, Routledge.
4. Bilinovic Rajacic, A. & Cikir, J. (2021). *Beskucnistvo: teorija, prevencija, intervencija*, Filozofski fakultet Novi Sad.
5. Билиновић Рајачић, А., Чикић, Ј. (2019). „Теоријски приступи и правци у истраживању бескућништва: критичка анализа”, *Социолошки преглед*, Универзитет у Новом Саду, бр. 4
6. Bines, W. (1997). „The health of single homeless people” in (eds. Burrows, R., Preece, N. & Quilgars, D.) *Homelessness and Social Policy*, Routledge, 35 – 49.
7. Bingham D. Richard, Green E. Roy & White B. Sammis (2018). *The Homelessness in contemporary Society*, SAGE focus edition.
8. Bowen, E., & Capozziello, N. (2022). „Urban homelessness, Housing and health equity during health emergencies”, во (Fronek, & K. S. Rotabi-Casares, едс.), *Social Work in Health Emergencies* (pp. 245-260). London: Routledge.
9. Bretherton, J. & Paula, M. (2016). „Introduction” во (eds. Mayock, P. & Bretherton, J.). *Women’s Homelessness in Europe*, Palgrave Macmillan.
10. Brown, Z. (2019). *The experience of Homelessness: A Qualitative Study Using Podcast Data and Interpretative Phenomenological Analysis*, Manchester Metropolitan University.
11. Chevreau, G. et al (2021). „Homelessness and Research: Methodological obstacles, Lessons learned from a Psychological Study in Parisian homeless services”, *Psych br.* 3, 184-196.
12. Donley M. Any, Fernandez-Reiss, J. & Morales, K. (2020). „Homeless Men and Their Interactions with Law Enforcement” во (ed. Abbarno, M. John) *The Ethics of Homelessness*, Brill Rodopi, 328 - 343.
13. Dunlap, N., Rynell, A., Young, M., Warland, C., & Brown, E. (2012). Employment Program Models for People Experiencing Homelessness: Different approaches to program structure. *Working to End Homelessness*.

14. Dworsky, A., Napoli, L., & Courtney, M. (2013). „Homelessness during the transition from foster care to adulthood,,. *Am J Public Health*. 2013, 103, 318–323. doi:10.2105/AJPH.2013.301455
15. Farrugia, D. (2016). *Youth Homelessness in Late Modernity, Reflexive Identities and Moral Worth*, Springer.
16. Forchuk, C., at al. (2022). „Family matters in Canada: understanding and addressing family homelessness in Ontario”, *BMC Public Health volume 22, No: 614 (2022)*, достапно на: <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-022-13028-9>
17. Fulton, M., Kut, L., Morianos, M. & Spencer, L. (2010). *A Study of Homelessness*, достапно на: file:///C:/Users/user/Downloads/A_Study_of_Homelessness.pdf
18. Gabrielian, S., Young, A. S., Greenberg, J. M., & Bromley, E. (2018). „Social support and housing transitions among homeless adults,,. *Psychiatr Rehabil J*, 41(3), 208–215. doi:10.1037/prj0000213.
19. Gadermann, M. Anne & Hubley A. et al. (2021). „Understanding subjective quality of life in homeless and vulnerably housed individuals: The role of housing, health, substance use, and social support”, *SSM Mental Health 1/100021*, Elsevier.
20. Герасимоски, С., Бачановиќ, О., Аслимоски, П. (2019). *Социјална патологија*, Факултет за безбедност, Скопје.
21. Gerovska Mitev, M. (2019). *Thematic Report on National strategies to fight homelessness and housing exclusion - North Macedonia*, Belgium: ESPN.
22. Girard, V., Tinland, A. et al (2017). „Relevance of a subjective quality of life questionnaire for long-term homeless persons with schizophrenia”, *BMC Psychiatry Vol. 17, No: 72*.
23. Grant, R. et al, (2013). „Twenty-Five Years of Child and Family Homelessness: Where Are We Now?” *Am J Public Health. 103 (Suppl 2): e1–e10*, doi: 10.2105/AJPH.2013.301618
24. Gray, T. (2020). *Employment and homelessness in the context of the new economy following COVID-19*. Centre for Homelessness Impact.
25. Greater Chance . (2022, July 14). *Does Europe Have A Homeless Problem?* Retrieved from Greater Chance : <https://www.greaterchange.co.uk/post/does-europe-have-a-homeless-problem>
26. Henwood, B., Stefancic, A., Petering, R., Schreiber, S., Abrams, C., & Padgett, D. (2015). „Social Relationships of Dually Diagnosed Homeless

- Adults Following Enrollment in Housing First or Traditional Treatment Services,, *J Soc Social Work Res.*, 6(3), 385–406. doi:10.1086/682583
27. Hernmani, D., Slusser, E., Strulening,, E., & Link, B. (1997). „Adverse Childhood Experiences: Are They Risk Factors for Adult Homelessness?,, *American Journal of Public Health*, 87(2), 249-255.
 28. Hombs E. Mary (2011). *Modern Homelessness, A Reference Handbook*, ABC-CLIO, LLC.
 29. Hughes, N., Mason, P. & Prior, D. (2007). „The socialization of crime policy? Evidence from the National Evaluation of the Children’s Fund”, *Social justice and criminal justice*, Centre for crime and justice studies, Kings College London, 216–231.
 30. Hwang, S., Kirst, M., Chiu, S., Tolomiczenko, G., Kiss, A., Cowan, L., & Levinson, W. (2009). „Multidimensional social support and the health of homeless individuals,, *J Urban Health*, 86(5), 791-803. doi:10.1007/s11524-009-9388-x
 31. Ignjatović, Đ. (2009) *Teorije u kriminologiji*, Edicija „Crimen“, 12, Pravni fakultet Univeziteta u Beogradu
 32. Илијевски, К., Мојанчевска, К., Илоска, А. и Неделковска, М. (2016). *Бездомништвото околу нас, јавно, скриено, потенцијално*, Асоцијација за истражување, комуникација и развој, ПАБЛИК.
 33. Илијевски, К., Мојанчевска, К., Илоска, А. и Неделковска, М. (2018). *Реинтеграција на бездомните лица сместени во прифатниот центар „Чичино Село”*, Асоцијација за истражување, комуникација и развој, ПАБЛИК.
 34. Југовић, А., Луковић, М. (2012). „Феноменологија бескућништва у савременом друштву,, *Социјална мисао- часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе*, Београд, бр. 4.
 35. Југовић, А. (2012, октобар,). „Бескућништво”, *Социјална мисао* 4(76), 7-9. Retrieved Јануари 05, 2023, достапно на: <https://jugovic.fasper.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2016/10/BESKUCNISTVO-Socijalna-misao-2012.pdf>
 36. John R. Belchera & Bruce R. De Forge (2012). „Social Stigma and Homelessness: The Limits of Social Change”, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 22, Taylor & Francis Group, LLC, 929–946.
 37. Kemp A. Peter, (1997). „The characteristics of single homeless people in England” во (ед. Burrows, R., Pleace, N. & Quilgars, D.) *Homelessness and Social Policy*, Routledge.
 38. Knepper, P. (2007). *Criminology and social policy*, SAGE Publications.

39. Kobes-Van Iperen , J., & Hazenberg-Boots , M. (2016). Forced to be homeless due to domestic violence. *The Magazine of FEANTSA*.
40. Koegel, P., Melamid, E., & Bumam, A. M. (1995). „Childhood Risk Factors for Homelessness among Homeless Adults,,, *Am J Public Health*, 85(12), 1642-9. doi:10.2105/ajph.85.12.1642
41. Koh, K. A., & Montgomery, A. E. (2021). „Adverse childhood experiences and homelessness: advances and aspirations,,, *The Lancet Public Health*, 6(11), 787-788.
42. Корти, М. (2020). *Монитор за социјални права 2020 Северна Македонија*. Брисел: Солидар.
43. Костић, М., Михајовић, А. (2012). „Бесућништво- начин живота или облик виктимизације,,, *Социјална мисао- часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе*, Београд, бр. 4.
44. Kostelić, K., & Peruško, E. (2021). „Skupine čimbenika i njihov utjecaj na važne životne odluke: beskućnici u Pulu”, *Ljetopis socijalnog rada*, 28(1), 273-299. doi:10.3935/ljsr.v28i1.294
45. Kurzawski, C. (2021). *The Link Between Foster Care, Homelessness, and Criminalization*. Retrieved February 02, 2023, from Homeless hub: <https://www.homelesshub.ca/blog/link-between-foster-care-homelessness-and-criminalization>
46. Kushel, M. (2020). „Homelessness among Older Adults: An Emerging Crisis”, *Generations Journal; San Francisco* Vol. 44, Iss. 2, достапно на: <https://www.proquest.com/docview/2614660887>.
47. Kyle, K. (2005). *Contextualizing homelessness Critical Theory, Homelessness, and Federal Policy Addressing the Homeless*, Routledge.
48. Лаловиќ-Блажевска, М. (2019). *Социолошките аспекти на социјалното домување во Република Македонија од 1991 – 2011*, одбранет магистерски труд на Филозофски факултет „Св. Кирил и Методиј,, – Скопје, достапен на: <https://repository.ukim.mk/bitstream/20.500.12188/1701/1/mlalovic2019.pdf>
49. Levinson, D. & Ross, M. (2007). *Homelessness Handbook*, Bershire Publishing Group.
50. Ljubičić, M. (2014). „Viktimizacija i siromaštvo- o žrtvama i žrtvovanima u Srbiji,,, *Sociološki pregled*, br. 4.
51. Ljubičić, M. (2017). *Ko je bekućnik- priče iz priprizvatilišta za stara i odrasla lica u Beogradu*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odjelenje za sociologiju, Beograd.

52. Ljubičić, M. (2022). „Beskućnici u savremenom društvu- između ignorisanja i (zločina) mržnje,, *Zbornik radova: Govor mržnje*, Pokrajinski zaštitnik građana, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
53. Löfstrand, C. & Quilgars, D. (2016). „Cultural Images and Definitions of Homeless Women: Implications for Policy and Practice at the European Level” vo (eds. Mayock, P. & Bretherton, J.). *Women’s Homelessness in Europe*, Palgrave Macmillan, 41 – 74.
54. Lopez A. Suzana, Bath, E., Lee, A. & Comulada S. Warren (2017). „Trauma, Family factors and the Mental health of the Homeless Adolescents”, *Journal of Child and Adolescent Trauma*, Springer.
55. Mascetti, G. (2020). *Interpretations of factors, pathways into homelessness and policies*. Master Thesis, Utrecht University, Social Policy and Public Health.
56. Maybe E. Julie (2020). „Homelessness, Disability, and Oppression” vo (ed. Abbarno, M. John) *The Ethics of Homelessness*, Brill Rodopi, 357 - 387.
57. Mayock, P. & Bretherton, J. (2016). Conclusions vo (eds. Mayock, P. & Bretherton, J.). *Women’s Homelessness in Europe*, Palgrave Macmillan.
58. Mayock, P., Bretherton, J. & Baptista, I. (2016). „Women’s Homelessness and Domestic Violence: (In)visible Interactions” vo (eds. Mayock, P. & Bretherton, J.). *Women’s Homelessness in Europe*, Palgrave Macmillan, 127 – 154.
59. Mayock, P., Louise Corr, M. & O’Sullivan E. (2008). *Young People’s Homeless Pathways*, Homeless Agency, Dublin.
60. McAllister, W., Lennon, M. C., & Kuang, L. (2011). „Rethinking Research on Forming Typologies of Homelessness”, *Am J Public Health*, 101(4), 596-601.
61. McNaughton, C. (2008). *Transitions through Homelessness, Lives on the Edge*, Palgrave Macmillan.
62. Milaney, K., Lockerbie, S., & Fang, X. Y. (2019). The role of structural violence in family homelessness. *Canadian Journal of Public Health- Revue canadienne de santé publique*, 110. doi:10.17269/s41997-019-00219-y
63. Milburn, N., Stein, J., Lopez, S., Hilberg, A. et al. (2017). „Trauma, Family Factors and the Mental Health of Homeless Adolescents”, *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 12(1), 37-47. doi:10.1007/s40653-017-0157-9

64. Митревски, Ж. и Костова Савиќ, И. (2010). „Солидарен станбен фонд: потреба и перспектива“, *Ревуја за социјална политика* год. 3 бр. 6, 267-273.
65. Moschion, J., & van Ours, J. C. (2017). *Australian Institute for Family Studies*. Retrieved from Family break-up raises homelessness risk, and critical period is longer for boys: <https://aifs.gov.au/resources/short-articles/family-break-raises-homelessness-risk-and-critical-period-longer-boys>
66. Moschion, J., & van Ours, J. C. (2019). „Do Childhood Experiences of Parental Separation Lead to Homelessness?“, *European Economic Review*, 111, 211-236.
67. Mzwandile A. Mabhala, Ellahi, B. & Massey, A. (2016). „Understanding the determinants of homelessness through examining the life stories of homeless people and those who work with them: A Qualitative Research Protocol“, *Diversity and Equality in Health and care*, 13 (4): 284-289.
68. Mzwandile A. Mabhala, Asmait Yohannes & Mariska Griffith (2017). „Social conditions of becoming homelessness: qualitative analysis of life stories of homeless peoples“, *International Journal for Equity in Health*, Vol. 16, Article number: 150.
69. Neale, J. (1997). „Theorising homelessness Contemporary sociological and feminist perspectives“, in (eds. Burrows, R., Pleace, N. & Quilgars, D.) *Homelessness and Social Policy*, Routledge, 35 – 49.
70. Nikolić-Ristanović, V. (2019). *Od žrtve do pobednice- viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam*, IGP „Prometej“, Beograd
71. Nixon, D. (2013). *Stories from the street: A Theology of homelessness*, Aagate.
72. Norman, T. & Pauly, B. (2013). „Including people who experience homelessness: a scoping review of the literature“, *International Journal of Sociology and Social Policy* Vol. 33 No. 3/4, Emerald Group Publishing Limited, 136-151.
73. Оровчанец Аранѓеловиќ, Ј., Пандовски, Б., Георгиевска, Е. & Мартиноска, В. (2017). Годишен извештај за ефикасноста на правната заштита на човековите права во република македонија за 2016, Македонско здружение на млади правници - МЗМП Скопје.
74. Parker, M. (2020). „Community, Ethics, and Homelessness“ во (ed. Abbarno, M. John) *The Ethics of Homelessness*, Brill Rodopi, 141 – 152.
75. Patterson, M., Moniruzzaman, A., & Somers, J. (2014). „Setting the stage for chronic health problems: cumulative childhood adversity among

- homeless adults with mental illness in Vancouver, British Columbia”, *BMC Public Health*, 14(350). doi:<https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-350>
76. Pavelková, J. (2022). „The issue of homeless young people,,, *Clinical Social Work and Health Intervention*, доступно на https://clinicalsocialwork.eu/wp-content/uploads/2022/03/cswhi_01_2022_06_pavelkova.pdf.
 77. Pavelkova, J., Schavel, M., & Skodova, M. (2022). „The issue of homeless young people,,, *Clinical Social Work and Health Intervention*, 13, 45-54.
 78. Pleace, N. (2016). Exclusion by Definition: „The Under- representation of Women in European Homelessness Statistics” во (eds. Mayock, P. & Bretherton, J.). *Women’s Homelessness in Europe*, Palgrave Macmillan, 105 – 126.
 79. Pleace, N. Bretherton, J. & Mayock, P. (2016). „Long-term and Recurrent Homelessness among Women” во (eds. Mayock, P. & Bretherton, J.). *Women’s Homelessness in Europe*, Palgrave Macmillan, 209 – 234.
 80. Pophaim, J.-P., & Peacock, R. (2021). „Pathways into and out of homelessness: towards a strategic approach to reducing homelessness”, *Acta Criminologica: African Journal of Criminology & Victimology*, 34(2).
 81. Quinn, J. (2019). The impact of Personal and family circumstances on homelessness, UNANIMA International.
 82. Ravenhill, M. (2008). *The Culture of homelessness*, Ashgate.
 83. Rea, J. (2022). „Social relationships, stigma, and wellbeing through experiences of homelessness in the United Kingdom”, *Journal of Social Issues*, 00, 1–29. Retrieved from <https://spssi.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/josi.12572>.
 84. Rebecca T. Brown, et al. (2016). *Pathways to Homelessness among Older Homeless Adults: Results from the HOPE HOME Study*, Published online 2016 May 10. doi: 10.1371/journal.pone.0155065
 85. Reinhardt Andrade, et al. (2020). „Experiences of Homeless Families in Parenthood: A Systematic Review and Synthesis of Qualitative Evidence”, *Int J Environ Res Public Health*. 17(8).
 86. Roche, S., & Barker, J. (2017). *Youth homelessness and its relationship with family conflict: Models for policy and practice*. Melbourne: Institute of Child Protection Studies, Australian Catholic University, and Melbourne City Mission.
 87. Roy, E., Robert, M. et al (2015). „Predictors of residential stability among homeless young adults: a cohort study”, *BMC Public Health*, Vol. 16, No: 131.

88. Šarić, H. Delić, Z., Lučić, E., Šarić, I. (2012). „Ne(vidljivost) beskućništva i Bosni i Hercegovini,,, *Социјална мисао- часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе*, Београд, бр. 4
89. Schuster L. Mary (2022). *Homeless Voices: Stigma, Space and Social media*, Lexington Books.
90. Scutella, R., Chigavazira, A., Killackey, E., Herault, N., Johnson, G., Moschion, J., & Wood, M. (2014). *Journeys Home Research report No. 4*. Melbourne Institute of Applied Economic and Social Research.
91. Shayoct, K. (2022, October 19). *Why Don't Homeless People Just Get Jobs?* Retrieved from Soapboxie: <https://soapboxie.com/social-issues/why-homeless-people-dont-just-get-a-job>.
92. Smith , Z. (2020). *An Econometric Analysis of Homelessness Risk-Factors*. University of Arkansas, Fayetteville. Retrieved February 03, 2023, from <https://scholarworks.uark.edu/econuht/29>.
93. Smith F. Andrew (2020). „Intended and Unintended Successes” во (ed. Abbarno, M. John) *The Ethics of Homelessness*, Brill Rodopi, 301 – 327.
94. Snow, David A., Anderson, Leon (1993). *Down On Their Luck: A Study of Homeless Street People*, University of California Press.
95. Спасески, Ј., Аслимоски, П., Бачановиќ, О. (2006). *Педагошка социјална патологија*, Педагошки факултет- Битола
96. Superson M. Anita (2020). „The Homeless and the Right to Public dwelling” во (ed. Abbarno, M. John) *The Ethics of Homelessness*, Brill Rodopi, 192 - 224.
97. Teasdale, S. (2010). „Models of social enterprise in the homelessness field”, *Social Enterprise Journal*, 6(1), 23-34.
98. Trbojević, F. (2022). *Socijalno uključivanje osoba u beskućništvu: pogled iz različitih perspektiva* (diplomski rad), Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Diplomski sveučilišni studij socijalne politike, Zagreb.
99. Узунов, Н. (1997). „Преструктурирање на стопанството во Република Македонија во периодот на економската транзиција”, во *Економската транзиција во Македонијаи Бугарија*, Македонска Академија на науките и уметностите, Фондација „Фридрих Еберт,, – Скопје, 45 – 58.
100. Van den Dries, L., Mayock, P. et al. (2016). „Mothers Who Experience Homelessness” во (eds. Mayock, P. & Bretherton, J.). *Women’s Homelessness in Europe*, Palgrave Macmillan, 179 – 208.

101. Watts, E., Johnsen, S. & Sosenko, F. (2015). Youth homelessness in the UK: A Review for the OVO Foundation, Heriot-Watt University, Edinburgh.
102. Wolf, J., Anderson, I., Van den Dries, L. & Filipovič Hrast, M. (2016). „The Health of Homeless Women” во (eds. Mayock, P. & Bretherton, J.). *Women’s Homelessness in Europe*, Palgrave Macmillan, 155- 178.
103. Живаљевић, Д. (2012). „Социјално-демографска обележја корисника прихватилишта за одрасла и стара лица у Београду,,*Социјална мисао- часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе*, Београд, бр. 4.

Извештаи и други истражувачки публикации:

104. Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2023, јануари 25). *Активација на ранливи групи на пазарот на трудот* . Retrieved from Агенција за вработување на Република Северна Македонија: <https://av.gov.mk/labour-market-activation-of-vulnerable-groups.nspх>
105. Здружение Конект. (2023, февруари 11). *Што е социјално претприемништво?* Retrieved from Конект: <https://konekt.org.mk/sto-e-socijalno-pretpriemnistvo/#footer-top>
106. Народен правобранител на Република Македонија. (2013). *Извештај од извршениот увид во Центарот за згрижување на бездомни лица во Чичино Село (Детско одморалиште „Младост“)*. Омбудсман на Република Македонија.
107. National Law Center on Homelessness & Poverty and The National Coalition for the Homeless (2009). *Homes Not Handcuff: The Criminalization of Homelessness in U.S. Cities*, достапно на: <https://homelesslaw.org/wp-content/uploads/2018/10/Housing-Not-Handcuffs.pdf>
108. Реактор - Истражување во акција, Конект и Паблик. (2016). *Резиме на политиките за социјални претпријатија во Македонија- Совети на крстопатот на јавните политики*. Скопје: Паблик.
109. SAMHSA- Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2022). *SAMHSA*. (U.S. Department of Health & Human Services) Retrieved јануари 2022, from Studies Back Trauma-informed Approaches in Homeless Services:

- <https://www.samhsa.gov/homelessness-programs-resources/hpr-resources/studies-back-trauma-informed-approaches>.
110. Homelessness Policy Research Institute. (2021). *Foster Youth and Homelessness*, Retrieved February 02, 2023, from <https://socialinnovation.usc.edu/wp-content/uploads/2021/05/Foster-Youth-and-Homelessness-final-1.pdf>
 111. Homelessness, Causes of Homelessness and Rough Sleeping, *Rapid Evidence Assessment*, Alma economics, 2019.

Законски и подзаконски акти и друга регулатива

1. United Nations (1996). The Habitat Agenda: Chapter IV: B. Adequate shelter for all, A/CONF.165/14.
2. United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT) (2002). Housing rights legislation, Review of international and national legal instruments.
3. Совет на Европа (1996). Европска социјална повелба.
4. Закон за самоуправните интересни заедници на станувањето, Службен весник на РСМ бр. 9/1981.
5. Закон за Закон за домување (пречистен текст) Службен весник на РМ бр. 38/2012, Имени и дополнувања 55/13, 163/13.
6. Закон за социјална заштита, Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 104/19, 146/19, 275/19, 302/20 и 311/20.
7. Одлука за изменување и дополнување на одлуката за услови и критериуми за распределба на станови изградени по „проектот за изградба на станови кои ќе се издаваат на лица со ниски приходи“ (Службен весник на РСМ, бр. 181/2014).
8. Одлука за распределба на социјални станови, како и условите за нивно користење изградени од Програмата за изградба, продажба и одржување на станбениот простор во сопственост на РСМ (Службен весник на РСМ, бр. 13/2020).
9. Правилник за начинот, обемот, нормативите и стандардите за давање на социјалната услуга за привремен престој и за простор, средства, кадри и потребната документација за центар за привремен престој, Службен весник на РСМ, бр. 91 од 26.4.2021 година.
10. Влада на РСМ, Национална развојна стратегија 2022 – 2042, Тематска анализа на областите: социјална политика и пензиски систем.

11. Влада на РСМ, Програма за работа на Владата на РСМ за периодот 2022 -2024.
12. Министерство за транспорт и врски, Стратегија за домување 2007 – 2012.
13. Министерство за труд и социјална политика, Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост (ревидирана 2010 – 2020).
14. Министерство за труд и социјална политика, Ревидирана програма за реформи во вработување и социјална политика (p) ЕСРП 2022, Годишен извештај за 2020.
15. Министерство за труд и социјална политика, Стратегија за инклузија на ромите, 2022-2030.
16. Министерство за труд и социјална политика, Стратешки план 2022-2024.
17. Хабитат Македонија (2018) Стратегиски план за периодот 2019 – 2021.

Прилог 1

ПРОТОКОЛ ЗА ИНТЕРВЈУ со бездомните лица кои се дел од јавното бездомништво на територија на град Скопје

Теми:

- Животна историја
- Животно искуство и лични перцепции да се биде бездомно лице
- Поврзаност меѓу девијантното и криминално однесување и бездомништвото

Цели:

- Да се разбере животното искуство пред и за време на сегашната состојба,
- Да се слушне и разбере мислењето, ставовите и перцепциите за односите со семејството, пријателите, околината, институциите,
- Да се согледа животната историја поврзана со домувањето, работното искуство, здрвствената состојба, материјалната состојба.

I. ТЕМА: ЖИВОТНА ИСТОРИЈА

1. Група прашања за живеалишта, престојувалишта и домувања.

- Каде си израснал, во кој град, колку долго си живеел таму? Дали си менувал места на живеење? Колку често? Кои биле причините?
- Дали си имал сопствен дом, семејна куќа, стан? Дали се уште постои? Во чија сопственост е?
- Каде сега најчесто престојуваш? Дали често спиеш под ведро небо? Зошто ги менуваш преспивалиштата? Каде можат да те најдат луѓето кои те познаваат? Дали имаш телефон?
- Дали ти било понудено престојувалиште од државата? Дали си бил таму? Колку долго? Зошто не прифаќаш да бидеш таму сместен?

2. Група прашања поврзани со семејниот статус и семејните ризик фактори.

- Дали имаш семејство? браќа, сестри, мајка, татко? Какви се односите со нив? Дали си се карал? За што најчесто? Каков бил односот на родителите кон тебе? Каков бил нивниот меѓусебен однос? Во каква семејна атмосфера си живеел?
- Дали си се женел? Дали имаш деца? Дали имаш информации за нив? Каде и со кого живеат? Дали имаш контакти со нив? Дали сакаш да имаш? Како се чувствуваш во врска со тоа? Мислиш ли дека ќе успееш

да се подобрат работите за да стапиш во контакт со нив? Дали те разбираат за состојбата? Што очекуваш од семејството? До кога си живеел со семејството?

- Со кого друг си живеел? Со кого живееш сега?

3. Група прашања за здравствената и менталната состојба.

- Дали си имал претходно проблеми со здравјето? Какви? Каде си се лечел претходно?
- Дали сега имаш проблеми со здравјето? Какви? Дали добиваш медицинска грижа и помош? Дали ти помага? Дали земаш одредени лекаства? Какви? Кој ти ги препишува? Дали имаш проблеми со спиење и несоница? Колку често?
- Дали имаш одредени психолошки проблеми? Какви? Можеш ли да опишеш? Дали ти се јавуваат мисли да се самоповредиш? Дали си се обидел? Дали добиваш одредна психолошка помош? Дали ти помага да се справиш со проблемите? Што те прави смирен? Дали често ја губиш контролата? Зошто? Како се однесуваш тогаш?

4. Група прашања за образованието и училишните ризик фактори.

- Си одел ли во училиште? Што имаш завршено? Зошто си го прекинал? Зошто не си продолжил? Дали си имал проблеми во училиште? Какви? Каков успех си имал?

5. Група прашања за работниот статус.

- Дали работиш сега? Што?
- Што си работел претходно? Колку долго? Зошто повеќе не работиш на тоа работно место?
- Што можеш да работиш? Какви вештини имаш? Дали пробуваш да најдеш работа? Дали лесно се наоѓа? Зошто така мислиш? Дали имаш планови во иднина во врска со работата? Какви? Дали се чувствувааш психофизички спремен за работа?

6. Група прашања за материјалната состојба.

- Дали во семејството во кое си израснал сте имале финансиски тешкотии? Како сте се справувале? Како си се чувствувал?
- Дали сега често имаш финансиски проблеми? Колку месечно заработуваш? За што ги трошиш парите?
- Дали некој ти дава пари? Кој? Колку често? Дали си добивал социјална помош? За колку денови ти стигнуваат парите што ги добиваш (од плата или од друг некој)? Како се снаоѓаш потоа?

7. Група прашања за социјалните врски и односи.

- Дали имаш пријатели? Дали комуницираш со нив? Дали имаш кому да се обратиш за помош? Дали добиваш помош од нив? Каква помош? Дали лесно се спријателуваш? Дали им веруваш на луѓето? Дали можеш да одржиш подолготрајни пријателски врски?
- Дали претходно си имал многу пријатели? Дали те напуштиле? Зошто? Како се чувствуваш поради тоа? Дали се обидуваш да ги контактираш?
- Дали претходно си имал некое хоби? Дали имаш сега некои хоби?

II. ТЕМА: ЖИВОТНОТО ИСКУСТВО ДА СЕ БИДЕ БЕЗДОМНО ЛИЦЕ (лични перцепции и искуства)

1. Група прашања за процесите на оттуѓување, изолација, маргинализација (за чувството на немоќност и беспомошност).

- Дали поради состојбата во која се наоѓаш се чувствуваш отуѓен од луѓето, од заедницата? Можеш ли да го опишеш тоа? Дали се чувствуваш дел од заедницата? Како ги поминуваш деновите и ноќите? Со кого најчесто ги поминуваш? Дали често сакаш да бидеш сам? Дали можеш да промениш нешто во врска со твојата состојба?
- Како го изразуваш своето задоволство од односот на другите луѓе? Како го изразуваш незадоволството од сопствената положба и од односот на другите? Што би променил? Што најмогу те повредува? Што најмногу те прави среќен?

2. Група прашања за стигматизација и социјално исклучување.

- Дали поради состојбата во која се наоѓаш се чувствуваш отфрлен од семејството, пријателите и заедницата? Дали те избегнуваат? Можеш ли да го опишеш тоа? Како те гледаат другите луѓе на улица или на местата каде што престојуваш? Како се однесуваат? Си се обидел ли да промениш нешто во врска со тоа?
- Со кои организации имаш контакт? Дали тие те контактирале или ти си им се обратил прв за помош? Колку често комуницираш со нив? Каква помош добиваш? Дали си задоволен?
- Дали си се обратил во социјалните служби? Во општината? Дали примаш социјална помош? Дали си се вклучил во некакви активности во заедницата? Какви?

3. Група прашања за самодоживување како бездомно лице и за сопствениот идентитет.

- Како би се опишал себе си поради состојбата во која се наоѓаш? Дали се чувствуваш виновен поради тоа? Што ти пречи најмногу кај тебе? Од што си задоволен? Дали ја прифаќаш состојбата во која се наоѓаш?

- Дали поради твојата состојба те нарекувале со погрдни имиња? Дали тоа те повредува? Како си го изразувал или сега го изразуваш твојот револт поради тоа? Дали си се помирил со твојата состојба?

4. Група прашања за интегрирање, адаптација на статусот на бездомно лице и развој на супкултура на бездомништво.

- Колку време се наоѓаш во ваква состојба? Дали познаваш многу лица кои се како тебе? Дали се дружите? Дали има места во градот каде заедно престојувате?
- Дали твојата состојба ја сметаш за привремена? Се надеваш ли дека ќе се промени нешто? На кој начин? Можеш ли да опишеш?

5. Група прашања за надворешните услови (за опкружувањето, приватноста, безбедноста).

- Како ја доживуваш средината каде што најчесто престојуваш и преспиваш (атмосферата во поглед на твојата приватност, безбедност, простор за слободни активности, слободно движење и слично)? Се чувствуваш ли безбеден во местата каде што најчесто престојуваш и преспиваш? Далии чувствуваш страв од нешто? Од што најмногу се плашиш? Можеш ли да опишеш?
- Што мислиш во однос на сместувањето таку каде што најчесто преспиваш и јадеш? Во однос на одржување на чистотата/квалитетот на храна и слично?

6. Група прашања за очекувања и планови во иднината.

- Дали очекуваш да најдеш соодветно домување? Каде би сакал да живееш или да се вратиш? Се гледаш ли себеси во нашата земја? Веруваш ли во подобра иднина за тебе? Што прво би направил кога ќе најдеш соодветно домување?
- Дали се плашиш да се соочиш со семејството, со пријателите? Со други лица? Како ги оценуваш шансите за работа? Каде би се обратил за помош? Веруваш ли во можноста да ти помогне заедницата и институциите на системот? Што би променил кај себе? Кои вештини сакаш да ги развиеш?

III. ТЕМА: ПОВРЗАНОСТ МЕЃУ ДЕВИЈАНТНОТО И КРИМИНАЛНО ОДНЕСУВАЊЕ И БЕЗДОМНИШТВОТО.

1. Сет прашања за девијантни појави и криминална кариера?

- Дали како помал си бегал од дома? Колку често? Зошто?
- Дали си имал претходно проблеми со законот? Какви? Колку често? Дали си бил осудуван? Дали си бил во затвор? Колку долго? Дали ти

биле изрекувани воспитни мерки како помал? Дали си имал проблеми со насилство и со нарушување на јавниот ред? Какви? Дали си бил приведуван од полиција? Колку често? Дали сметаш дека полицијата се однесува строго со тебе? Зошто?

- Дали некој од твоето семејство имал проблеми со законот? Какви? Дали бил во затвор?

2. Група прашања за проблеми со зависности.

- Дали во твоето семејство имало некој проблеми со алкохол или дрога? Кој? Дали се лечел?
- *Проблеми со алкохол* – Колку често пиеш алкохол? Дали имаш проблеми? Зошто си почнал? Дали си се обидел да престанеш? Дали сега имаш проблеми? Дали имаш помош и поддршка од некого (семејството, пријатели, установи) во врска со тоа?
- *Проблеми со дрога* – Дали си користел дрога? Колку често? Какви видови? Кога си почнал? Дали си се обидел да престанеш? Дали си се лечел? Каде? Дали имало успех? Дали сега имаш проблеми? Дали имаш помош и поддршка, од некого (семејството, пријатели, установи) во врска со тоа?
- Дали си имал проблеми поради зависноста? Со семејството? Со законот? Можеш ли да опишеш?

3. Група прашања за постпеналната помош (ако има потреба)

- Дали по излегувањето од затворот имаше каде да се вратиш? Дали лесно најде работа? Дали се обиде да најдеш работа? Дали се обрати некому за помош? Дали си добил помош и поддршка од некој по излегување од затворот? Каква?

Прилог 2.

**ЛИСТА ЗА КОДИРАЊЕ
на одредени карактеристики на
бездомните интервјуирани лица**

БРОЈ _____

Возраст _____

Националност _____

Образование _____

Место на раѓање/ роден град _____

ДАЛИ ПОСЕДУВА?

- Извод на родени
- Државјанство
- Лична карта
- Здравствено осигурување

ДОМУВАЊЕ

- Сопствено живеалиште
- Семејна куќа
- Нема
- Друго -----

СЕМЕЕН СТАТУС:

- Број на членови на примарното семејство (родители, браќа, сестри)

- Женет
- Разведен
- Деца (колку?)
- Браќа/сестри _____

МАТЕРИЈАЛЕН СТАТУС НА СЕМЕЈСТВОТО:

- Мајка (вработена/невработена) _____
- Татко (вработен/невработен) _____
- Друг член од семејството _____
- Просечни приходи во семејството _____
- Деца (вработени/невработени) -----
- Сопруг/а (вработена/невработена) -----

-

ОБРАЗОВЕН СТАТУС НА РОДИТЕЛИТЕ И ЗАНИМАЊЕ:

Мајка: _____
Татко: _____
Друг член од семејството: _____
Деца: _____

СОЦИЈАЛЕН СТАТУС НА СЕМЕЈСТВОТО:

Дали се приматели на социјална парична помош? _____
Други се приматели на други социјални услуги? Кои? _____

СОЦИОПАТОЛОШКИ ПОЈАВИ ВО СЕМЕЈСТВОТО:

Татко осуден/претходно осуден: _____
Мајка осудена/претходно осудена: _____
Друг член од семејство осуден/претходно осуден/вид на изречена казна: _____
Проблем со алкохолизам во семејството: _____
Проблем со зависност од психотропни супстанции во семејството: _____
Присуство на семејно насилство: _____
Проституција во семејството: _____
Друго: _____

ПРЕТХОДНА ОСУДУВАНОСТ НА БЕЗДОМНОТО ЛИЦЕ:

Претходно изречена воспитна мерка (вид и кога е изречена?): _____
Претходно изречена кривична санкција (вид и кога е изречена?): _____
Затворски стаж: -----
Претходно извршено кривично дело/дела: _____
Времетраење на криминална кариера: _____
Друго: -----

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје

316.344.7-058.51
364.682.42
316.66-058.51(497.7)(049.5)
364.6-058.51(497.7)(049.5)

СТЕФАНОВСКА, Весна

Патеки на бездомните лица [Електронски извор] : пред и за време на
бездомништвото / Весна Стефановска, Оливер Бачановиќ, Наташа
Пеовска. -

Скопје : Универзитет "Св. Климент Охридски" – Битола, Факултет за
безбедност-Скопје, 2023

Начин на пристапување (URL):

<https://fb.uklo.edu.mk/za-fakultetot/izdavacka-dejnost/%d1%82%d1%80%d1%83%d0%b4%d0%be%d0%b2%d0%b8-%d0%b2%d0%be-%d0%b8%d0%b7%d0%b4%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%b5-%d0%bd%d0%b0-%d1%84%d0%b0%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%82%d0%b5%d1%82%d0%be%d1%82/>.

- Текст во PDF формат, содржи 227 стр. - Наслов преземен од екранот.

-

Опис на изворот на ден 16.05.2023. - Фусноти кон текстот. -

Библиографија: стр. 210-220. - Содржи и: Прилог

ISBN 978-608-4828-77-8

1. Гл. ств. насл. 2. Бачановиќ, Оливер [автор] 3. Пеовска, Наташа
[автор]

а) Бездомништво б) Бездомни лица -- Општествена положба --
Македонија --
Истражувања

COBISS.MK-ID 60363525